

Bouwmeesters der klassicistische barok in Nederland

<https://hdl.handle.net/1874/325348>

A. qu. 192, 1938.

Bouwmeesters
der
Klassicistische Barok
in Nederland

DOOR

F. A. J. VERMEULEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1938

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Bouwmeesters

der

Klassicistische Barok in Nederland

De klassicistische barok in Nederland is een stijl die ontstond in de 17e eeuw. Het is een combinatie van de klassieke stijl van de 17e eeuw met de barokke stijl van de 17e eeuw. De stijl is vooral bekend van de architectuur van de 17e eeuw. De stijl is vooral bekend van de architectuur van de 17e eeuw.

**BOUWMEESTERS DER KLASSICISTISCHE BAROK
IN NEDERLAND**

VERVOLG VAN DE REEKSE 'BOUWMEESTERS' VERTIJDEN

Uitgegeven door
de uitgeverij 'De Persgroep'

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
IN 2014

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0953 6636

Diss. Utrecht 1938

Bouwmeesters
der
Klassicistische Barok in Nederland

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING
VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT
TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR
MAGNIFICUS DR. TH. M. VAN LEEUWEN, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNI-
VERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 21 OCTOBER 1938
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

FRANCISCUS ANDREAS JOSEPHUS VERMEULEN
GEBOREN TE BREDA

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1938

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER VROUW
Dr. WILHELMINA A. VERMEULEN-KOSTEN
AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNS VADERS
AAN MIJNE MOEDER

De voltooiing van dit proefschrift beteekent voor mij in de eerste plaats de vervulling van een eereplicht tegenover de nagedachtenis van Haar, zonder wier bezielenden steun ik dit werk nimmer had kunnen aanvatten, mijn onvergetelijke vrouw, Dr. W. A. VERMEULEN-KOSTEN.

U, Hooggeleerde VOGELSANG, zeer gewaardeerde promotor, ben ik bovenal erkentelijk voor het medeleven mij betoond in de moeilijke tijden, die voor mij volgden na het verscheiden van mijn toegewijde gezellin en medewerkster. Dat Gij bereid waart een gedeelte uit het nog te publiceeren derde deel van mijn Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst als dissertatie te aanvaarden, was mij een eer en een voldoening. De colleges en het privatissimum, die ik onder Uwe leiding mocht volgen, brachten mij een geestelijke verfrissing waaraan ik steeds met genoegen zal terugdenken.

Ook U, Hooggeleerden BOLKESTEIN, DE VOOYS, KERKAMP en FRANKEN, en U, Zeergeleerde VAN HOORN, zeg ik oprecht dank voor de wijze waarop Gij mij, als niet academisch-gevormd en niet meer zoo jeugdig autodidact, bij den moeizamen tocht door het struweelige terrein der academische examens hebt bemoedigd.

Een bijzonder genoegen is het mij, U Hooggeleerden OBBINK en GEYL hier te mogen danken voor veel raad en daad.

Het zij mij voorts vergund mijn erkentelijkheid te betuigen aan ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN voor het mij verleende studieverlof van drie maanden, en den Heer Dr. J. KALF, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, voor zijn vriendelijke bemiddeling in deze aangelegenheid.

Hier allen te noemen, die ik op eenigerlei wijze verplicht ben voor hun hulp bij mijn werk, is ondoenlijk, maar ik moet een uitzondering maken voor den Heer WOUTER NIJHOFF, die, als uitgever van mijn Handboek, op niet genoeg te waardeeren wijze zijn medewerking verleende, teneinde de verschijning van deze dissertatie mogelijk te maken.

INHOUD

	Blz.
Voorrede	I
Bouwmeesters der Klassicismische Barok in Nederland .	1
Bartholomeus van Bassen.	6
Arent Arentsz van 's-Gravesande	9
Simon (Jacques) de la Vallée	14
Jacob van Campen.	20
Pieter Post	39
Noorwits, Drijffhout e.a.	57
Willem Leendertsz. van der Helm	61
Salomon de Bray	66
Vingboons	74
Daniel Stalpaert.	90
Adriaen Dortsman.	96
Literatuur	101

VOORREDE

Dit proefschrift is een op zichzelf staand onderdeel van het hoofdstuk, dat ik in het thans ter perse gelegde 3de deel van mijn „Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst” heb gewijd aan de Burgerlijke bouwkunst uit het tijdvak van de zg. „klassicistische barok”, omstreeks 1630—1670.

In overeenstemming met het in de twee voorgaande deelen gevolgde systeem heb ik ook nu weer getracht in een afzonderlijke paragraaf de figuren te schetsen van de leidende bouwmeesters der behandelde periode. Hierbij ging ik uit van de in de vakliteratuur voorkomende gegevens, die ik corrigeerde en aanvulde met de resultaten van eigen onderzoek, zoowel in de archieven als aan de bouwwerken. Aanvankelijk meende ik, dat over deze zoo veel besproken architecten, over mannen dus als Jacob van Campen, Pieter Post, Vingboons, niet veel nieuws meer te zeggen zou zijn. Maar al spoedig bleek, dat in de archieven nog vele onbekende gegevens te vinden waren en tevens dat allerlei als historische feiten aanvaarde verhalen, geen anderen grond hadden dan de meening of de „overtuiging” van oudere schrijvers. Mijn taak was dus in de eerste plaats een schoonmaak, soms ook een afbraak. Nu is „afbraak” stellig niet het meest aangewezen werk voor een ambtelijk monumentenverzorger. Ik heb daarom ook getracht te herbouwen, zij het met ander of met gezuiverd materiaal

Men zal in deze dissertatie hier en daar stuiten op de „haken en oogen”, waardoor zij is verbonden met het Handboek: zinspelingen of verwijzingen naar plaatsen elders in dat werk. Zij zijn echter steeds van ondergeschikte beteekenis ten opzichte van het doel in dit onderdeel, de identificatie van de bouwmeesters en van hunne werken. Dit geldt met name ook voor de verwijzingen naar de platen, die in een afzonderlijken „atlas” het volledige boek illustreren. Voor het goed begrip van dit biographisch gedeelte zijn de honderden afbeeldingen niet noodzakelijk; uit overwegingen van practischen aard zijn daarom bij het proefschrift slechts een twaalftal van die platen gevoegd, en wel die, welke wezenlijk kunnen bijdragen tot verduidelijking van het betoog. Hierbij moest, in verband met de verwijzingen, de oorspronkelijke nummering der geheele reeks worden aangehouden.

BOUWMEESTERS DER KLASSICISTISCHE BAROK IN NEDERLAND

Bij een poging tot nadere bestudeering van de voornaamste persoonlijkheden onder de bouwmeesters in Nederland uit den bloeitijd van omstreeks 1630 tot 1670, dienen wij vooraf onze aandacht te vestigen op twee verschijnselen, die we opmerken in de ontwikkeling van de kunstenaars-psyche gedurende dit tijdvak. Daar is in de eerste plaats de toenemende individualiseering van den kunstenaar, die overigens eenvoudig een voortzetting is van den processus, dien we met de Renaissance zagen inzetten ¹⁾. En in de tweede plaats is er de intellectualiseering — als we het even zoo mogen uitdrukken —, de verbijzondering van den bouwmeester in wetenschappelijke richting.

Het eerste dezer verschijnselen hangt samen met de toenemende ontwrichting van het oude gildeverband, waarin de bouwmeesters toch immer een ietwat uitzonderlijke plaats hadden ingenomen. Reeds vóór het midden der 16e eeuw waren, zooals wij tevoren hebben gezien ²⁾, de afscheidingen tusschen de ambachten verbroken; thans, in de 17e eeuw, zal het geen zeldzaamheid blijken, dat ook anderen dan steenhouwers, metselaars, of „kleinste-kers”, dat schilders en teekenaars bouwplannen ontwerpen en als architecten worden aanvaard. Ook hier doet zich het renaissancecristische beginsel der vrije concurrentie meer en meer gelden, en wanneer de regeering van Amsterdam in 1647 plannen wenscht voor een nieuw raadhuis, wendt zij zich tot den schilder Jacob van Campen, met terzijdestelling van beroeps-bouwmeesters als een Philip Vingboons.

Dezelfde Jacob van Campen is een sprekend voorbeeld van het tweede der boven genoemde verschijnselen, de verbijzondering in wetenschappelijke richting. Hans Vredeman de Vries zagen wij hierin voorgaan, met zijn *Architectura* van 1577 en zijn *Perspectiva* van 1604—1605 ³⁾, maar dit waren uitingen, die toch nog ge-

¹⁾ Vgl. mijn Handboek t. d. Gesch. der Ned. Bouwkunst, dl. II, blz. 229 vv.

²⁾ Ibid. dl. II, blz. 184 vv.

³⁾ Ibid. dl. II, blz. 234.

heel op den beperkten grondslag en binnen de grenzen van het ambacht, van het handwerk ontstonden, en niet anders is het gesteld met de publicatie van Hendrik de Keyser's werk, de „Architectura Moderna", door Corn. Danckertsz en Salomon de Bray in 1631 bezorgd ¹⁾. Jacob van Campen, heer van Randenbroek, behoorde door geboorte en opvoeding tot een andere klasse dan die der ambachtslieden, waaruit meest de bouwmeesters voortkwamen. En al is het geschrift, waarin hij zijne opvattingen omtrent bouwkunst te boek stelde, verloren gegaan, wij weten, dat deze deftige burger, bevriend met Pieter Cornelisz. Hooft en ook met Constantijn Huygens, iemand van breeder intellectueele ontwikkeling was. Van Campen beoefende de bouwkunst als voornaam dillettant; hij leverde ontwerpen, zelfs aan vorstelijke bouwheeren, soms gratis, als die van een parkaanleg te Kleef voor Johan Maurits ²⁾. Hij vervaardigde schetsplannen van bouwwerken, die dan door bouwmeesters van beroep, door een Pieter Post, een Daniël Stalpaert, moesten worden uitgewerkt, om ze bruikbaar te maken ter uitvoering. En zoo zien we in hem dan het prototype van den modernen architect, die de plannen ontwerpt en de leiding geeft, maar die daarbij terzijde wordt gestaan door bouwkundige teekenaars en opzichters, die de technische uitvoering bezorgen. Overigens stond Jacob van Campen hierin al niet meer alleen; ook zijn iets ouderen tijdgenoot en kunstbroeder, den schilder Bartholomeus van Bassen, vinden we te 's-Gravenhage op een dergelijke wijze werkzaam.

Terwijl aldus de maatschappelijke positie des bouwmeesters zich wijzigde van ambachtelijk hoofduitvoerder tot intellectueel leider, veranderde ook de geheele organisatie van het bouwbedrijf. Het zou de grenzen van ons bestek ver overschrijden, hier ook maar eenigszins nader in te gaan op de ontwikkeling dezer organisatie, die behoort tot de geschiedenis der bouwgiilden, een geschiedenis, die, wat ons land betreft, nog moet worden geschreven ³⁾. Uit het weinige wat ons hieromtrent met zekerheid

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 265 vv.

²⁾ G. Galland, *Der Grosse Kurfürst und Moritz von Nassau der Brasilianer. Studien zur Brandenburgischen und Holländischen Kunstgeschichte*. Frankfurt a.M., 1893, S. 51.

³⁾ Uitgebreide archiefstudie, vooral van bouwrekeningen en bestekken, zou hiertoe in de eerste plaats noodzakelijk zijn. Aldus dienden wij te komen tot een werk in den trant van buitenlandsche, als bijv. J. Toulmin Smith, *English Gilds*, 1870; René de

bekend is, kunnen wij slechts aanstippen, dat, in tegenstelling met het strakke verband der middeleeuwsche „loedsen”, bouwloedsen, voor de kerkelijke, en der stedelijke gilden voor de burgerlijke bouwwerken, thans bij elk bouwwerk van eenige betekenis de aannemer als zelfstandig economisch leider op den voorgrond treedt, belast met de werving van opzichters en ambachtslieden, den aankoop van bouwmaterialen, de behoorlijke uitvoering van het werk. De ontwerper, de eigenlijke architect dus, was gewoonlijk een door den bouwheer aangezocht kunstenaar, die nu niet noodzakelijk meer een uit het ambacht voortgekomen bouwmeester behoefde te zijn, en wiens projecten door de opzichters, of andere bouwkundige teekenaars werden uitgewerkt, en soms wel omgewerkt. De contrôle op de uitvoering berustte gemeenlijk bij een commissie van door den opdrachtgever aangewezene „neutrale meesters”, vakmensen, waaraan een leek als vertegenwoordiger van den bouwheer werd toegevoegd.

Zoo zien we, om een concreet voorbeeld te noemen, bij den bouw van het huis Ter Nieuburch te Rijswijk, als aannemer optreden Simon Hendriksz. van Catshuizen, Frederik Hendrik's rentmeester van Naaldwijk, die in Augustus 1630 betaald wordt met 20.000 ponden artois „voor den eersten termijn van vieren van LXXX^m £. [80.000 pond] die hij bedongen heeft voor het opbouwen vant groote middelpavillioen van het huys ter Nieuburch ende het volleveren vande officien ende de Muiren aent huis gehoorende, welcken voorscreven eersten termin hem op de hant beloofd was, synde den tweeden termin vande voorscreve aenneminghe vervallen als wanneer de onderdreppels vande Cruys Cosynen rontsomme het gehele werck vant groot huis gelegt sullen wesen. Het derde wanneer tvoorscreve groote huis onder dack sal syn gebracht, ende den vierden ende lesten termin als alle de voorscreve wercken afgemaect vollevert ende voor goet gepresen sullen syn” ¹⁾). Dezelfde Catshuizen wordt in Mei 1632, met verschillende Amsterdamsche steenhouwers tezamen, betaald „over leverantie

Lespinasse, *Les métiers et corporations de la ville de Paris*, 3 dln., 1886—1897; G. Unwin, *Industrial Organization in the sixteenth and seventeenth centuries*. Oxford, 1904; L. Schwarz, *Die deutsche Bauhütte des Mittelalters*, 1926; Wissell, *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit*, Berlin, 1929; Nikolaus Pevsner, *zur Geschichte des Architektenberufs*, in: *Kritischen Berichten zur kunstgeschichtl. Literatur*, 1930—1931.

¹⁾ Thesauriersreken. 1630, Nassausch Domein-archief, nr. 778, fol. 219. Alg. Rijksarchief.

vanden hardsteen by deselve geprepareert tot het opbouwen van de nieuwe Gallerien ende pavillons welcke Syne Hoocheit voorgenomen hadde aent huis Ter Nieuburch te voltrecken" ¹⁾, en in September van hetzelfde jaar voor verschotten aan „vracht ende op doen soo vanden witten geprepareerden hartsteen . . . als vanden blauwen ende marbersteen" ²⁾. Verder levert Catshuisen ook hout, hij bezorgt het leggen van de fundeeringen; hij besteedt de leverantie aan van twee marmeren schoorsteenmantels, bij Pieter de Keyser, mr. steenhouwer te Amsterdam; hij blijkt zekeren Pieter Denys te gebruiken „om opsicht te hebben op de wercklyuden" te Rijswijk ³⁾.

Terwijl aldus deze rentmeester-aannemer overal in de bouwrekeningen de handelende man is, wordt nergens van den eigenlijken architect-ontwerper gesproken. Wij zullen hierna zien, wie als zoodanig moet worden beschouwd, maar merken hier slechts op, dat we talrijke posten vinden voor teekeningen vervaardigd door Barth. van Bassen, door Arent van 's Gravesande, en de la Vallée, zonder dat wordt gezegd wie eigenlijk de leidende persoon, de schepper van het plan was.

Tenslotte zien we in Februari 1633 den thesaurier-generaal van Frederik Hendrik, Brouaerts, en mr. David de Willem, eveneens raad van den prins, met Gerrit van Druivestein en Pieter van Bilderbeeck, architecten, op het huis Ter Nieuburch verschijnen „om int bywesen van Symon Hendricxen Catshuysen ende syne adsistenten met commissie van Syn Hooch^t. begonden op te nemen het groot middel Pavilloen ende Loge vant huis Ter Nieuburch den muir die de plaets ende de Thuynen omcingelt, mitsgaders de twee pavillions tot de officien aldaer, alles byden voor-noemden Catshuisen aengenomen ende gemaect" ⁴⁾.

We krijgen uit deze stukken een vrij volledig beeld van het beloop en de organisatie der werkzaamheden bij een groot gebouw, maar wat de plaats van den architect aangaat laten zij ons in het onzekere. Voor het eerst zien we een werkelijk leidend bouwmeester optreden in 1634, met den Franschman Simon de la Vallée, die niet alleen den officieelen titel „architect van Zijne

¹⁾ Thes. reken. 1632, Nass. Dom., nr. 780., fol. 259. A.R.A.

²⁾ Thes. reken. 1632, Nass. Dom., nr. 780, fol. 267. A.R.A.

³⁾ Thes. reken. 1632, *ibid.*, fol. 272, 274, 284 vso; *Ibid.* 1633, Nass. Dom. nr. 781, fol. 259 vso. A.R.A.

⁴⁾ Thes. rekening 1633, Nass. Dom. archief, nr. 781, fol. 264 vso., A.R.A.

Hoogheid" krijgt, maar die tevens de hand heeft, zoowel in de voltooiing van Ter Nieuburch, als in den bouw van Honselaarsdijk. En ongetwijfeld zou De la Vallée zich aan het hof van Frederik Hendrik een plaats hebben verworven in den trant van die der Fransche „intendanten", indien hij niet reeds in 1637 naar Zweden ware vertrokken, om te worden opgevolgd door Pieter Post, die, zooals wij zien zullen, een dergelijke positie bereikte.

Een stellig nadeel van deze lossere organisatie is echter, dat de reeds bij van Bassen ingetreden isoleering van den ontwerpenden architect, als „vrij kunstenaar", los van eenig gildeverband, zoowel den samenhang tusschen project en uitvoering, als de eenheid in het organisme van het totale bouwwerk verzwakt, terwijl het voor ons bovendien dikwijls zeer bezwaarlijk wordt, om uit de overgeleverde bescheiden op te maken, aan welken architect het hoofdaandeel in de schepping moet worden toegekend, wie de eigenlijke ontwerper en wie de uitwerker en uitvoerder van de plannen is.

Meteen begint aldus die splitsing tusschen bouw-kunst en bouw-kunde, die in haar gevolgen zoo verderfelijk zal blijken voor de ontwikkeling der architectuur. De splitsing, die scheidt den kunstenaar-ontwerper, zich plaatsend op zijn humanistisch voetstuk van eruditie, het handwerk beneden zijn waardigheid achtend, van den bouwkundige-uitvoerder, die als enkel technisch handlanger meer en meer gaat vervreemden van de scheppende gedachte, die de ziel is van het bouwwerk.

Wenden wij ons nu, in het licht van de voorgaande opmerkingen, tot de figuren der talrijke bouwmeesters van dit tijdvak, dan zullen wij er aantreffen — en niet van de minsten! — die kunstenaar-ontwerper van bouwwerken waren, zonder werkelijk architect te zijn (Jacob van Campen), en anderen die uitvoerend vakman-architect waren, doch slechts bij uitzondering een eigen ontwerp leverden (Barth. Drijffhout). Het blijkt echter ondoenlijk een groepeerings op deze gronden te geven, waar het dikwijls niet geheel valt uit te maken, of een bouwmeester meer bij de eene of bij de andere groep behoort. Juister, en kunsthistorisch belangrijker, is daarom een indeeling naar de twee groote scholen, die we tevoren reeds hebben onderscheiden: de Haagsche school en de Amsterdamsche school.

Als belangrijkste bouwmeesters der eerstgenoemde school dienen we te beschouwen: Bartholomeus van Bassen, die als het ware den schakel vormt met het vorige tijdvak, zijn jongeren tijdgenoot Arent van 's Gravesande en diens broeder, genaamd Noorwits, den Franschman Simon de la Vallée, Barth. Dryffhout, en vooral ook Jacob van Campen en Pieter Post, en den Leidenaar Willem van der Helm.

Uit de tweede, de Amsterdamsche school, moeten als voornaamste figuren worden besproken: de Haarlemsche schilder-bouwmeester Salomon de Bray, Daniël Stalpaert, Philips Vingboons en zijn broer Justus, en Adriaan Dortsman.

Rond deze meesters groepeeren zich dan nog enkele andere, als Pieter van Bilderbeeck te Leiden, Jacob Loys en N. J. Persoons te Rotterdam, waarvan minder bekend is, en die nu eens de eene, dan de andere richting schijnen te volgen. Wij zullen gelegenheid vinden deze, en andere architecten van minder beteekenis, in den loop onzer volgende besprekingen te vermelden.

Bartholomeus van Bassen, vermoedelijk te Antwerpen omstr. 1590 geboren, werd in 1613 als vreemdeling opgenomen in het St. Lucasgilde te Delft, in 1620 in het St. Lucasgilde te 's Gravenhage, waarvan hij in 1627 deken en in 1636 hoofdman was. In Januari 1624 trouwde hij met Aeltge Pieters van Gilst te 's Gravenhage, die in April 1652 overleed. Hij volgde haar in November van hetzelfde jaar ¹⁾.

Was van Bassen, blijkens zijn plaats in het Lucasgilde en blijkens zijn nagelaten werken, van huis uit schilder, reeds uit zijn vroegste schilderijen spreekt zijn neiging tot de architectuur: een geteekend en 1615 gedateerd stuk in het kasteel Fredensberg (Denemarken) stelt een kerkinterieur voor; een doek te Aske Hall bij Richmond, van 1619, geeft een paleis weer; een van 1620, in het museum te Boedapest, vertoont het toen nog nieuwe praalgraf van Willem den Zwijger te Delft in een gefantaseerde kerk. En mag hij als schilder dan al geen meester van beteekenis zijn geweest ²⁾, als architect blijkt hij van meer belang dan tot dusver bekend was. Niet alleen toch bouwde hij, gelijk wij boven zagen,

¹⁾ Vgl. Moes, in: Nieuw Nederl. Biogr. woordenboek, dl. III (1914), kol. 70; M. D. Ozinga, Protestantsche kerken, blz. 155; F. Vermeulen, in: De Kathol. Encyclopaedie, dl. III, i.v.

²⁾ H. Jantzen, Architekturbild, S. 65.

in 1630 het paleis van den Winterkoning te Renen, waarvan hij op den 4en Juni 1629 het metselwerk had aanbesteed; ¹⁾ niet alleen heeft hij in 1634 waarschijnlijk een ontwerp geleverd voor een nieuw raadhuis te Arnhem, dat overigens niet tot uitvoering kwam, en bouwde hij in dezelfde stad eenige woonhuizen in de Bakkerstraat, terwijl hij tevens de verbouwing leidde van het St. Catharinagasthuis (1636) aldaar ²⁾; niet alleen ook werd hij in 1638 „contrerolleur” der gemeentewerken, en in 1639 stadsbouwmeester te 's Gravenhage ³⁾, in welke hoedanigheid hij in 1647 waarschijnlijk de bekroning van den stadhuistoren ⁴⁾ en in 1650 de Boterwaag bouwde, maar bovendien blijkt hij van zeer nabij betrokken te zijn geweest bij den bouw van Frederik Hendrik's kasteelen Ter Nieuburch en Honselaarsdijk. Wat het laatstgenoemde bouwwerk betreft, was reeds bekend, dat hij, ten behoeve daarvan, in 1630 „verscheyde teyckening ende modellen” had geleverd. Bewijst dit nog niet, dat hij er als architect ook plannen voor ontwierp, anders staan de zaken wat Ter Nieuburch betreft. Meende ik tot dusver, dat men Simon de la Vallée moest beschouwen als architect van dit slot, dat algemeen in 1634 begonnen heette, uit de thesauriersrekeningen der Nassausche domeinen bleek mij, dat het werd begonnen in 1630, en in de rekening over 1633 vond ik den post: „. . . betaelt aen Barthout van Bassen perspectyffschilder ende Architect in den Hage d'somme van tachtich ponden, over tmaken, ende leveren van twee perfecte grontteyckeningen vant geheele Landt onder t huis Nieuburch gehoorende, met de grondt teyckeninge vant huys, Tuynen ende plantagien vandien. Idem twee groote Stand-teyckenin. vant voorscreven Gebouw, inder vougen als het nu is, ende noch in proiect staet gemaect te worden, welck Synne Hocheit gelast heeft, in alleryl te doen maecken, ende int Leger toegesonden te

¹⁾ Notarieel archief, 's Gravenhage, nr. 34, fol. 199.

²⁾ Vgl. Ozinga, t.a.p. — Het St. Catharinagasthuis te Arnhem is in 1859—60 gesloopt. Zie over dit gebouw: D. P. M. Graswinckel, De archieven der gasthuizen en fundatiën, gilden enz., gedeponoord bij het Oud-archief der gemeente Arnhem. 's Gravenhage 1930, blz. 69 vv. — Wij zijn in de gelegenheid een afb. te geven van den hoofdingang van dit gasthuis naar de in 1875 vervaardigde penteekening van Lingeman (24.4 × 18.8 cm.) in het archief van het Rijksbureau v. d. monumentenzorg (zie pl. 835).

³⁾ In zijn testamentaire beschikkingen van 6 April en 17 Oct. 1652 wordt hij genoemd „fabrick van 's Gravenhage”. Cf. Protoc. notaris P. Groenewegen, notar. archief 's Gravenhage, nr. 81, fol. 77 en 258.

⁴⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 403.

worden, als om andere vacatien byden selven van Bassen ten dienste van Synne Hooch^t. gedaen" ¹⁾). Op grond hiervan kunnen we, m.i., Bartholdt van Bassen veilig beschouwen als den ontwerper van Ter Nieuburch. Ware hij dit niet geweest, dan had men de bedoelde teekeningen wel laten vervaardigen door Arent van 's Gravesande, die van den beginne af aan dit werk verbonden was, er voortdurend detailteekeningen voor vervaardigde, maar meer het ambt van bouwkundig opzichter schijnt bekleed te hebben ²⁾).

En aldus krijgt dan B. van Bassen, als architect, duidelijker contouren en een belangrijker plaats in onze kunstgeschiedenis, dan hij tot dusver had. Want de Fransche invloeden, die we aan het paleis te Renen reeds opmerkten, vinden we aan Ter Nieuburch versterkt terug. Dit Rijswijksche lustslot, dat we uit afbeeldingen nog vrij goed kennen, met zijne eigenaardige vroegbarokke karaktertrekken, wordt nu opeens begrijpelijk als het werk van een Zuid-Nederlander uit de school van Cobergher en Francquart, waarvan we den geest ook nog eenigermate bespeuren in de Arnheemsche gasthuispoort (pl. 835), die met hare halve zuilen en haar door klauwstukken geflankeerde bekroning, het midden houdt tusschen portieken van Hendrik de Keyser en bijv. Antwerpsche poorten uit het begin der 17e eeuw.

Hiermee is ook wel de plaats aangegeven, die we aan Bartholdt van Bassen in de geschiedenis onzer bouwkunst voorloopig moeten toewijzen: géén baanbreker, geen sterke, schoolmakende persoonlijkheid, géén vernieuwer was deze schilder-bouwmeester, maar wel een krachtig, deugdelijk bemiddelaar; een, die hier, op een gewichtig oogenblik, een druppel geestrijk vocht uit het Zuiden in den wat verschalenden drank van het Noorden kwam mengen. De Zuid-Nederlandsch barokke inslag, die in zijne schilderijen zoo duidelijk spreekt, wordt in zijne bouwwerken getemperd tot een classicisme, dat in het paleis te Renen, met zijne topgevels (pl. 724) nog na aan dat van een Hendrik de Keyser verwant is, maar dat in de gevelarchitectuur, zoowel als in de ruimtevorming van het huis Ter Nieuburch, waar we overigens

¹⁾ Nass. Dom. nr. 781, fol. 258 vso., Alg. Rijksarchief.

²⁾ Thesaurier Brouart noteert bijv. in zijn rekening van 1633 betreffende Nieuburch: „Arent Arentsz van 's Gravesandt, architect die den Rendant gebruijckt tot directie ende vorderinge vant Gebou tot Ryswyck". Nass. Dom. nr. 780, fol. 273 vso., A.R.A. — Zie overigens ook hierna, blz. 9.

eenzelfden pilasterbouw vinden, duidelijk een stap verder doet in de Fransch klassicistische richting. Verder schijnt van Bassen echter nooit te zijn gegaan. En aldus vormt hij dan een schakel tusschen de Keyser en de na 1630 opkomende Haagsche school zijner jongere tijdgenooten.

Arent Arentsz van 's Gravesande (Schravesant), wiens geboortjaar ons tot nog toe onbekend is gebleven, was een zoon van Arent (of Aaron) Heindricksz. ¹⁾, die vermoedelijk uit Brouwershaven afkomstig was ²⁾. We ontmoeten dezen meester voor de eerste maal bij een proces te Leiden, in Maart 1628, ³⁾ en vervolgens bij den bouw van Ter Nieuburch in Februari 1632 ⁴⁾. Waarschijnlijk was hij toen nog kort, en voorloopig tijdelijk te werk gesteld; we vinden althans in den loop van dat jaar verschillende afzonderlijke betalingen voor teekenwerk, reiskosten enz. aan hem gedaan. Maar in December wordt hem 150 pond over zes maanden salaris uitbetaald, van zijn tractement, dat dan op 300 pond 's jaars bepaald blijkt „soo lange des nodich bevonden sal worden voort maecken vande nodige teekeningen tot het Gebouw Ter Nieuburch, als om d'opsicht te hebben, dat de wercklieden die yetwes ten dienste vant voorsz Gebouw aengenomen ofte onder handen hebben, hun werck wel volleveren . . . .” ⁵⁾. Ook hieruit zien wij weer, wat wij tevoren reeds opmerkten, dat 's Gravesande hier, evenals ook te Honselaarsdijk, waar hij eveneens reeds in 1632 werkzaam blijkt ⁶⁾, niet als architect, maar als opzichter-teekenaar optrad.

Blijkbaar in verband met zijn bezigheden aan Ter Nieuburch had hij zich te Rijswijk gevestigd, maar toen dit bouwwerk in 1634 voltooid was, kocht onze bouwmeester, op den 14en Mei van

¹⁾ Blijkens de huwelijksche voorwaarden van Arent 's broeder, Pieter Arentsz., genaamd Noorwits, met Teuntje Pieters Sluijter, van 19 Juni 1638. Notar. archief 's Gravenhage, nr. 150a, fol. 23.

²⁾ Op 12 Augustus 1600 ondertrouwen Adriaen Heindricksz wedr. van Brouwershaven en Katrina de Herskere wed. van Jacques de Rode te 's Gravenhage (Aant. gemeente-archief). Het onderzoek, dat de heer Mr. A. Meerkamp van Embden, Rijks-archivaris te Middelburg, zoo vriendelijk was, op mijn navraag, omtrent dezen Adriaan Heindricksz in te stellen, leverde geen nader resultaat op.

³⁾ Dingboek Leiden. Gemeente-archief aldaar.

⁴⁾ „ . . . . aen Arent Arentsz. architect de somme van twintich ponden artois over eenige teckenin (*sic*) van poorten balusters, etc. bij hem ten dienst vant voorschreve Gebouw [Nieuburch] gemaect”. Thes. reken. Nass. Dom. archief nr. 1780, fol. 253 vso. A.R.A.

⁵⁾ Thes. reken. Nass. Dom. archief nr. 780, fol. 279. A.R.A.

⁶⁾ Thes. reken. Nass. Dom. archief nr. 780, fol. 231 v. A.R.A.

dat jaar, een erf aan de Corte Craenstraat te 's-Gravenhage, waar hij blijkens notarieele acten van 19 en 28 Maart 1636 ook ging wonen. Vermoedelijk stond deze vestiging te 's Gravenhage in verband met den bouw van den nieuwen St. Sebastiaansdoelen (aan den Korten Vijverberg), almeê in hoofdzaak door Frederik Hendrik bekostigd, waarvoor hij nog in 1634 een plattegrond en opstand leverde, en dat met zijn voornamen, fijn-geleden Ionischen middenrisaliet in de groote orde (pl. 730), de voorafbeelding is van de Lakenhal, die hij in 1638 te Leiden zou bouwen (pl. 732). Op 20 November 1636 werd Arent Arentsz. benoemd tot „opsynder ende contrerolleur” tot hulp van den fabriekmeester van 's Gravenhage. Een notarieele acte van 20 December 1637 vermeldt hem als: Adriaen Adriaensz 's Gravesande fabryck van 's Gravenhage ¹⁾. Hij was toen dus stadsbouwmeester van de hofstad geworden, maar een andere acte, van 1 December 1638, vermeldt hem als „fabryck van Leyden” ²⁾, waar hij inderdaad op den 21en Mei van dat jaar tot stadsarchitect was aangesteld voor den tijd van vijf jaar, tegen het genot van 600 Kar. guld. 's jaars en vrije woning. Dit alles bewijst voldoende, hoezeer de meester in aanzien was gekomen, vooral wanneer we weten, dat men hem bij zijn aanstelling te Leiden tevens het poorterschap dier stad verleende, waaraan daar van ouds zooveel waarde werd gehecht en dat dan ook voor bestuursfunctiën een noodzakelijk vereischte was ³⁾.

En hier, te Leiden, bereikt van 's Gravesande dan het hoogtepunt der ontwikkeling, die met den St. Sebastiaansdoelen te 's Gravenhage was begonnen. Tegelijkertijd ontwerpt hij, in 1639, de Lakenhal en de Marekerk. De Lakenhal — wij zagen dit boven (blz. 69) reeds — werd geheel een werk uit de nieuwe Haagsche school, naar het Fransche grondplan van het Huis van Huygens en van het oorspronkelijke Mauritshuis, en zooals hij dit reeds bij den voorgevel van den Sebastiaansdoelen te 's Gravenhage (pl. 730) had gedaan, beperkt hij zich ook hier in de toepassing der groote orde tot vier Ionische pilasters in den middenrisaliet (pl. 732), dit in tegenstelling met het Mauritshuis bijv., waar we weliswaar in den achtergevel (pl. 729) den middenrisaliet op dezelfde wijze behandeld zien, maar waar overigens de doorgaande pilasters tus-

¹⁾ Notar. archief 's Gravenhage, nr. 71, fol. 131.

²⁾ Notar. arch. 's Gravenhage, nr. 36, fol. 310.

³⁾ Ozinga, Protestantsche kerken, blz. 153.

schen alle venstertraveeën zijn aangebracht. Men vergelijkte de platen 729 en 730. Bracht 's Gravesande met zijn Sebastiaansdoelen en zijn Lakenhal in onze bouwkunst een nieuw type binnen, dat karakteristiek zou worden voor het deftige woonhuis der komende tijden, ook in zijne Marekerk schiep hij een novum: de eerste uiting van wezenlijke ruimtekunst naar den geest van de klassicistische barok in onzen protestantschen kerkbouw. Men heeft het aandeel van Jacob van Campen, dien burgemeesteren van Leiden in 1639 ontboden om „te examineren de modelle bij Mr. Aernt van Schrawesandt, fabryck, gedaen maecken tot een patroon van den nyeuwe kercke”, dikwijls veel te hoog aangeslagen¹⁾. In waarheid betroffen de wijzigingen, die van Campen voorstelde — het hooger leggen van den kerkvloer, het dichtten der geprojecteerde benedenvensters, een monumentaal portaal aan de zijde van de Mare, en „in plaetse van de eene bovenste lijst hangende festoenen” — vrijwel bijkomstigheden, die aan het wezen van dit „heerlick en uyttermate schoon stuck werck”, zooals hij het gulweg noemde, weinig toe- of afdeden. Het wezenlijke toch van dit bouwwerk, dat we in een volgend hoofdstuk nader bespreken, is de op een regelmatig achtkant grondplan opgetrokken koepel, rustend op een tambour en geschoord door een omgang, boven welks bedaking ingezwenkte schoormuren tegen de hoeken van den tambour zijn opgemetseld. En hiermee verwijst deze schepping ons, zooals Ozinga reeds heeft opgemerkt, naar de acht jaren tevoren begonnen Santa Maria della Salute te Venetië, naar een werk dus der Noord-Italiaansche barok, dat ruimtelijk juist nog sterk in renaissancistischen zin gebonden is.

Terwijl deze kerk werd opgetrokken, was de meester behulpzaam bij den bouw van het raadhuis te Middelharnis (pl. 505)

¹⁾ Aldus o.a. Weissman, *Geschiedenis der Nederl. bouwk.*, blz. 333, die in zijn zucht, om alle bouwwerken van beteekenis dezer periode op naam van Jacob van Campen te zetten, niet alleen, in strijd met de stellige archivalische gegevens, bijv. ook den St. Sebastiaansdoelen als een werk van v. Campen wilde beschouwen, maar het bovendien voorstelt alsof de Marekerk, tengevolge van de door dezen bouwmeester voorgestelde wijzigingen, eigenlijk ook diens werk was geworden. Kenschetsend voor Weissman's wijze van geschiedschrijven is zijn opmerking (t.a.p.) naar aanleiding van de boven aangehaalde zinsnede uit van Campen's uitnodiging, waar hij zegt: „Eigenaardig is het, dat van 's Gravesande dit ontwerp, voor de Marekerk, had „gedaen maecken”, dus laten maken”. Hierbij toch stelt Weissman in de plaats van het woord „model” uit den oorspronkelijken tekst, als synoniem het woord „ontwerp”, terwijl onder „model” dient te worden verstaan de naar het ontwerp vervaardigde houten maquette van een gebouw.

in 1639—1640, en bij den bouw der Wittevrouwenpoort te Utrecht, en ontwierp hij, in 1645, een nieuwe poort voor den St. Jorisdoelen te Leiden (pl. 839). En in 1650 en 1651 wordt hij geroepen, om van advies te dienen inzake een verbouwing van den kruistoren der 1629—1639 gebouwde Ned. Herv. kerk te Maassluis. Tezeldertijd vroeg men zijn oordeel en hulp te Middelburg bij den bouw der nieuwe Oostkerk, in 1647 begonnen naar de plannen van de architecten Post en Drijfhout. In 1651 leverde 's Gravesande een nieuw plan, volgens hetwelk Wet en Raad van Middelburg besloten de kerk te doen voltooiën.

Zoo was 's Gravesande een architect van naam geworden, bekend en werkzaam tot ver buiten zijn woonstad, toen een oogenschijnlijk onbeteekenend voorval, buiten den kring zijner werkzaamheden, hem ten val bracht. Zijne dienstbode, aangeklaagd wegens diefstal, beschuldigde hem wederkeerig overspel met haar te hebben gepleegd, en deze beschuldiging, „onder de gemeynte richtbaar geworden sijnde”, was voor de diep geschokte, even vrome als vroede vadersen van Leiden, voldoende, om den vermoedelijk zedeloozen „fabrijc” voorloopig de „administratie van stadtspenningen” te ontnemen, „alles tot nader orde ende totdat naer gelegentheyt ende ondervindinge van de waerheyt ofte onwaerheyt van de geruchten den fabrijc naergaende nader sal wesen geresolueert”. Dit geschiedde op 3 December 1654, en wat er verder voorgevallen is weten we niet, maar op 13 Januari 1655 volgde zijn ontslag als stadsbouwmeester, „niet alleenlick om sijn argerlick leven, maer oock om de nalaticheit ende tegenkomste van sijne besworene instructie bij hem gepleecht....” Het maakt den indruk, dat de Leidsche regenten den gewenschten stok hadden gevonden, om den hond te slaan. Wellicht waren naijver en intrigues tegen den gevierden bouwmeester hier niet vreemd aan.

Hoe dit moge wezen: de zoon van Arent Heindricksz. (uit Brouwershaven?) vertrok uit de sleutelstad naar Middelburg. Mogelijk waren het oude Zeeuwsche betrekkingen van vaderszijde, mogelijk ook alleen de werkzaamheden aan de Oostkerk, die hem hierheen voerden; in ieder geval blijkt het te Leiden voorgevallene voor de Middelburgsche magistraat geen beletsel te zijn geweest, om Arent Arentsz met ingang van 1 Maart 1657 te benoemen als stadstimmerman tot aan de voltooiing der kerk toe. Maar vijf

jaar vóór deze voltooiing overleed hij: op den 8sten Februari 1662 werd Arent Arentsz 's Gravesande op het koorkerkhof te Middelburg begraven ¹⁾).

Ook van dezen bouwmeester blijkt de beteekenis grooter, dan tot dusver werd ingezien. Reeds in 1632 opzichter bij den bouw van Ter Nieuburch, waarschijnlijk dus leerling van Van Bassen, ontwerpt hij in 1634 den St. Sebastiaansdoelen met een groote Ionische orde, waarbij hem het in 1633 begonnen Mauritshuis tot voorbeeld kan zijn geweest, maar die hij hier dan toch, gelijk wij zagen op een oorspronkelijke, en tot dusver in onze bouwkunst nog onbekende wijze toepaste.

Wanneer we, uitgaande van zijn belangrijkste werken, den St. Sebastiaansdoelen te 's Gravenhage, de Lakenhal en de Marekerk te Leiden, een karakteristiek van 's meesters werk zoeken te geven, dan is het inderdaad deze radicale doorvoering van de groote orde en hare beperking tot den middenrisaliet, die het eerst onze aandacht vraagt; en daarnaast de bijna volkomen terzijdestelling van alle ornamentiek. De middenrisaliet is hier het moment, waarin de samenstellende deelen van het bouwwerk onder één beheerschenden climax worden vereenigd tot een onwrikbaar gesloten, symmetrisch lichaam, dat aldus uitdrukking geeft aan de subordineerende schikking der inwendige ruimten rond en aan hunne verbinding met de centrale ruimte van het trappenhuis; een, gelijk we reeds zagen, Fransche vroeg-barokke ruimtegedachte, die, zij het op andere wijze, ook in de Marekerk werkzaam is, en, allen Calvinistischen geest ten spijt, zelfs aan dit eenvoudige protestantsche kerkgebouw een zekeren luister vermocht te geven. Hoogst opmerkelijk is in deze architectuur van 's Gravesande de krasse omslag naar een, zelfs voor het nuchtere Holland te dien tijde buitengewone zakelijkheid, die zich ook in de beperking van de ornamentiek treffend doet gelden. Metterdaad is een gebouw als de St. Sebastiaansdoelen — indien we het zoo eens mogen uitdrukken — architectuur-sec, en van een „nieuwe zakelijkheid”, waarbij vergeleken het slechts één jaar oudere Mauritshuis bijna romantisch-barok aandoet. Een opvallend Fransch moment vormen hier nog de bergsteenen hoekblokken, een navolging van de bekende „chaines”, waarvan men te onzent weinig voorbeelden kan aanwijzen. Eerst in later jaren

¹⁾ Ozinga, A.w., blz. 154.

zullen een Post, een Vingboons deze opvatting tot gemeengoed der Noord-Nederlandsche bouwkunst maken.

Vóór Post, vóór Vingboons, en vóór van Campen ook, was het Arent Arentsz. 's Gravesande, die het streng-klassicistische type schiep, dat kenmerkend werd voor onze Hollandsche barok. Hij is het geweest, die den stroom der vroege barok het eerst naar Hollandschen aard en voor Hollandsch gebruik heeft gekanaliseerd.

Simon (Jacques) de la Vallée. — De werkzaamheden der verbouwing van het kasteel Honselaarsdijk waren in vollen gang, toen op een dag in Mei van het jaar 1633 een gezelschap Fransche kunstenaars afstapte te Honselaarsdijk en zijn intrek nam in de herberg van Huijch Jansz. Het waren de architect Simon de la Vallée, de hovenier André Mollet, en eenige andere werkmeesters ¹⁾, door Frederik Hendrik ontboden, om de leiding bij den bouw van dit zijn lievelingsslot in handen te nemen. Het moeten dus kunstenaars van zekere reputatie zijn geweest. En inderdaad had Simon de la Vallée, als zoon en leerling van Marin de la Vallée, gelijk wij weten reeds een staat van dienst achter den rug ²⁾; en hij was juist terug van een langdurige studiereis in Italië en het Oosten, toen hij naar Holland kwam.

Al spoedig blijkt hij te Honselaarsdijk een vooraanstaande plaats te bekleeden, daar wij hem nog in hetzelfde jaar aan Arent van 's Gravesande opdracht zien geven tot het maken van een houten model voor een trap in het slot ³⁾. En reeds den 13en Maart 1634 volgde zijne officieele benoeming tot „architect van Sijne Hoocheijts gebouwen ⁴⁾”, eene eer, die dusver nog aan géén bouwmeester hier was ten deel gevallen. En een ander bewijs van zijn gunst gaf de prins, toen hij den 26en December 1634 als getuige optrad bij den doop van la Vallée's zoon, die dan ook met den tweeden naam van zijn vorstelijken peet Henry werd genoemd ⁵⁾. Zijn vrouw, Marguerite de Vilars, werd in Juli 1635 ingeschreven als lid der Waalsche kerk te 's Gravenhage. Zij was blijkbaar zijn tweede vrouw, daar zijn in 1620 geboren zoon Jean

¹⁾ Thes. reken. 1633, Nass. Dom. archief nr. 781, fol. 232 A.R.A.

²⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 54.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Nass. Dom. archief, nr. 599, fol. 4. A.R.A.

⁵⁾ Aanteekening in het archief der Bibliothèque Walonne te Leiden.

tot moeder had Paulina de Coulas ¹⁾; en zij moet kort daarop zijn overleden, zonder dat haar echtgenoot er lang over rouwde, want reeds den 28sten October daaropvolgend werd in de Waalsche kerk te 's Gravenhage de huwelijksbelofte aangeteekend „entre Simon de la Vallée, veuf, natif de Paris, demeurant à la Haye, avec Demoiselle Maria de Cokaine, jeune fille, demeurant à Rotterdam” ²⁾. Zij trouwden den 30sten November in de Waalsche kerk, merkwaardigerwijze niet te 's Gravenhage of Rotterdam, maar te Amsterdam ³⁾. Ook dit derde huwelijk was evenwel van korten duur, en zeker was het verre van gelukkig. Nauwelijks vijf weken getrouwd, den 9en Januari 1636, liet Simon de la Vallée, „architecte de Son Exce. Monseigneur le Prince d'Orange”, ten overstaan van notaris Lambert Rietraet te 's Gravenhage door buren en vrienden een getuigenis onderteekenen, dat hij door zijn vrouw, Marie la Cokaine, slecht werd behandeld, en dat zij, ondanks zijne lankmoedigheid „a continué en ses mauvais humeurs, sortant par plusieurs fois du logis du matin et retournant le soir” ⁴⁾.

Notaris Rietraet had trouwens omstreeks dezen tijd nog heel wat meer stukken op te maken voor zijn client de la Vallée. En wanneer wij deze protocollen in het gemeentearchief te 's Gravenhage doorzien, dan blijkt de Fransche hofarchitect toch evenmin een voorbeeldig echtgenoot en stellig geen rustig burger te zijn geweest. Van Maria le Cokaine heeft hij zich blijkbaar laten scheiden, want op den 20 Juli 1636 ging hij voor notaris Gerbrand van Warmenhuijsen te 's Gravenhage opnieuw huwelijksche voorwaarden aan, thans met Maria le Tuillier. We zullen onzen bouwmeester niet volgen in al zijne amoreuse en andere perikelen ⁵⁾. Het is een wel sterk uit het Hollandsche kader springende figuur, die ons hier tegemoet komt: een echte tijd- en landgenoot van de „Trois Mousquetaires”, een voorlooper van Casanova, een avonturier ongetwijfeld, steeds met een kleine beurs, een groot hart, en een ruim geweten. Maar tevens bezat hij ongetwijfeld een bijzondere begaafdheid, waardoor hij, ondanks dat alles, voort-

¹⁾ Sten Karling, Trädgårdskonstens Historia i Sverige, Stockholm, 1931, pp. 388 en 593.

²⁾ Aanteekening in arch. der Bibl. Wal. te Leiden.

³⁾ Huwelijksregister der Waalsche kerk, in het gemeente-archief te Amsterdam.

⁴⁾ Notar. archief, 's Gravenhage, nr. 34, fol. 3.

⁵⁾ Men zie hieromtrent: F. Vermeulen, Simon de la Vallée, architect van Frederik Hendrik, in: Jaarboek „Die Haghe”, 1933, blz. 9—23.

durend in de gunst bleef van zijn vorstelijken beschermer; zelfs nog, toen Simon in het voorjaar van 1637 weer slaags raakte met de familie van zijn vierde vrouw, en deze bij notaris Rietraet een klacht tegen hem liet opmaken. De la Vallée had, van het dak zijner woning in de Poten, de naast hem wonende familie Le Tuillier bestookt met steenen „dat daerdoor verscheyde gelasen syn gebroocken en nyet sonder groot perijckel is geweest van daerdoor ymant gequetst te worden”. Frederik Hendrik moet toch iets gevoeld hebben voor den onvervaardden wildebras, want als Simon de la Vallée, wien de grond hier misschien toch te warm onder de voeten werd, kort daarop in dienst treedt van den Zweedschen veldmaarschalk Åke Tott, laat hij hem op 7 Mei 1637 een in vleierende bewoordingen gestelde acte van ontslag uitreiken: „Ende willende denselven vorder gratificeeren ordonneert hiermede zijnen Tresorier gnael Thijman van Volbergen aen den voorn. La Vallée te betalen het volle Jaer gagie van achthondert guldens over dezen loopenden Jaere 1637. Mitsgaders sijne costgelden van dertich stuijvers sdaechs totten dage van zijn verreck” ¹⁾. Minder vriendelijk was wellicht het afscheid van zijn vierde vrouw, Maria le Tuillier, tegen wie hij, merkwaaardigerwijze op denzelfden 7en Mei, door vrienden een getuigenis van overspel laat inbrengen, wederom ten overstaan van notaris Rietraet ²⁾.

En dan verdwijnt de la Vallée voor goed naar Zweden, waar hij nog in Mei 1637 aankomt, vergezeld van zijn zeventienjarigen oudsten zoon, Jean. Ook hier schijnt men zijne gaven te hebben gewaardeerd, want reeds op 9 Maart 1639 volgde zijn benoeming tot Koninklijk bouwmeester, door bemiddeling van den rijkskanselier Axel Oxenstierna, voor wien hij o.a. het slot Fiholm (Södermanland) ontwierp, terwijl hij ook plannen ontwierp (ca. 1641) voor het vermaarde „Riddarhuset” te Stockholm, die echter eerst later, en zeer gewijzigd onder zijn zoon Jean tot uitvoering zouden komen. Maar ook hier bracht zijn onstuimig temperament hem velerlei moeilijkheden en tenslotte het bij zulk een

¹⁾ Nass. Dom. arch., nr. 599, fol. 4. De la Vallée wordt hier eenige malen Jacques genoemd, maar dit is waarschijnlijk een schrijffout, of zijn tweede naam. Zonder eenigen twijfel zijn Simon en Jacques een en dezelfde persoon. Zie ook: „Die Haghe”, 1933 t.a.p., blz. 11.

²⁾ Notar. archief, 's Gravenhage, nr. 35, fol. 179. Dat dit zonderlinge document ook bedoeld kân zijn tegen zijn eerste vrouw, Paulina de Coulas, heb ik uiteengezet in het Jaarboekje „Die Haghe”, t.a.p., blz. 22.

geaardheid in die tijden bijna onvermijdelijk noodlottig einde: in den laten avond van 20 November 1642 werd Simon de la Vallée door overste Erik Oxenstierna op de Marlete te Stockholm omvergereden en met den slag van een pistoolkolf zwaar gewond. Eenige dagen later, in elk geval vóór 6 December, overleed hij ¹⁾.

Dit wat betreft des meesters veelbewogen bestaan. En het wil wel lijken of de daemon, die hem dóór- en ten slotte uit dit leven dreef, ook door zijn werken is gevaren, storend en vernietigend. Van zijn werkzaamheden hier te lande kennen we alleen het kasteel Honselaarsdijk, en dit dan nog slechts door enkele prenten, voornamelijk door het ± 1700 verschenen „Hollands Lustpark” van Carel Allard ²⁾. Overigens is van dit kasteel vrijwel niets bewaard gebleven, evenmin als van Ter Nieuburch, dat hij in 1633—’34 hielp voltooien. Niet veel beter verging het zijn Zweedschen werken. Zijn ontwerpen voor Oxenstierna’s kasteelen Tidö en Fiholm kwamen slechts gedeeltelijk tot uitvoering. Het slot Rosersberg, dat sinds 1634 in aanbouw was voor den rijksthesaurier Gabriel Bengtsson Oxenstierna, en dat de la Vallée voltooide in 1637—1638, werd in 1670—’90 en later geheel verbouwd. Van het slot Hedensö (Södermanland), dat op stijlkritische gronden aan onzen meester is toegeschreven, is alleen de afbeelding op een schilderij uit het midden der 17e eeuw bewaard gebleven ³⁾. En zijn grootste en belangrijkste project, dat voor het „Ridderhus”, zou, zooals we reeds zeiden, al evenmin tot uitvoering komen. Zweden was echter in zoover gelukkiger dan ons land, dat daar een aantal hoogst belangrijke oorspronkelijke ontwerpen, zoowel van verdwenen als van onuitgevoerde bouwwerken van Simon de la Vallée zijn bewaard gebleven. Het is dan ook door een vergelijkende studie van deze Zweedsche ontwerpen en van de afbeeldingen van Honselaarsdijk, dat wij tot een duidelijk beeld van deze architectenfiguur moeten komen, een werk dat

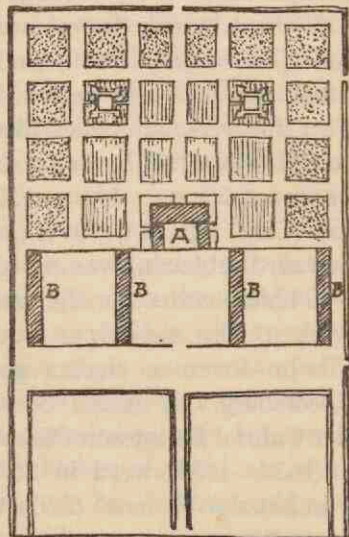
¹⁾ Dus niet tengevolge van een duel, zooals algemeen wordt beweerd (vgl. o.a. Romdahl en Roosval, *Svensk Konsthistoria*. Stockholm, 1913, p. 331). Ik dank deze en andere bijzonderheden omtrent de Zweedsche periode van S. de la Vallée aan de vriendelijke mededeeling van prof. Sten Karling te Tartu (Estland), die uitgebreide nasporingen omtrent dezen bouwmeester deed. Vgl. ook: Sten Karling, *Nikodemus Tessin d. Ä. och Simon de la Vallée*, in het tijdschr. *Rig* 1930, blz. 173 vv.; Dez., *Trädgårdskonstens Historia i Sverige*. Stockholm (1931), p. 213 vv.

²⁾ *Hollands Lustpark*. Besluitende zijn Britannische Majesteits Hof-gebouw tot Honselaardijk; met alle deszelfs prachtige bijzonderheden, etc., door Carel Allard tot Amsterdam.

³⁾ Sten Karling, *Trädgårdskonstens Historia i Sverige*, p. 232 en 235.

het bestek van dit boek verre overschrijdt, maar dat ik elders hoop te publiceeren. Hier zullen wij slechts de hoofdzaken aanstippen.

Hoogst opmerkelijk is al dadelijk het ontwerp voor Fiholm, uit 1640, bestaande uit zes plattegronden, benevens twee perspectiefteekeningen voor een complex van stallen; opstanden ontbreken ¹⁾. Een der plattegronden geeft de situatie van het geheel, met hoofdgebouw (corps de logis), vleugelgebouwen en tuin (afb. 307). Het kasteel bestond dan, blijkens zijn plattegronden uit een rechthoekig corps de logis met twee vooruitspringende vleugels, die een voorplein omvatten, dat door een balustrade van een grooter voorplein was gescheiden. De dubbele trap met overhuifd bordes voerde naar den hoofdingang in het midden van den voorgevel van het corps de logis (afb. 308). We hebben hier dus weer te doen met het bekende Fransche plan, dat we in

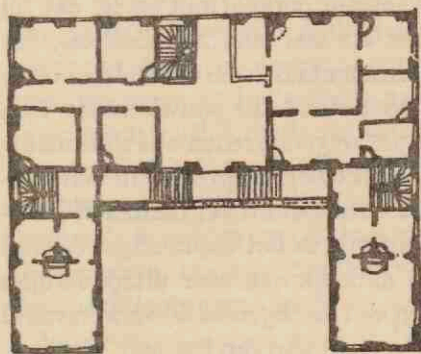
Afb. 307. Situatie slot Fiholm (Södermanland) naar Simon de la Vallée. Schuin gearceerd: A = slot, B = dienstgebouwen; recht gearceerd = bloementuin, gestippeld = moestuin.

kleineren vorm reeds vonden te 's Gravenhage bij het huis van Huygens en het Mauritshuis, en dat merkwaardigerwijs tezelfdertijd ten grondslag wordt gelegd aan het in 1640 voor Frederik Hendrik verbouwde Oude hof in het Noordeinde. Deze gelijktijdigheid der plannen van Fiholm en het Oude hof is voor ons van bijzondere beteekenis, omdat hierdoor eens te meer waarschijnlijk wordt, dat ook de aanleg van het Haagsche paleis teruggaat op de la Vallée, door wien Jacob van Campen deze compositie blijkbaar heeft leeren kennen.

Niet minder belangrijk is de la Vallée's ontwerp voor het Rid-

¹⁾ Deze teekeningen bevinden zich in het bezit van graaf C. Beck-Friis te Böttningkloster. Vgl. Sten Karling, *Nik. Tessin d.Ä. och Simon de la Vallée, t.a.p., blz. 174, n. 3.*

darhus ¹⁾. In de eerste plaats weer om het grondplan met de twee ver vooruitspringende vleugels, lager dan het corps de logis, die eveneens een voorplein omsluiten, dat hier door een weer lagere galerij (overeenkomend met die aan de tuinzijde van Honselaarsdijk) van den openbaren weg

Afd. 308. Plattegrond gelijkvloers v. h. slot Fiholm, n. de la Vallée.

is gescheiden. En vervolgens, omdat we hier in de beide vleugels de groote Ionische orde zien toegepast, geheel op dezelfde wijze als aan het Mauritshuis en aan den Sebastiaansdoelen te 's Gravenhage, met guirlandes tusschen de voluten der kapiteelen. Dit motief toch maakt het begrijpelijk, hoe in 1634 op eens te 's Gravenhage de

groote Ionische orde kon verschijnen in het werk van twee nog beginnende architecten als Pieter Post ²⁾ en Arent Arentsz van 's Gravesande. Zeer zeker zou men hier kunnen opmerken, dat juist Simon de la Vallée dit motief in zijn project voor het Riddarhus (van 1641) kon hebben ontleend aan het Mauritshuis en den St. Sebastiaansdoelen, die hij in 1634 te 's Gravenhage had zien bouwen. Maar deze onderstelling wordt zéér onwaarschijnlijk, wanneer men bedenkt, dat De la Vallée, als bereisd en ervaren architect, in 1633 uit Frankrijk, waar de groote orde reeds sinds lang werd toegepast, te 's Gravenhage kwam, en zoowel Post als 's Gravesande als opzichters onder zijn leiding kreeg bij den bouw van Honselaarsdijk.

Het valt, dunkt mij, na het voorgaande niet meer te betwijfelen, dat zoowel de invoering van het Fransche kasteelplan, met de twee lagere, vooruitspringende vleugels, als van de groote orde, en daarmede tevens de definitieve omslag naar den klassicistische vorm van de barok in onze bouwkunst, moet worden toegeschreven aan het optreden van Simon de la Vallée.

¹⁾ Vgl. Ragnar Josephson, Svenska Riddarhuset, in „Ord och Bild”, 1926, p. 193—210. — Verschillende gegevens dank ik aan William Anderson te Lund.

²⁾ Dat, en waarom, ik het Mauritshuis, in tegenstelling met de gangbare opvatting, niet aan Jacob van Campen, maar aan Pieter Post meen te moeten toeschrijven, zal hierna blijken.

Jacob van Campen. — Verschillende omstandigheden hebben er toe samengewerkt om Jacob van Campen te verheffen tot de alles overheerschende figuur in de geschiedenis onzer zeventiende eeuwse bouwkunst. De eerste en wel de voornaamste oorzaak van dezen roem — om niet te zeggen populariteit — is, dat hij de ontwerper is geweest van het Amsterdamsche raadhuis, dat immers ontegenzeggelijk het monumentaalste en bekendste voortbrengsel der toenmalige Noord-Nederlandsche bouwkunst is. Een tweede, en zeker niet minder zwaar wegende reden was zijne maatschappelijke positie. Van geziene afkomst, gesproten uit een oud-Amsterdamsch geslacht, heer van Randenbroek, financieel onafhankelijk — wat zéér veel beteekende in het toenmalige Holland — nam Jacob van Campen al dadelijk een zeer uitzonderlijke plaats in onder zijn meest uit den eenvoudigen handwerkersstand voortgekomen kunstbroeders. Verwant aan een Roemer Visscher, aan een Maria Tesselschade, bevriend met een P. C. Hooft, een Constantijn Huygens, kon hij van meet-af steunen op bekendheid en aanzien in de machtige regentenkringen dier dagen. Dat hij het zich kon veroorloven, als voornaam dilettant, ook kosteloos een ontwerp te verstrekken, zal zijn faam en aanzien niet weinig hebben vermeerderd.

Dat van Campen's meesterwerk verrees te Amsterdam, niet enkel als triomfantelijk gedenkteeken van den vrede van Munster, maar tevens als een getuigenis van de grootheid der machtige koopstad, op het toppunt van haar bloei, is een ander moment, dat bij voortduring de belangstelling, vooral ook van de historischrijvers, voor den bouwmeester levendig hield.

Zooals Amsterdam de spil was van onze geschiedenis in den bloeitijd, zoo werd Jacob van Campen onwillekeurig het middelpunt van de geschiedenis onzer bouwkunst in deze schitterende periode. Het kwam ertoe, dat men elk bouwwerk van eenige beteekenis uit dien tijd, waarvan de bouwmeester niet met zekerheid bekend was, op zijn naam ging stellen, ook al waren daartoe volstrekt geen voldoende gronden. Zoo kende reeds de schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Holland in 1746 zonder eenige motivering het huis Ter Nieuburch aan onzen bouwmeester toe. Volkomen ten onrechte, gelijk hierna zal blijken; wat niet weg nam, dat tot dusver bij alle auteurs dit gebouw op naam van van Campen

bleef ¹⁾. En in onze dagen is het vooral Weissman geweest, die zich als paladijn van van Campen opwierp en dezen kunstenaar verhief tot een heros, aan wien hij op veelal volkomen onwetenschappelijke wijze verschillende belangrijke werken toeschreef.

Het spreekt vanzelf, dat, bij zulk een subjectieve beschouwing, een geheel onjuiste voorstelling van dezen bouwmeester ontstond, een voorstelling, die dringend correctie behoeft, zoowel uit billijkheid tegenover de figuren van andere bouwmeesters, als terwille van een juisten kijk op de ontwikkelingsgeschiedenis van de architectuur in dit belangrijk tijdvak. Wij zullen hiertoe thans eerst een overzicht geven van de voornaamste data en feiten uit van Campen's leven, en van de met zekerheid aan hem toe te kennen bouwwerken, om op grond hiervan zijne plaats en beteekenis in onze architectuurgeschiedenis nader te bepalen.

Jacob van Campen werd te Haarlem geboren op 2 Februari 1595, als zoon van Pieter Jacobs van Campen en Gerritje Claes Berendsdochter van Haarlem ²⁾; hij overleed den 13en September 1657 op Randenbroek bij Amersfoort. Hij was genoemd naar zijn grootvader, den Amsterdamschen regent Jacob van Campen, die behoorde tot de tien gematigde Roomsche-Katholieke raden, die bij de alteratie van 1578 in de stadsregeering werden gekozen ³⁾. Grootvader Jacob was getrouwd met Griete Pietersdochter Vischer, een zuster van den epicuristischen koopman-dichter Roemer Visscher, en bewoonde in 1559 het huis van zijn toen reeds overleden schoonvader, aan de noordzijde van de Oudebrugsteeg, op den hoek van het Damrak, hetzelfde huis, dat zijn kleinzoon later zou verbouwen tot accijnshuis. Zijn oudste, in 1564 geboren zoon Cornelis van Campen, bleef, evenals zijn oom Roemer Vischer, aan het oude, katholieke geloof trouw, maar zijn zoon Pieter, in 1568 geboren, ging tot den gereformeerden godsdienst over, en vestigde zich, na zijn huwelijk met Gerritje Claes Berendsdochter, in 1594, te Haarlem.

¹⁾ Aldus o.a. bij J. H. Hora Siccama, *De Vrede van Rijswijk*, in: *Die Haghe*, 1896 blz. 78; S. Bleeker, *Het Huis ter Nieuburch*, in: *Die Haghe*, 1899, blz. 417—425; C. H. Peters, *Huis Ter Nieuburch*, in: *Die Haghe* 1908, blz. 160; A. W. Weissman, *Jacob van Campen*, in: *Architectura*, XXIV (1916), blz. 234 vv.; *Dez., Gesch. Ned. Bouwk.*, blz. 329.

²⁾ Zie de archivalia gepubliceerd door C. Hofstede de Groot in het *bouwk. weekbl. „De Opmerker“*, 1898, blz. 399, en door A. W. Weissman in: *Oud-Holland* XX (1902), blz. 118.

³⁾ J. E. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat, 's-Gravenhage*, 1923 (2e druk), blz. 19. — Zie ook: *Wagenaar*, Amsterdam, I, blz. 370, 390.

Was deze Pieter Jacobsz., de vader van onzen bouwmeester, van huis uit een bemiddeld man, ook de moeder was van aanzienlijke en welgestelde afkomst. Haar vader was lid van de ridder-schap van Utrecht, als heer van Randenbroek bij Amersfoort, met welke heerlijkheid Gerritje, na zijn dood, den 19den Januari 1605 werd beleend. Aldus tot de deftige Haarlemsche regenten-families behoorend ¹⁾, lieten de echtelieden hun zoon Jacob een met hun stand overeenkomende opvoeding geven. Zoo bezocht Jacob van Campen dan de Latijnsche school te Haarlem, waarvan Theodorus Schrevelius toen rector was. Wanneer en bij wie hij zijn opleiding tot schilder ontving, is echter onbekend, maar wel weten we, dat hij in 1614 als lid van het Haarlemsche Sint Lucas-gilde werd aangenomen ²⁾. En reeds zijn tijd- en stadgenoot Samuel Ampzing prijst hem in zijn in 1628 verschenen „Beschryvinge ende lof der stad Haarlem”, als schilder: „Van Kampen en behoeft voor niemand ook te wijken // Ja mag de kroon van 't hoofd van alle schilders strijken: // Besiet sijn beelden maer in 't Bosch voor sijnen hof, // En geeft hem sijne eer, en spreekt van sijnen lof” ³⁾.

Toen Ampzing dit schreef, was Jacob van Campen dus ongeveer dertig jaar oud, en die beelden „in 't bosch voor synen hof”, bewijzen op zichzelf reeds, dat onze meester niet alleen als kunstenaar, maar ook maatschappelijk toen reeds een zekere positie had verworven. Na den dood van zijn moeder trouwens, in 1626, werd Jacob van Campen heer van Randenbroek. Terzelfdertijd maakte hij ook naam als architect, want het is in 1631, dat een andere stadgenoot, tevens kunstbroeder, de schilder-architect Salomon de Bray, hem in de „Architectura Moderna” prijst als ontwerper van den gevel-Coymans: „Desen bouwe welcken wy hier te berde brenghen, en den Beschouweren als in wesen ver-toonen en voordragen, is ghedaen ende te wege gebracht by den verwonderlijcken en dapperen Schilder, en Bouw-meester Heere Jacob van Campen, een Broeders sone van onsen Bouw-

¹⁾ Pieter Jacobsz. van Campen was o.a. in 1607—1613 regent van het Oude mannen-huis te Haarlem. Zie hieromtrent ook Handboek, dl. II, blz. 250.

²⁾ Cf. A. van der Willigen Pz., *Les artistes de Harlem*, p. 101.

³⁾ Ampsing, a.w., blz. 371. De opdracht der bekende kopergravure van Th. Matham tusschen 1621 en 1630 gestoken naar de „Beweening” van Geertjen tot Sint Jans, prijst Jacob van Campen reeds als voortreffelijk schilder en mathematicus, zeer bedreven ook in de bouwkunst en doet hem tevens kennen als bewonderaar van den vermaarden primitief. Cf. G. J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandsche Schilderkunst II* (1937), blz. 139.

konst-lievenden S^r. Cornelis van Campen, en dit ten believe van den Stichter des selven Sr Balthasar Koymans, zynen seer ghe-meensamen vriendt" ¹⁾). En daarna is het weer een andere stadgenoot, de rector Theodorus Schrevelius, die hem in het 6e boek zijner „Harlemias" loffelijk vermeldt als een „zoo noble schilder als geswinde Mathematicus, ende Architect van de Prince van Orangien Zijn Hoogheydt, dewelke uit de kunst geen winst gezocht heeft, maar de naam" ²⁾).

Jacob van Campen had toen welhaast de middaghoogte van zijn kunstenaarsglorie bereikt: in 1647 waren zijne plannen voor het nieuwe raadhuis van Amsterdam door de stedelijke regeering ter uitvoering aangenomen, en reeds waren het slot Honselaarsdijk (sinds 1637) en het Oude hof te 's-Gravenhage ten deele onder zijne leiding voltooid. Ten onrechte echter noemt Schrevelius zijn gevierden stadgenoot „architect van den prins van Oranje". Jacob van Campen heeft dezen titel nooit gedragen: de eerste was, gelijk gezegd, Simon de la Vallée, en diens opvolger als „hofarchitect" van Frederik Hendrik werd Pieter Post.

Dat van Campen zich tot de bouwkunst zou hebben gewend tengevolge van een studiereis in Italië, blijkt uit niets. Cornelis de Bie, die in zijn „Gulden kabinet" van 1662, als eerste, eenige biographische mededeelingen omtrent onzen kunstenaar geeft, spreekt er met geen woord over ³⁾. Het is Arnoldus Houbraken, die in zijn „Grooten Schouwburg" voor het eerst komt met het bekende, tamelijk apocrief verhaal, waaraan hijzelf maar weinig waarde hecht: „Mij schiet een zeker vreemd verhaal in den zin, 't geene ik niet kan nalaten den lezer mee te delen; schoon zulke van die aart zijn als de ongeloofige Tomas was: 't zelve niet zullen willen voor zuivere waarheit aannemen". Volgt het romantisch relaas van 's meesters avonturen in Italië, zijn ontmoeting met de waarzegster, die hem voorspelt, dat hij een groot bouwmeester zal worden en het raadhuis van Amsterdam zal ontwerpen; zijn vriendschap met een kardinaal, door wiens bemiddeling hij opdrachten voor bouwwerken in Italië krijgt, enz. Waarop Houbraken besluit: „Zie daar lezer heb je het verhaal zuiver als het mij overhandigd is. Waarom zou ik er iets toe of afdoen? ik

¹⁾ Architectura Moderna, blz. 29.

²⁾ Schrevelius, a.w. 1ste (Nederlandsche) druk, Haarlem, 1648, blz. 382. In 1647 verscheen een 1ste Latijnsche editie.

³⁾ Corn. de Bie, Het Gulden Cabinet van de edel vrij Schilderconst. Antwerpen, 1662.

zoek er niet op te schacheren of winst mee te doen, maar geef het voor denzelfven prijs, en in derzelve waarde als ik het heb ontvangen" ¹⁾). Campo Weyerman, de weinig scrupuleuse verzamelaar van artistenverhaaltjes en atelierpraatjes, tuk op zonderlinge en pikante anecdotes, heeft dit verhaal gretig in geuren en kleuren weer opgehaald in zijn levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders ²⁾); J. A. Alberdingk Thijm legde deze anecdote ten grondslag aan een romantische „Levensbeschrijving van den bouwmeester van het Amsterdamsche stadhuis", waarin de aantrekkelijkheid der vertelling onze bezwaren tegen de bedriegelijke doorenvlechting van waarheid en verdichting niet vermag op te heffen. En ziedaar dan geheel den grond, waarop die befaamde Italiaansche studiereis door latere geschiedschrijvers eenvoudig als een vaststaand feit is aangenomen. Geheel onmogelijk is ze natuurlijk niet, maar uit de archivalia betreffende Nederlandsche kunstenaars in Italië blijkt niets van Jacob van Campen's verblijf, laat staan van werkzaamheden in dat land ³⁾, en in zijn werken ligt, gelijk wij reeds hebben gezegd en nog nader zullen aantoonen, volstrekt niets, wat ons noodzaakt zulk een reis te onderstellen ⁴⁾).

Was de bouw van het Amsterdamsche regeeringspaleis de opgang en de glorie van Jacob van Campen, dit werk zou tevens de tragische wending in zijn leven beteekenen. Er hangt om heel de bouwgeschiedenis van dit monument een sfeer van heimelijkheid en intrigue, die weliswaar niet zoo bevreemdend is voor wie de geschiedenis van het Amsterdamsche regenten-patriciaat en van de Amsterdamsche politiek dier dagen kent, maar die het toch uiterst moeilijk maakt om tot een klaar inzicht te komen. Een dikwijls verwonderlijke tegenspraak treft ons tusschen wat

¹⁾ Arn. Houbraken, De groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en schilderessen. Dl. III (Amsterdam, 1721), blz. 381—382.

²⁾ Jacob Campo Weyerman, De levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders en Konstschilderessen. Den Haag, 1729.

³⁾ Bescheiden in Italië omtrent Nederl. kunstenaars en geleerden, Rijks geschiedk. public., 3 dln. (1911, 1913, 1917).

⁴⁾ Het was vooral weer A. W. Weissman, die in zijn talrijke opstellen over Jacob van Campen steeds die Italiaansche reis op den voorgrond plaatste, en die, op grond van enkele zeer algemeene en oppervlakkige overeenkomstigheden, meende een verblijf van den meester te Vicenza te kunnen vaststellen, en zelfs de afzonderlijke bouwwerken van Palladio aanwees, waaraan van Campen allerlei details zou hebben ontleend, details, die gemeengoed zoowel van de geheele Italiaansche als van de Fransche barok waren, en die evengoed in de talrijke, reeds genoemde, prentwerken van Palladio, Scamozzi, e.a. worden gevonden.

officieel gezegd en geschreven wordt, in plechtstatige resolutiën, en dat wat in werkelijkheid blijkt te geschieden, en veel is er, dat wij slechts achter de schermen kunnen vermoeden, maar waarvan we wel nimmer de juiste toedracht zullen weten. Reeds Kroon heeft hier in zijn bekende geschiedenis van het raadhuis de aandacht op gevestigd ¹⁾, en terecht schreef dan ook Rieber: „Bijna alle handelingen van de Burgemeesters rechtvaardigen het uitgesproken vermoeden, dat zij steeds het voornemen hebben gehad om iets grootsch tot stand te brengen, en dat de aan den Raad voorgelegde ontwerpen niets anders waren dan even zoovele middelen om hun beoogd doel te bereiken; dat doel, waarnaar de Vroedschap buiten haar weten en als bij verrassing werd gedrongen, geheel oningewijd als zij was met de geheime handelingen van de Burgemeesters” . . . . „Uit het verloop der handelingen blijkt, dat de Vroedschap zoowel door Burgemeesters als door hen die in hun geheimen waren ingewijd, onkundig is gelaten, zelfs gefopt is geworden, zonder daarop bedacht te zijn geweest. Alles toch wat na 18 Juni 1648 aan het daglicht kwam, doet helder blijken, dat Burgemeesters reeds vroeger aangaande den bouw van het nieuwe stadhuis vaststelden wat nu tenslotte was goedgekeurd” ²⁾.

Tot degenen, die „in de geheimen van Burgemeesters waren ingewijd”, behoorde uiteraard in de eerste plaats de architect Jacob van Campen. Want, dat hij het was, die reeds vóór 1647 de plannen voor dit nieuwe raadhuis ontwierp, op een veel grootscher schaal, dan men het aan de „twaalf allen, twaalf mallen en twaalf niemendallen” der Vroedschap ³⁾ deed voorkomen, staat thans voldoende vast ⁴⁾. Overigens is het nog de vraag of wel alle burgemeesters in deze geheimen waren ingewijd, want ook in dit college van opperste regeerders smeulde nog na de oude strijd tusschen de Calvinisten en de Libertijnen, tusschen de strenge kerke-lijken, die Gods toorn verwachtten voor een stad, „waar zoo groote schatten voor de bevordering van het uiterlijk aanzien van een

¹⁾ A. W. Kroon, *Het Amsterdamsche Stadhuis (thans paleis) 1625—1700*. Amsterdam, 1867, blz. 25 vv.

²⁾ C. T. J. Louis Rieber, *Het koninklijk paleis te Amsterdam, Leiden—Haarlem*, z.j., blz. 9 en 11.

³⁾ Aldus werden toen in den volksmond spottend de 36 leden der Vroedschap ingedeeld. Cf. G. W. Kernkamp, *Amsterdam in de 17e eeuw. Regeering en Historie*, blz. 64.

⁴⁾ Cf. Kroon en Rieber. Vgl. ook: „Afbelding van 't Stadt Huys van Amsterdam . . . door Jacob Vennekool” (1661), blz. 2—3 der „Beschryvingh”, en 33ste Jaarb. *Amstelodamum*, 1936, blz. 141 vv.

wereldsch gebouw werden verspild", en de vrijzinnigen, die het trotsche regeeringspaleis wenschten. Toen dan ook in 1645 de Nieuwe of St. Catharinakerk door brand werd geteisterd, greep de kerkelijke partij, aan wier hoofd de toenmalige burgemeester Willem Backer stond, deze gelegenheid aan, om bij de herstelling tevens den bouw van een nieuwen, hoogen kerktoren te eischen, ten koste van de raadhuisplannen. En inderdaad besloot de Vroedschap hiertoe. In hetzelfde jaar 1645 waren echter ook burgemeester de machtige koopman-dictator Andries Bicker en de bekwame, fijnbeschaafde Cornelis de Graeff, die beiden ijverden voor het nieuwe raadhuis. Om beide partijen tevreden te stellen, besloot men de twee bouwwerken tegelijk te beginnen ¹⁾; en we mogen aannemen, dat men van de zijde der raadhuisgezinde burgemeesters, om de kerkelijken te sussen, de raadhuisplannen minder omvangrijk en minder kostbaar voorstelde, dan ze inderdaad waren.

Ook het ontwerpen der torenplannen werd aan van Campen opgedragen ²⁾, en we kennen van hem twee projecten: een naar het schema van den Utrechtschen domtoren (pl. 866, vgl. pl. 250), maar met een barokke detaillering van guirlandes en festoenen; en een, meer aansluitend bij den pyramidaal groeienden bouw van den O. L. Vrouwetoren te Amersfoort (pl. 865, vgl. pl. 219), en met een opmerkelijke gothische detaillering, kennelijk geïnspireerd op de vormentaal der Zuid-Nederlandsche late gothiek. Merkwaardig genoeg kozen de Amsterdamsche regenten dit laatste, dus in middeleeuwschen, historischen stijl opgevatte ontwerp ter uitvoering.

Men begon met den torenbouw in Mei 1646, en op den 26en Juni 1647 werd de eerste steen gelegd door den zoon van burgemeester Backer. Maar het werk vorderde daarna slechts langzaam, om na het overlijden van Willem Backer, op 5 October 1652 geheel te worden gestaakt, terwijl toen nog slechts weinig meer voltooid was, dan de voet van den toren, die thans nog het westportaal der Nieuwe kerk vormt.

Inmiddels was, op den 28sten October 1648 de eerste steen van het raadhuis gelegd, zooals het opschrift vermeldt, door Ger-

¹⁾ J. E. Elias, *Geschiedenis v.h. Amsterdamsche regentenpatriciaat*, blz. 149.

²⁾ Blijkens den ondertel van het hierna aan te halen gedicht „Eerplicht", door E. Meyster onder den naam van D. Stalpaert uitgegeven. Vgl. blz. 129.

brandt Pankras, Jacob de Graef, Sybrant Valkenier en Pieter Schaap, „der Heeren Burgemeesteren zoonen en neven”. Na het stokken van den torenbouw wijdde men verder alle krachten aan het concurrerende werk, temeer, waar op Zondag 7 Juli, 1652, het oude stadhuis door brand werd verwoest. Den 5en September, 1652, werd aan Jacob van Campen duizend gulden uitbetaald „per reste ende volle betalinge tot May lestleden voor diverse teergelden, reiscosten, vacatiën ende teickeningen als andere gelycke diensten” ¹⁾. Maar reeds het volgende jaar kwam de toen uitgebroken Engelsche oorlog, die Amsterdam zoo groote schade berokkende, den bouw weer vertragen. Na het sluiten van den vrede werd echter, bij resolutie van 10 Februari 1655, de bouw met verdubbelden ijver aangevat, zoodat reeds op 29 Juli van genoemd jaar de plechtige in bezitneming kon plaats vinden ²⁾.

Van Campen zou deze feestelijkheid evenwel niet bijwonen. Wat er eigenlijk gebeurd is, zullen we wellicht nooit te weten komen, maar vast staat, dat de kort tevoren zoo hemelhoog geprezen schepper van „’s werelts achtste wonder” nóch in het uitvoerig verslag van den tijdgenoot, den schepen Bontemantel ³⁾, nóch in desbetreffende resolutiën der vroedschap, en al evenmin in den poëtischen gelukwensch van Constantijn Huygens „aan de EE. Heeren Regeerders van Amsterdam in haar Nieuwe Raadt Huys”, ook maar éénmaal wordt genoemd, en tevens merken we op dat van Campen op 1 December 1654 voor het laatst in dienst der stad te Amsterdam vertoefde ⁴⁾. Daarna blijkt de leiding van den raadhuishouwing te zijn overgegaan in handen van den toenmaligen stadsarchitect Daniël Stalpaert. In een der rekeningen door Artus Quellien ingediend voor zijn beeldhouwwerken aan het stadhuis, lezen we, dat verschillende stukken „op last van Mons. Stalpaert op het spoedigst” zijn afgewerkt, en een andere rekening besluit: „Deze gesnede wercken soo aen die schouwen als tot cosines nagesien ende bevonden gedaan te sijn. Daniël Stalpart” ⁵⁾.

Men heeft het voorgesteld, alsof Stalpaert door allerlei intrigues

¹⁾ Vgl. Kroon, a.w. blz. 37 en 127.

²⁾ Voor nadere bijzonderheden hieromtrent zie men de in mijn Handboek volgende bouwgeschiedenis van het raadhuishouwing.

³⁾ Hans Bontemantel, raad in 1653, schepen in 1654, schreef bij wijze van memoires: „De regeering van Amsterdam soo in ’t civiel als crimineel en militaire (1653—’72), uitgegeven door G. W. Kernkamp (’s Gravenhage, 1897).

⁴⁾ Rapiamus, Presentatiën, 1654, fol. 160, aangehaald door Kroon, blz. 51.

⁵⁾ Cf. Kroon, a.w., blz. 64.

den meester van zijn plaats zou hebben gedrongen, dit dan vooral op grond van een dichtwerk, in 1655 door een Utrechtsch edelman, Jhr. Everard Meyster, een vriend en bewonderaar van Jacob van Campen, blijkbaar zoowel tot diens verdediging, als tot zijn lof geschreven ¹⁾). In dit geschrift, een tooneelwerk, getiteld: „Der Goden Landspel”, zegt een der reizigen:

„Dat elck wil sijn een Architeck
Een Doctor of een Advocaat
Spruyt uyt waen-wetensheyts gebreck,
Uyt hoop of schijn van eenigh baet.
Verdooft wort licht de glans der kunst
Waer een schijn-weetend' architeck
Zich in het werck heeft in - gelunst
Door 't lastigh roeren van sijn beck”.

Waarop dan, met een niet al te bedekte toespeling op Stalpaert's naam, de regels volgen:

„Meer dan een *Stal* met Esels waert
Daer meer geschreeuw dan wol komt uyt
Is 't rustigh Persiaensche *Paert*,
Soo als het oude spreekwoord luyt”.

Het werkje besluit met een toegift van „vyf ongemeene bysondere eclypsis aan de E. Heere Jacob van Campen Vinder en Vader aller Bouw-kunstige Roemwaardigheden”.

Intusschen — welke overigens ook de bedoeling van Meyster moge zijn geweest ²⁾ — een onpartijdige bron is zijn Landspel zeker niet te noemen. We merken immers op, dat van Campen in

¹⁾ De volledige titel van het zeldzame boekje luidt: „Het eerste deel der Goden Landspel om Amersfoort van 't nieuw stad-huys binnen Amsterdam. Gespeelt en vertoont aldaar Anno 1655. Weleer door Jo^s. E. M. gerymt. Met uytleggingh verlicht en versierd door D. v. W.” Zie Kroon, a.w. blz. 128 en de uitvoerige bespreking bij: Bruggmans en Weissman, Het stadhuis van Amsterdam, blz. 72—89.

²⁾ „Jonker Everard Meyster, die thans geheel vergeten schijnt te zijn, al heeft hij het in zijn tijd niet aan pogingen doen ontbreken om de heugenis zijns naams levendig te doen blijven. Er bestaan velerlei geschriften van zijne hand, wier hoofddoel schijnt te zijn geweest: den naam en de daden van Jo^s. E. Meyster op den voorgrond te plaatsen”. Aldus oordeelt Kroon over hem, a.w., blz. 128. Zóó geheel vergeten als Kroon meende blijkt Meyster echter thans niet meer. Omstr. 1617 te Utrecht geboren, overleed hij aldaar 23 Dec. 1679 en werd op het Domkoor begraven. In zijn latere jaren trad hij ook op als amateur-stedebouwer en -vestingbouwkundige, en ontwierp voor de uitbreiding zijner woonstad in 1670 den nieuwen plattgrond, „Uytrecht op zijn schoonst en sterkst”. In 1663 bouwde hij voor zichzelf te Utrecht het huis „de Krakeling”, op den hoek van de door hem ontworpen en gedoopte Keistraat, met den zonderlingen, scheluwen hoofdingang en gesneden deur (pl. 840). Vgl. S. Muller Fzn., De Renaissance te Utrecht, 's-Gravenhage, 1908, blz. 11, en R. Zuidema in: Nieuw Biogr. woordenb., dl. IX (1933), blz. 671.

1654 niet alleen met Stalpaert, maar ook met den beeldhouwer Quellien en met den steenhouwer Symon Bosboom in onmin¹ was geraakt, en dat de gebroeders Artus en Hubertus Quellien in het conflict tusschen van Campen en Stalpaert onvoorwaardelijk de zijde van laatstgenoemden kozen. Den 7en December 1654 lieten de twee broeders een klacht opmaken tegen de publieke verspreiding van het bovengenoemde pamflet „Eereplicht”, door Jacob Vennecool, teekenaar van Jacob van Campen. En dit pamflet, blijkens zijn inhoud tegen Quellien en Stalpaert gericht, blijkens den stijl door Meyster gedicht en bedriegelijk met den naam van D. Stalpaert onderteekend, bewijst, dat van Campen stellig ook niet kieskeurig was in de keuze zijner wapenen.

De diepere psychologische grond voor dit conflict tusschen den bouwmeester en zijne toch door hemzelf gekozen Zuid-Nederlandsche medewerkers kan inderdaad — naar de opmerking der medica dr. Juliane Gabriëls — wel gelegen zijn in het dualisme tusschen van Campen's classicisme en „den lossen, uitbundigen Antwerpschen Barok” van Quellien ¹). Dat bovendien van Campen, naar het eenparig oordeel zijner tijdgenooten een heerschzuchtig man, en naar de overbekende woorden van Constantijn Huygens, een onhandelbaar mensch, „un fascheux homme à gouverner” ²), een „homme incommode” ³) was, zal het conflict verscherpt en de breuk volledig gemaakt hebben. Trouwens, wat hier te Amsterdam geschiedde, was eigenlijk slechts een herhaling van wat we ook bij den bouw van de Oranjezaal (het „Huis ten Bosch”), in 1649 zien gebeuren, waar het lastige karakter van Van Campen zoowel Huygens als de medewerkende kunstenaars van hem vervreemde. Maar hier was nu het geval ernstiger, temeer waar in hetzelfde jaar 1654 aan van Campen zijn machtigste beschermers, de burgemeesters Schaep en Bicker ontvielen. De tegenstanders van den raadhuisbouw zullen het den persoonlijken tegenstanders van den bouwmeester gemakkelijk hebben gemaakt, om dezen van zijn plaats te dringen: Stalpaert werd de man; als een vrijwel vergeten ambteloos burger is Jacob van Campen den 13en September 1657 in zijn buitenverblijf het Hoogerhuis, op Randenbroek overleden.

¹) Cf. Jul. Gabriëls, Artus Quellien de Oude, blz. 39 Vgl. ook aldaar blz. 121—124.

²) Worp, Briefwisseling, dl. V, nr. 4974, blz. 18.

³) Worp, t.a.p.

Trachten wij thans de plaats en de beteekenis van dezen bouwmeester nader te bepalen op grond van zijne werken, dan wil het wel lijken alsof zijne figuur vager wordt, naarmate het onderzoek vordert. Immers blijken verschillende gebouwen, die hem vroeger met stelligheid werden toegeschreven, niet van zijne hand, en bij andere is het de vraag, welk eigenlijk zijn aandeel is geweest in de tot stand koming.

Met voldoende zekerheid kennen wij, als door Jacob van Campen geheel ontworpen, slechts de volgende werken:

1° De voorgevel van het huis Keizersgracht 177, te Amsterdam, in 1624 gebouwd voor Balthazar Coymans, als gevel-Coymans vroeger reeds besproken ¹⁾).

2° De Heiligewegspoort te Amsterdam, in 1636 begonnen; gesloopt bij de uitlegging der stad in 1663.

3° Verbouwingen aan Frederik Hendrik's kasteel te Buren, sinds 1636.

4° Een deel van het kasteel Honselaarsdijk, sinds 1637, na het vertrek van Simon de la Vallée, tot 1646.

5° Het accijnshuis te Amsterdam, in 1638 opgetrokken.

6° De in 1639—1641 gebouwde Ned. Herv. kerk te Hooge Zwaluwe (Noordbrabant).

7° De herstellingswerken der in Januari 1645 verbrande Nieuwe kerk te Amsterdam, en plannen voor haar toren.

8° Het in 1647 begonnen raadhuis van Amsterdam.

9° Het in 1647 gebouwde nieuwe orgelfront der St. Laurenskerk te Alkmaar.

10° De in 1649 voltooide Nieuwe kerk te Haarlem.

11° De plannen voor de beschildering der centrale koepelzaal in het Huis ten Bosch, voor Amalia van Solms, ter nagedachtenis van Frederik Hendrik ontworpen.

12° Zijn eigen woning, „Het Hoogerhuis”, bij Amersfoort, waarvan een fragment der schilderingen is overgebleven en thans opgesteld in het museum Fléhite te Amersfoort.

Een dozijn derhalve, waarvan slechts een zevental (de nrs. 1, 2, 5, 6, 8, 10, 12) geheel eigen bouwwerken van beteekenis zijn. Ongetwijfeld zal van Campen in de ruim dertig jaren van zijn werkzaamheid als architect een uitgebreider oeuvre hebben voortgebracht, en het kunsthistorisch onderzoek heeft dan ook op meer

¹⁾ Zie Handb., III, blz. 81—82.

of minder deugdelijke gronden een vrij groot aantal andere werken op zijn naam gesteld. Hiertoe behooren in de eerste plaats de gelede pilastergevel van het raadhuis te Haarlem (pl. 723) uit 1630, het Mauritshuis en het huis van Huygens te 's-Gravenhage. De Haarlemsche raadhuisgevel is een zoo karakteristiek werk uit de school van H. de Keyser, dat het nauwelijks te begrijpen is, dat men dit werk ooit heeft kunnen toeschrijven aan een meester, die reeds vijf jaar tevoren zich uitte in de zware, streng-klassicistische vormtaal van den gevel-Coymans. Inderdaad is de bedoelde Haarlemsche façade dan ook een werk gebleken van den vriend en bewonderaar van de Keyser, die de Haarlemsche schilder-bouwmeester Salomon de Bray was. Eenigszins anders staat het met de twee Haagsche huizen van 1633. Met name het Mauritshuis met de streng-klassicistische vormen zijner groote Ionische orde, en met zijn gesloten symmetrischen plattegrond zou als werk van Jacob van Campen niet geheel ondenkbaar zijn, ware het niet, dat zoowel het hier plotseling opduikende Fransche paleisplan en een zekere vlakheid der pilasterorden in stellige tegenspraak waren met de binnenruimte, zoowel als met de smeüiger plastiek der uitwendige vormen, die we in van Campen's authentieke werken aantreffen. Dit geldt in nog sterker mate voor het huis van Huygens, waarvan de pilasterorden voor van Campen veel te vlak en te droog-academisch zijn toegepast. Het is natuurlijk niet onmogelijk, dat Jacob van Campen, die, zooals wij weten juist met Huygens in kennis was gekomen, toen de plannen voor het huis aan het Plein werden ontworpen, bij den bouw van advies heeft gediend, maar waarschijnlijker is het, gelijk wij hierna zullen uiteenzetten, zoowel op stijl-critische als op historische gronden, dat èn het Mauritshuis én het huis van Huygens, in hoofdzaak het werk zijn van Pieter Post, wellicht onder medewerking van Simon de la Vallée, op wiens denkbeelden vooral de Fransche aanleg dezer gebouwen zou kunnen berusten.

Weissman heeft verder twee torenbekroningen op naam van van Campen willen stellen, en wel de in 1638 voltooide drie bovenste geledingen van den Westertoren te Amsterdam (pl. 631)¹⁾, en de houten peervormige bekroning van den O.L. Vrouwetoren te Amersfoort (pl. 219), na een brand in 1651 vernieuwd²⁾. Wat den

¹⁾ Weissman, *Gesch. der Ned. Bouwk.*, blz. 335.

²⁾ Weissman, a. w., blz. 179, en: *Oud-Holland* 1902.

Westertoren betreft, hebben wij vroeger reeds meegedeeld, hoe deze werd begonnen naar de plannen van Hendrik de Keyser, welke na diens dood, in 1621, door zijn opvolger in strenger klassicistischen zin zijn gewijzigd¹⁾. Galland noemde als dien opvolger, Cornelis Danckertsz de Rij, zonder nadere opgaaf van bron²⁾, maar blijkbaar uitgaande van de onderstelling, dat de toenmalige stadsmetselaar en vriend van de Keyser, diens architectonische nalatenschap zou hebben beredderd; Weissman beschouwde, vermoedelijk op stijlkritische gronden, van Campen als voortzetter van de Keyser's werk. Voor beide opvattingen is iets te zeggen, maar een verbetering van de Keyser's ontwerp (zie pl. 640) is de uitgevoerde bekroning, met de dorre pedanterie van hare al te schools klassicistische, steeds weer vierkante geledingen, in geestlooze opeenstapeling, stellig niet geworden; en zeker zou zij niet tot de gelukkigste uitingen van den schepper van het Amsterdamsche raadhuis zijn te rekenen³⁾.

Van de Amersfoortsche torenbekroning weten wij thans met zekerheid, dat zij géén werk van Jacob van Campen is. In 1654 besloot men de bekroning te vernieuwen naar het model van den timmerman Lenert Nicasius en zijn zoon⁴⁾; van Campen gaf slechts advies in de vraag, of de bekleeding in lood dan wel in koper moest worden uitgevoerd⁵⁾.

Gelijkerwijs werd zijn advies gevraagd inzake de herstelling van den St. Laurenstoren te Rotterdam, die ernstig was verzaakt sinds men in 1645 was begonnen, ter vervanging van de Keyser's houten bekroning, een bergsteenen geleding op te trekken, waarvoor Barth. Drijfhout, Barth. van Bassen, Pieter de Keyser en de Utrechtsche stadstimmerman Hendrick Adriaensz. Struys modellen hadden geleverd. Reeds in 1651 rees echter twijfel aan de bruikbaarheid van Van Campen's plannen, en tenslotte besloot men in 1653 dit werk uit te voeren volgens de plannen van den lateren Rotterdamschen stadsarchitect Nic. J. Persoons⁶⁾.

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 398—399.

²⁾ G. Galland, *Gesch. der holl. Bauk. und Bildnerei*, blz. 200.

³⁾ Zie ook de alleszins gerechtvaardigde kritiek op den Westertoren bij E. H. ter Kuile, *De houten torenbekroningen* enz., blz. 89.

⁴⁾ Cf. W. F. N. Rootselaar, *De O. L. Vr. toren te Amersfoort*, in: *Oud-Holland*, 1887, blz. 127.

⁵⁾ Blijkens de raadsresolutie in haar geheel gepubliceerd in het Verslag der provinciale Utrechtsche commissie over 1921.

⁶⁾ Cf. Galland, a. w. blz. 386, en Ozinga, in: *Kunstgesch. der Nederlanden*, blz. 329.

Ook in de door Frederik Hendrik gestichte bouwwerken is van Campen's aandeel minder groot, dan tot dusver steeds is aangenomen. Het huis Ter Nieuburch te Rijswijk toch, in 1630 begonnen naar de plannen van Bartholt van Bassen, naderde, zooals wij reeds zagen, zijn voltooiing vóórdát van Campen nog met Huygens en den prins in kennis was gekomen. Bij de voltooiing van het slot Honselaarsdijk werd de meester eerst nader betrokker na het vertrek van Simon de la Vallée in 1637, en wij weten, dat zijn plannen later bovendien ter verbetering naar Frankrijk werden gezonden ¹⁾, zoodat hier bezwaarlijk van een werk van Jacob van Campen kan worden gesproken. Tenslotte heeft Pieter Post hier de uiteindelijke leiding gehad.

Een andere vorstelijke stichting, aan Jacob van Campen toegeschreven, is de grootscheepsche parkaanleg van den zoogenaamden „Tiergarten” te Kleef, voor den bouwheer van het Mauritshuis ontworpen. Als stadhouder van den Grooten Keurvorst was Johan Maurits in 1650 begonnen hier verschillende landgoederen aan te koopen. Bij den Freudenberg, een uitlooper van het Reichswald, liet de Braziliaan zich een landhuis bouwen, dat, in 1653 voltooid, in 1669 tot den grond toe afbrandde. Van de tuinarchitectuur bestaat nog slechts de „Springberg”, een terrasvormige aanleg van vier waterbekkens met fonteinen. In het bovenste dezer bekkens staat een door Artus Quellien vervaardigd Minervabeeld, een door Vondel bezongen geschenk der stad Amsterdam, dat dan ook aan de voorzijde van het voetstuk prijkt met het Amsterdamsche wapen. Een ets van Fokke, naar een tekening van Jan de Beyer, geeft ons een beeld van den oorspronkelijken toestand: tegenover de vier terrassen zijn langs het nog bestaande kanaal twee rijen standbeelden geplaatst, en vóór het kanaal op een hooge zuil een figuur van een ridder, den zg. „IJzeren man”. Vóór het onderste waterbekken houden twee leeuwen de wapens van Holland en Amsterdam; een zwarte adelaar met uitgespreide vleugels stoot een hooge waterstraal in de lucht. En boven het Minervabeeld, waar nu een klassicistisch rond tempeltje uit het begin der 19e eeuw staat, verhief zich een achtkant centraal aangelegd gebouwtje met galerijen te weerszijden, elk van veertien arcaden, in een halven cirkel naar voren buigend. Ongetwijfeld was dit weidsche geheel, met zijn zoo karakteristiek barokke verbinding

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 56.

van bouwwerk en landschap, den schepper van het Amsterdamsche raadhuis, geschoold in de Fransche sfeer van Honselaarsdijk, volkomen waardig. Uit een schrijven van Johan Maurits blijkt dan ook, dat Jacob van Campen nog op 5 Augustus 1657 — dus kort vóór zijn dood — bij den stadhouder te Kleef „schöne Sachen” ontwierp¹⁾, zoodat Galland wel mocht onderstellen, dat de aanleg van den „Springberg” een werk van onzen meester was²⁾.

Minder zekerheid hebben we omtrent den voormaligen, in 1637 voltooiden, in 1665 verbouwd schouwburg aan de Keizersgracht te Amsterdam, tenzij we der traditie, die dit gebouw reeds van ouds op 'smeesters naam stelde, afdoende gezag toekennen. Houbraken vergiste zich in het gebouw, toen hij Jacob van Campen als bouwmeester vermeldde van den in zijn tijd bestaanden schouwburg van 1665, maar afgezien hiervan, zou zijn mededeeling juist kunnen zijn, temeer daar als „bouwheer” van den schouwburg van 1637 weer Nicolaas van Campen, de accijnsmeester, wordt genoemd, die tot zulk een onderneming wellicht in staat was gesteld door zijn erfenis van den kort tevoren overleden, schatrijken Cornelis van Campen³⁾. De oorspronkelijke, aan J. van Campen toegeschreven schouwburg bestond uit een half-ovale zaal, meer breed dan diep, omgeven door twee boven elkaander liggende rijen loges („huisjes” genaamd), die in front twee aan twee van elkaar waren gescheiden door Korinthische pilasters van de groote orde. Vóór het tooneel, en omsloten door de loges, bevond zich een open ruimte, „de bak”, waarin blijkbaar de minder gegoede toeschouwers plaats konden nemen. Boven de loges was een galerij met amphitheatersgewijs oplopende banken getimmerd. Het tooneel lag even hoog boven den „bak” als de borstwering der onderste rij loges, en bestond uit een kleiner voortooneel en een dieper achtertooneel, van elkaar te scheiden door dubbele schuif gordijnen. Het voortooneel was te weerszijden toegankelijk door twee poortjes, waarboven nissen met de beelden van „Demokrit” en „Heraklit”; het achtertooneel was in drie plans verdeeld door een symmetrisch vast decor van Korinthische portieken met overhoeks gestelde zijkanten⁴⁾.

¹⁾ G. Galland, *Der grosse Kurfürst*, etc., blz. 27 en 51.

²⁾ Galland, a.w., blz. 52.

³⁾ Vgl. Weissman, *De Bouwkunst*, in: Amsterdam i.d. 17e eeuw, dl. III, blz. 46.

⁴⁾ Zie de twee gravures door S. Savry in 1658 vervaardigd, het inwendige van den Amsterdamschen schouwburg voorstellend, gezien van en naar het tooneel, en gere-

Volkomen ten onrechte heeft Weissman beweerd, dat van Campen voor zijn schouwburg het Teatro Olimpico van Palladio te Vicenza tot voorbeeld zou hebben genomen ¹⁾. Niets is minder juist en niets kan meer in tegenspraak zijn met de ontwikkelingsgeschiedenis van den tooneelbouw. Het in 1579 naar plannen van Palladio begonnen, in 1584 door Scamozzi voltooid Teatro Olimpico is de monumentale belichaming van het neo-Vitruviaansche tooneel, in nauwe aansluiting bij de commentaren op Vitruvius van Daniello Barbaro, waaraan Palladio zelf had meegewerkt. Zoo zien we te Vicenza een toeschouwersruimte van dertien trappen amphitheatersgewijs oploopen naar een rijke zuilengaanaderij, in den vorm van een half ovaal; tusschen deze en het tooneel ligt een eveneens half-ovale ruimte in navolging van de antieke orchestra; tusschen voortooneel en achtertooneel staat een door Scamozzi ontworpen paleisgevel van twee verdiepingen, die dus duidelijk in antieken geest weer het proscenium van het eigenlijke tooneel afscheidt en door poorten den blik opent op vijf perspectivisch vernauwende, werkelijk begaanbare „straten” ²⁾. In den Amsterdamschen schouwburg vinden we geen „orchestra”, terwijl voortooneel en achtertooneel veel meer ineenloopen, en ook overigens de beide tooneelinrichtingen in al het wezenlijke van elkaar blijken te verschillen ³⁾.

Indien dan Jacob van Campen den Amsterdamschen schouwburg in 1637 heeft gebouwd, zooals hij door Savry in 1658 is afgebeeld, dan zou hij daarmee géén navolging van Palladio's Teatro Olimpico, maar inderdaad een belangrijk novum hebben geschapen, en wel een der eerste logetheaters, juist in denzelfden

---

produceerd o.a. bij G. Kalff, *De letterkunde en het tooneel in: Amsterdam i.d. 17e eeuw*, dl. III, blz. 64 en 65.

¹⁾ Weissman, in: *Amsterdam i.d. 17e eeuw*, t.a.p., blz. 46 en *Gesch. Ned. bouwkw.*, blz. 335.

²⁾ Zie de afb. bij: Corrado Ricci, *Baukunst u. dekorative Plastik der Hoch- u. Spätrenaiss. in Italien*, pl. 300.

³⁾ Hier verder op in te gaan, zou ver buiten het bestek van dit werk brengen en leiden tot een monographie over onze Nederlandsche tooneelarchitectuur; een onderwerp, waaraan te onzent, voor zoover wij weten nog nimmer aandacht is geschonken, en waaraan men stellig een even belangwekkende als nuttige dissertatie zou kunnen wijden. Wij vestigen er daarom hier slechts de aandacht op, onder verwijzing naar buitenlandsche studies op dit gebied als: Gustave Cohen, *La mise en scène dans le théâtre religieux du moyen-âge*. 1907 (2e ed. 1926). — E. Rigal, *La mise en scène dans les tragédies du XVIIe siècle*, in: *Revue d'Histoire littéraire de la France*, XII (1905). — C. Niessen, *Das Bühnenbild. Ein kulturgeschichtlicher Atlas*. 1924 ff. — Paul Zucker, *Die Theaterdekoration des Barock*. *Kunstgesch. des Bühnenbildes*, 1925.

tijd, dat te Venetië het eerste groote logetheater, het Teatro S. Cassiano (1637) werd voltooid ¹⁾.

Tenslotte vermelden wij volledigheidshalve eenige werken van „kleine architectuur”, waarvan de ontwerpen waarschijnlijk terecht op naam van dezen kunstenaar worden gesteld, en wel: het in 1645 ontworpen, in 1652 uitgevoerde orgel der Nieuwe kerk te Amsterdam, waarvan het beeldhouwwerk door Artus Quellien is vervaardigd; de door Rombout Verhulst gebeeldhouwde tombe van Jan van Galen in dezelfde kerk ²⁾; en de witmarmeren afsluiting der voormalige doopkapel in de Oude kerk te Amsterdam, omstr. 1651 door burgemeester Cornelis de Graef gekocht en tot grafkapel ingericht (pl. 881) ³⁾.

Overzien wij dit oeuvre, dan zijn er een viertal nog bestaande authentieke bouwwerken, die ons een beeld kunnen geven van des meesters trant, een karakteristiek van zijn persoonlijke stijl: de gevel-Coymans, het accijnshuis, het Amsterdamsche raadhuis, en de Nieuwe kerk te Haarlem. Het gemeenschappelijke in het uitwendige vormen dezer gebouwen, is het bijzonder krachtige modelé, zoowel in de massa's (door forsche risalieten), als in de details (lijsten, pilasters), waaruit een streven spreekt naar zware, kantige schaduwwerking, en tevens naar weliswaar academische, maar niettemin statige en edele proporties. Deze barokke volheid en breedheid der vormen wordt gesteund door de bijna uitsluitende toepassing van natuursteen, een materiaal, dat uiteraard meer tot vorming van breede massa's aanleiding geeft, en daardoor ook, zooals wij vroeger hebben uiteen gezet, meer in overeenstemming is met het wezen van de Barok, dan de baksteen. In de plattegronden van het raadhuis en van de Haarlemsche kerk treft de waarlijk klassieke klaarheid, de als van zelf sprekende eenvoud, bij meesterlijke en voorname compositie, leidend tot een architectonisch organisme van onverbrekelijk saamgeklonken ruimtedeelen, vol van een statige, beheerschte pathetiek.

Maar, . . . in hoeverre is dit alles Jacob van Campen? Ziedaar de vraag, die steeds moeilijker te beantwoorden lijkt, naarmate

¹⁾ Het logetheater ontwikkelde zich in Italië in het begin der 17e eeuw, onder invloed van de praal en de luisterrijke aankleding der toen opkomende opera, die wat betreft de plaatsing van het publiek sterker rangverschillen meebracht. Intusschen blijft de kwestie van dit Amsterdamsche logetheater van zoo vroegen datum een probleem, dat nadere bestudeering vraagt.

²⁾ Vgl. Weissman, in: Amsterdam i.d. 17e eeuw, dl. III, blz. 109.

³⁾ Wagenaar, Amsterdam, dl. II, blz. 103.

wij verder in de bouwgeschiedenis van deze periode doordringen. Wanneer wij bedenken, hoe deze schilder-architect bij al zijn ondernemingen de zeer intensieve medewerking had van beroepsbouwmeesters als Stalpaert, en als Pieter Post, welke laatste vooral wel onafscheidelijk aan hem verbonden lijkt, wanneer wij zien, hoe dezelfde Post een veel aanzienlijker getal bouwwerken van niet minder gehalte zelfstandig voortbracht, dan moeten wij meer en meer in Jacob van Campen den begaafden, maar toch vooral om zijn maatschappelijke positie gevierden dilettaant gaan zien. Hij kon weliswaar een schetsontwerp verstrekken en met zijne klassieke belezenheid iconographische schema's ontwerpen (beeldhouwwerken in het Amsterdamsche raadhuis, schilderingen der Oranjezaal), maar niet alleen de uitvoering, doch zelfs reeds de uitwerking van zijn projecten moest hij overlaten aan de begaafde meesters van minder bevoorrechte en aanzienlijke positie, die hij het geluk had tot medewerkers te kunnen krijgen.

Meer en meer blijkt van Campen, én als schilder, én als architect, een intellectueel raadsman, een begaafd theoreticus, die denkbeelden aangeeft, een plan in groote lijnen schetst, of wel door anderen ontworpen plannen toetst en „verbetert”, méér dan een volledig en geheel zelfstandig scheppend bouwmeester.

Van beslissende beteekenis is hierin zijne kennismaking met den zoo veelzijdig begaafden Constantijn Huygens geweest. Duidelijk blijkt dit uit de geschiedenis van diens woonhuis aan het Plein te 's-Gravenhage, zooals we deze thans uit Huygens' correspondentie leeren kennen. Deze plannen waren reeds in 1633 gereed, dus ontworpen in een tijd, dat Huygens en van Campen elkaar nog niet of tenauwernood kenden. Blijkbaar had de geniale dichter-hoveling en geleerde deze plannen zelf geprojecteerd, daarin, zooals hij zelf zegt, bijgestaan door zijn vrouw¹⁾. Den 5en December 1634 schrijft hij aan zijn vriend J. Wicquefort, dat hij al zijn vrijen tijd besteed aan dit bouwwerk, en dat hij het in het volgend jaar hoopt te voltooien. „De heer van Campen” — aldus gaat hij voort — „die mij tot dit doel is komen bezoeken, staat mij hierin bij als een zeer volmaakte Vitruvius, en wij hebben overlegd van uwe fraaie, algemeene weetgierigheid te vernemen, of bij uw weten de Spanjaarden iets van dezen aard hebben voortgebracht, daar zij ter wereld de natie zijn, die zich het best be-

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 56, n. 1.

toont in de wetenschappen, die zij aanvat" ¹⁾. Hieruit blijkt dus, dat Huygens in December 1634 nog eerst kort te voren de hulp van van Campen had ingeroepen, om hem terzijde te staan bij de voltooiing van zijn huis, en voorts, dat hij van Campen beschouwt als een „zeer volmaakte Vitruvius", d.w.z. als vooral een knap klassiek theoreticus.

Het is dan ook meer als theoreticus — als „kunstgeleerde", zouden wij thans zeggen — dat we Jacob van Campen in deze jaren bezig zien. Zoo verzoekt de geleerde Bannius den 11en Augustus, 1636, aan Huygens diens Latijnsch exemplaar der commentaren op Vitruvius van Daniëlo Barbaro te leen. „De Italiaansche bewerking", voegt hij er aan toe, „heb ik reeds van mijn persoonlijken vriend van Campen gekregen" ²⁾. En in 1639 blijkt van Campen een prentwerk over architectuur samen te stellen, dat weliswaar nooit is verschenen, maar waarvan we hooren door zijn factotum, den dichter-bioloog J. Brosterhuizen, die op 6 Februari 1639 aan Huygens schrijft, dat hij een plattegrond-teekening aan van Campen heeft gezonden „om se te voeghen bij de ghedenckwaerdighe ghebouwen, die sijn E. in print meent te laeten uijtgaen" ³⁾. Dezelfde Brosterhuizen vertaalde Sir Henry Wotton's „Elements of Architecture", waarvoor van Campen „een verhaal van den oorsprongh der bouwkunst" zou schrijven, en tevens werkte hij met van Campen aan een vertaling van Vitruvius, waarbij Huygens van advies diende ⁴⁾.

Onze gevolgtrekking kan na dit alles geen andere zijn, dan dat Jacob van Campen zeer zeker niet de groote vernieuwer in onze bouwkunst is geweest, waarvoor hij tot dusver meest werd aangezien, en stellig is hij niet de schepper geweest van onze classicistische barok. In dit opzicht zijn zoowel Huygens, als 's Gravensande en Post van minstens evenveel beteekenis geweest. Wel was hij een begaafd en inventief dilettant, die, in samenwerking met Huygens en anderen, vooral bijdroeg tot het doorzetten der classicistische theorie in onze Noord-Nederlandsche barok-architectuur.

¹⁾ Origineel in de Fransche taal, cf. Worp, Briefwiss. II, blz. 36—37, nr. 1046.

²⁾ Bannius, of Joh. Albers Ban, was een katholiek priester van breede eruditie te Haarlem (1596—1644). Deze vriendschap zou er op kunnen wijzen, dat v. Campen inderdaad tot het Katholieke geloof is overgegaan, zooals dikwijls beweerd, maar even dikwijls tegengesproken is. Cf. Worp, a.w., II, blz. 182, nr. 1417, origin. in het Latijn.

³⁾ Worp, a.w., II, blz. 430, nr. 2036.

⁴⁾ Henry Wotton (1568—80), Engelsch gezant in den Haag en vriend van Huygens' vader, schreef: *The Elements of architecture. . . from the best Authors and Exemples* (Londen, 1624). — Zie verder Worp, III, blz. 264, nr. 2942.

Pieter Post. — Op den 29sten Juni 1604 trouwden in de St. Bavokerk te Haarlem Jan Jansz. Post „glasschrijver” (d.w.z. glasschilder), „jonggezel” uit Leiden, en Francijntje Pieters, jongedochter uit Haarlem. Uit dit huwelijk werd op 22 April 1607 gedoopt een zoon Pieter, die echter kort daarop gestorven is (waarschijnlijk 29 Juli 1607); vervolgens op 1 Mei 1608 een zoon Petrus, de latere bouwmeester; op 18 Juli 1610, een zoon Antoni; in 1612 een zoon Frans, de bekende schilder, en op 14 November 1614 een dochter Johanna. Eenige dagen later — volgens het doodboek, in het gemeente-archief te Haarlem, tusschen 16 en 23 November 1614 — werd de vader begraven. Zijn weduwe hertrouwde op 30 Augustus 1620 met zekeren Harman Adolffs en overleed in 1656 ¹⁾

Reeds op vijftienjarigen leeftijd, in 1623 werd Pieter Post ingeschreven in het Haarlemsche St. Lucasgilde. Evenals zoovele andere zijner kunstbroeders, begon ook hij zijn loopbaan als schilder ²⁾. Tien jaar later, in 1633, bouwde hij het huis van/Johan Maurits van Nassau te 's-Gravenhage. Wat hij in die tien tusschenliggende jaren heeft gedaan, waar en bij wie hij zich in de bouwkunst bekwaamde, is ons onbekend. Maar wanneer we in Haarlem, waar Post nog tot in het jaar 1646 bleef wonen, omzien, dan vinden we daar in de leerjaren van Post als oudere bouwmeesters in de eerste plaats Lieven de Key, die echter zooals wij weten, in 1627 overleed, en verder Salomon de Bray en ook Jacob van Campen, die zich omstreeks 1620 van de schilderkunst tot de bouwkunst begon te wenden. Moeilijk kan echter laatstgenoemde, die als jong patriciër te Haarlem leefde, en waarschijnlijk geen beginnende bouwkundigen bij wijze van leerjongens in huis nam, als leermeester van Post gedacht worden, al zal hij Post wel hebben gekend. Als vakman zou dan veeleer Salomon de Bray in aanmerking komen, die in die jaren een architect van beteekenis in Haarlem was, en o.a. in 1627 de Zijlpoort te verbouwen kreeg. Maar evengoed kan de jonge Pieter Post het metier hebben geleerd bij een van die mindere en thans geheel vergeten vaklieden, als bijv. Thonis Willemsz, die na L. de Key stadsmetselaar werd, de timmerman Claes Pietersz, of de steen-

¹⁾ Blijkens de welwillende mededeeling van den heer ir. G. A. C. Blok, te 's-Gravenhage, die eene dissertatie over P. Post voor de Techn. Hoogeschool te Aken schreef, en zoo vriendelijk was mij inzage van zijne copij te verschaffen. Voor verdere bijzonderheden moge worden verwezen naar het genoemde, onlangs verschenen werk.

²⁾ Cf. v. d. Willigen, *Les artistes de Haarlem*, p. 101

houwer Pieter Reyersz, die tezelfdertijd aan de stadfabriek van Haarlem verbonden waren ¹⁾.

Volgens sommigen ²⁾ zou Post in 1637 Johan Maurits hebben vergezeld toen deze als gouverneur naar Brazilië ging, en zou hij daar onder diens bewind (1637—1644), o.a. op het eiland Antonio Vaz de nieuwe stad Mauritsstad en het paleis Vrijburg hebben gebouwd. Maar nog in November 1637 liet Huygens teekeningen van zijn nieuw huis aan het plein door Post vervaardigen, en den 1sten Maart 1639 schrijft Post uit Haarlem een brief aan Huygens over deze teekeningen ³⁾. Bovendien moet onze architect juist in deze jaren zijn getrouwd met Rachel Ridders, vermoedelijk in 1637 of 1638, daar een zoon uit dit huwelijk op 2 Juli 1639 in de Groote kerk te Haarlem werd gedoopt ⁴⁾. Er blijft derhalve geen tijd meer over voor de veronderstelde Braziliaansche reis.

Behalve den in 1639 geboren, blijkbaar oudsten zoon, vermelden de doopboeken der Groote kerk te Haarlem nog de volgende kinderen van Pieter Post en Rachel Ridders: Catharina, gedoopt 28 Augustus, 1640; Elizabeth, 25 Augustus, 1641; Josyntje, September, 1644; en tenslotte Maurits, bij wiens doop, op 12 December 1645, graaf Johan Maurits getuige was, en die later zijn vader als bouwmeester zou opvolgen. Inmiddels was de bouwmeester, die in 1640 het opzicht over den paleisbouw in het Noordeinde had gekregen, met ingang van 14 Februari 1645 benoemd tot architect van Frederik Hendrik, en in verband hiermee vestigde hij zich in Mei 1646 te 's-Gravenhage, waar hij in Mei 1669, na een ongesteldheid van slechts twee dagen overleed, en in de hervormde kloosterkerk werd begraven ⁵⁾.

Pieter Post is een onzer vruchtbaarste en begaafdste bouwkunstenaars geweest, wiens naam al te zeer door den glans van zijn befaamden tijdgenoot van Campen werd overstraald. Zonderen we het raadhuis van Amsterdam uit, dan vinden we de belangrijkste en talrijkste bouwwerken dezer periode met volkomen

¹⁾ Eisler, Geschichte eines holl. Stadtbildes, S. 254.

²⁾ D. Veegens, Histor. studiën, I, blz. 123; C. H. Peters, De 's-Gravenhaagsche bouwmeester Pieter Post in: Jaarboekje „Die Haghe”, 1908, blz. 143.

³⁾ Zie: Worp, Briefwisseling v. Const. Huygens (Rijks geschiedk. publ.), II, blz. 437, nr. 2051.

⁴⁾ Cf. Weissman, in: Oud-Holl., 1909, blz. 35 vv.

⁵⁾ Zie: Algem. Nederl. familieblad XI (1894), blz. 93—95, alwaar ook een afb. van het wapen van P. Post en Rachel Ridders. Volgens Blok zijn in den Haag nog drie kinderen geboren: 1647, Hendrik (ten doop gehouden door Amalia van Solms), 1648 Clara en 1650 Rachel. Zie: Jaarb. „Die Goude” 1934.

zekerheid op naam van Post staan. In het begin zijner werkzaamheid staan een aantal gebouwen, waaraan Jacob van Campen op een of andere wijze heeft meegewerkt. Wij noemen in de eerste plaats het Mauritshuis, een schepping, die doorgaans aan van Campen is toegeschreven, voornamelijk op grond van een brief, door Johan Maurits den 9en Mei 1642 uit Antonio Vaz aan Huygens geschreven, waarin hij zegt, dat de eer van dit huis (dat Huygens „la belle, très belle et bellissima maison” had genoemd) vooral toekwam aan Huygens en van Campen, „monsieur” van Campen, zooals de graaf hem met zekere onderscheiding noemt ¹⁾. Intusschen dient men hierbij de bedenken, dat het Mauritshuis in April 1633 werd begonnen, dat de plannen hiervoor dus reeds eenigen tijd gereed moeten zijn geweest, en dat van Campen met Huygens en den Haagschen hofkring den 9en December 1632 voor het eerst in aanraking kwam, en dan nog slechts zijdelings, om geheel andere redenen dan van werkzaamheden op architectonisch gebied ²⁾. Het is niet waarschijnlijk, dat van Campen al dadelijk, in het begin van 1633, de plannen voor het huis van den Braziliaan te ontwerpen zou hebben gekregen, in een tijd, dat men hem te 's-Gravenhage nog slechts van verre kende ³⁾. Bovendien verzetten zich de vormen van het Mauritshuis, door hun ietwat vlak, academisch karakter, al dadelijk tegen een toeschrijving aan van Campen, die overal in zijn authentieke werken (gevel-Coymans, raadhuys Amsterdam) een voller plastische behandeling van pilasters, lijsten en profileeringen vertoont, terwijl ook de toepassing van baksteen niet op van Campen wijst, die toen meest het buitenmuurwerk in natuursteen wenschte. Uit bezuiniging is dit niet geschied, daar het Mauritshuis door den prachtlievenden en royalen Johan

¹⁾ Cf. Worp, Briefwisseling van Const. Huygens.

²⁾ De botanicus schilder-dichter J. Brosterhuisen, (zie over hem ook Wurbach, *Niederl. Künstlerlex.*, I, S. 193) met van Campen bevriend, schrijft 9 December 1632 aan Const. Huygens of hij den heer Jacob v. C. ook verlof kan verschaffen om in Gelderland en Utrecht te jagen. Van Campen is wel niet van adel — aldus licht Brosterhuisen toe — maar „bon architecte et bon peintre; et à propos il vous fait present d'une piece de sa façon, vous priant affectueusement de la prendre en gré!” — Cf. Worp, a.w., I, blz. 379—380; origineel in de Univ. bibliotheek te Leiden.

³⁾ Nog in Mei 1634 kwam van Campen slechts door bemiddeling van Brosterhuisen met Huygens in aanraking. Het in de voorgaande noot bedoelde schilderij was toen gereed en Brosterhuisen zond het namens v. C. aan Huygens met een begeleidend schrijven, wat zeker niet noodig ware geweest, indien H. en v. C. elkaar reeds nader hadden gekend. Dit sluit eo ipso ook in, dat van Campen de vorstelijke personen te 's-Gravenhage toen nog niet nader had leeren kennen. — Vgl. Worp, a.w., I, blz. 459, nr. 906.

Maurits uit zeer ruime beurs werd gebouwd. Het is om al deze redenen uitgesloten, dat Jacob van Campen het Mauritshuis zou hebben ontworpen, en er blijft dan niemand anders over dan Pieter Post, als gezegd wellicht onder invloed van S. de la Vallée, als bouwer van dit statige huis, waarvan we de hoofdtrekken terugvinden in het door dezen architect in 1647 gebouwde huis Vredenburg in De Beemster (pl. 773). We vinden het Mauritshuis dan ook afgebeeld in de werken van Post, zooals deze in 1715 bij Pieter van der Aa te Leiden met bijschriften van den Franschen architect-decorateur Daniel Marot werden uitgegeven ¹⁾. Ongetwijfeld zal tijdens den tamelijk lang slependen bouw van het Mauritshuis, de inmiddels bij Huygens en het hof geïntroduceerde van Campen ²⁾ zijn advies hebben gegeven, en dit zal dan in hoofdzaak wel de versiering, de meerdere verfraaiing van het bouwwerk hebben gegolden: waarschijnlijk de festoenen, het beeldhouwwerk in den tympan van den achtergevel, en dergelijke details; en op deze verfraaiingen zal de aan Huygens en van Campen gelijkelijk gebrachte lof in het schrijven van den Braziliaan dan ook wel betrekking hebben.

Op dezelfde wijze zien we Post, met van Campen, vooral sinds het vertrek van Simon de la Vallée, in 1637, werkzaam aan de voltooiing van Honselaarsdijk. Terwijl van Campen ook hier hoofdzakelijk als theoretisch raadsman en decorateur schijnt te zijn opgetreden ³⁾, en zijn plannen overigens, gelijk wij reeds zagen, naar Frankrijk ter verbetering werden gezonden ⁴⁾, zien we Post geheel zelfstandig de plannen en bestekken voor een aanzienlijke uitbreiding van dit slot maken, met twee vooruit-springende vleugels, eindigend in achtkante paviljoenen; en al mochten ook deze plannen niet tot uitvoering komen, het slot werd sinds 1646 onder zijn leiding voltooid. Overigens was Post trouwens sinds 1637 — zooals we uit de briefwisseling van Huygens weten — betrokken bij alle door Frederik Hendrik ondernomen bouwwerken ⁵⁾. Zoo zullen we hem in 1640 werkzaam zien aan de verbouwing van het Oude hof, thans Koninklijk paleis, in het Noordeinde te 's-Gravenhage, in den beginne waarschijnlijk

¹⁾ Vgl. hierna, dl. III, blz. 56—57.

²⁾ Vgl. hierboven blz. 37 vv.

³⁾ Het eenige door van Campen (en Huygens) onderteekende schetsontwerp, dat zich nog tusschen de bestekken van Honselaarsdijk ten Rijksarchief te 's-Gravenhage bevindt, betreft het beeldhouwwerk van een tympan.

⁴⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 56.

⁵⁾ Worp, Briefwisseling, dl. II—V.

weer met van Campen als adviseur. En in 1645 ontwerpt hij het voor Amalia van Solms gebouwde lusthuis, het zg. Huis ten Bosch. Het is bij dit, buiten eenigen twijfel geheel door Post gebouwde werk, dat we een duidelijker beeld krijgen van het aandeel, dat Jacob van Campen in dergelijke scheppingen had. Immers, terwijl het Huis ten Bosch, blijkens brieven van Pieter Post aan de prinses, zijn voltooiing naderde, overleed Frederik Hendrik den 14en Maart 1647, en onmiddellijk besloot Amalia, „als eene andere Artemisia, de groote zaal van haar lusthuis, met hulp der schilderkunst, in een Mausoleum te herscheppen, dat zijn roem en hare smart zou vereeuwigen” ¹⁾. Met Huygens samen ontwerpt van Campen nu het programma — wij zouden ook kunnen zeggen: de iconographie — van de monumentale wandschilderingen. In allegorische voorstellingen moesten deze een beeld geven van het leven en de heldendaden van den Stedendwinger, met, als apotheose, de groote schildering van den genialen Vlaming Jacob Jordaens, den triomf van Frederik Hendrik voorstellend (pl. 743). Tevens ontwerpt hij de afzonderlijke tafereelen voor elk der medewerkende schilders. Zijne schetsen zijn verloren gegaan, maar de voorschriften van een viertal dezer onder zijn leiding vervaardigde schilderingen, zijn bewaard gebleven ²⁾.

Waarschijnlijk is dit in het algemeen het aandeel geweest, dat van Campen had in de samenwerking met Pieter Post: de aesthetische adviseur, die zoowel kunsttechnisch als humanistisch geschoold, een schetsplan kon leveren, of — vaker nog — decoratieve details met de teekenstift aangeven. Zoo schrijft Post den 23sten October 1640 uit Haarlem aan Constantijn Huygens, dat hij voornemens is, „met Monsr van Campen eersdaagh in den Haagh te coomen, wegens het gebouw in 't Noort Eijnde, en in geval Monsr van Campen niet comt, sal ick eens moeten overcoomen. Aen 't geteekende heck van Monsr van Campen hebbe een kleen memoriken gespelt, weegh [ens] swaerten van stylen en sporten” ³⁾. Terwijl ongetwijfeld Post in de meeste dezer wer-

¹⁾ D. Veegens, Historische studiën, I, blz. 260. — Op 15 Aug. 1647 waren volgens bericht van Post aan Amalia van Solms, de glazen in den koepel geplaatst. Zie de genoemde dissertatie van Dr. ir. Blok.

²⁾ Deze voorschriften, aanwezig in het Koninklijk huisarchief, zijn uitgegeven door Veegens, in zijn Histor. studiën, dl. I, blz. 306—308. Tevens vindt men daar de door Jordaens geschreven „Explication du grand tableau triumphal du feu très illustre Prince Fredericq Henry de Nassau, Prince d'Orange, de louable memoire, pour Ma dame Son Altesse la Princesse douairière”.

³⁾ Worp, Briefwisseling, dl. III, blz. 115, nr. 2558.

ken de eigenlijke scheppende vakman-architect was, zal van Campen vooral de geleerde klassieke allegorieën voor beeldhouw- en schilderwerken en soortgelijke sierende elementen hebben ontworpen. Dit geldt dan ook voor het buitenhuis Hofwyck, dat Huygens in deze jaren onder Voorburg liet bouwen, en waar we Post weer met van Campen zien samenwerken (pl. 744 en 745), terwijl onze meester in 1644 eveneens betrokken werd in de verbouwing van het kasteel te Buren.

In het algemeen kunnen we zeggen, dat omstr. 1640 een tweede periode in den ontwikkelingsgang van dezen bouwmeester inzet, een periode waarin zijn persoonlijkheid rijpt tot zelfstandigheid, en waarin zijn eerste geheel eigen scheppingen ontstaan. Aan het begin van dit nieuwe tijdvak zijner werkzaamheid staat het in 1643—1653 gebouwde landhuis Vredenburg in de Beemster, waarvoor Post reeds in 1639, in opdracht van den Amsterdamschen patriciër Frederik Alewijn, de plannen leverde. De oorspronkelijke ontwerpen bevinden zich, evenals die voor een in 1651 ontworpen kamer in Alewijn's huis te Amsterdam, in het archief van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage, met die van Philips Vingboons, die eveneens plannen voor dit huis ontwierp, welke echter niet zijn uitgevoerd.

Hiermede raken we aan de vraag naar den aard der betrekkingen tusschen deze twee bouwmeesters. Vast staat, dat zij elkaar hebben gekend, daar zij alleen al door het geval van het huis Vredenburg met elkaar in aanraking moeten zijn gekomen. Bovendien vertoonen hunne bouwwerken in de gevelarchitectuur een zoo groote overeenkomst (althans wat betreft die, welke vóór ± 1660 zijn ontstaan), dat men zonder meer bijna niet kan onderscheiden welk door Post en welk door Vingboons is ontworpen; en in de genoemde ontwerp-teekeningen voor Vredenburg is vaak, voorzover deze niet zijn gesigneerd, alleen aan de manier van teekenen te zien, wie van beide meesters ze heeft vervaardigd: Vingboons heeft ongetwijfeld een lossere, vaardiger slag; zijn teekeningen zijn vlottiger, geestiger van trant, dan de wat droge, stroeve constructies van Post (men zie de platen 772, 773, 775, 784). Wie echter van beide meesters nu den ander heeft geïnspireerd, wie voornamelijk de gevende en wie de ontvangende is geweest, moet voorloopig een vraag blijven, zoolang we niets naders weten omtrent den jongen Vingboons, wiens eerste ons bekende werk het in 1637 gebouwde,

niet meer bestaande huis Elsenburch te Maarseveen is. Men zou het Vredenburg-project van Post aan den invloed van Vingboons willen toeschrijven, ware het niet, dat we de prototypen van Vingboons' woonhuisarchitectuur reeds aantreffen in de ongeveer vijf jaar oudere Haagsche scheppingen van Barth. van Bassen, de la Vallée, van Campen—Post en 's Gravesande ¹⁾. En dan schijnt vooral de St. Sebastiaansdoelen van laatstgenoemden bouwmeester van beslissenden invloed te zijn geweest op de vorming der gevelarchitectuur van Post en Vingboons.

Niet minder belangrijk dan Vredenburg en wellicht in nog hooger mate karakteristiek, is het ongeveer tegelijk hiermee ontworpen, z.g. „huis aan den Boschkant”, hoek Princessegracht en Korte Voorhout te 's-Gravenhage, dat Post in 1640—1645 bouwde voor 's prinsen griffier, Laurens Buysero, ridder, heer van Dussen-Muilkerk enz. ²⁾. Hoewel van deze merkwaardige schepping van Post, na verbouwingen en vernieuwingen in 1876, 1911 en 1914, niet veel meer is overgebleven, kunnen wij er ons een denkbeeld van vormen uit verschillende oude afbeeldingen en uit het bewaard gebleven bestek. Het meest opmerkelijke aan dit op een rechthoekig grondplan gebouwd huis, is wel de behandeling van den aan de Princessegracht (vroeger de Boschkant) gelegen voorgevel. Opgaande over een kelderverdieping, hoofd- en bovenverdieping, is deze façade negen traveeën breed, waarvan de vijf middelste zijn gevat in een iets vooruitspringenden middenrisaliet, die bekroond wordt door een driehoekig fronton, maar waarbij men, niet zonder eenige verwondering, de op dit tijdstip reeds geijkte en algemeen gebruikelijke groote pilasterorde mist. Het muurwerk — opgetrokken „van grauwe Leytsche steen”, luidens het bestek — is hier geheel vlak en onversierd gebleven, maar voor den hoofdingang in het midden is een hoog bordes met twee trappen aangebracht, dat, opmerkelijk genoeg, wordt overhuifd door een op twee Ionische zuilen en muurpilasters gedragen balcon, terwijl het hierop uitkomende venster der bovenverdieping door een omlijsting van Corinthische pilasters is aangetrokken bij de ingangstravee. We vinden hier dus het Fransche porticus-motief

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 63 en 71.

²⁾ De toeschrijving aan Post berust op een vermelding van zijn tijdgenoot, den dichter Jacob van der Does in diens „'s-Graven-Hage, met de voornaamste plaetsen en vermaecklijkheden” (1668). Men zie verder: H. Hijmans, Het huis aan den Boschkant. 's-Gravenhage, 1922 (niet in den handel).

met balcon, van Honselaersdijk, voor het eerst — zij het op bescheidener schaal — overgebracht in de woonhuis-architectuur. Maar ook overigens was deze schepping van Post, met het reeds zoo volkomen barokke motief van het in de omlijsting der ingangstravee gevatte bovenvenster ¹⁾, en met hare vlakke behandeling van de buitenmuren, ongetwijfeld een voorlijk werk, dat onmiskenbaar reeds den woonhuisstijl van den lateren Vingboons (zooals deze omstr. 1660 zou gaan bouwen) anticipeert.

In deze zelfde periode, en wel in 1643—'44, ontwierp onze meester uitbreidingsplannen voor zijn toenmalige woonstad Haarlem, die echter evenmin als zijn project voor de verbouwing der St. Annakerk aldaar, ter uitvoering werden aanvaard. Daarentegen bouwde hij voor het Hoogheemraadschap Rijnland in 1645 het te Halfweg, tusschen Haarlem en Amsterdam gelegen huis Swanenburg, het gemeenlandshuis van Rijnland (pl. 777), welks voorgevel met de daarin weer toegepaste groote pilasterorde bewaard bleef, toen dit huis in 1862 tot suikerfabriek werd verbouwd. Post betoonde zich tevens een bekwaam waterbouwkundig ingenieur, toen hij in 1652—54 de sluisen voor dit gemeenlandshuis construeerde. Voor hetzelfde Hoogheemraadschap ontwierp hij, ca. 1662, de vestibule en een zaal in het gemeenlandshuis te Leiden. Andermaal treedt hij dan op als kerkarchitect, wanneer hij in 1647, samen met Barth. Drijffhout een plan ontwerpt voor de Oostkerk te Middelburg, dat Arent van 's Gravesande wel in hoofdzaak schijnt te hebben gevolgd, toen hij, na den dood van Drijffhout, zooals gezegd, in 1657 de leiding van dit werk kreeg ²⁾.

Gelijk wij reeds zagen valt in dezen tijd ook de medewerking van Post aan den raadhuisbouw te Amsterdam. Vragen wij naar Post's aandeel in dit grootsche werk, dan stuiten wij weer op het moeilijke, wellicht nooit geheel op te lossen probleem van zijn aandeel in de samenwerking met Jacob van Campen.

In 1647 wordt Post betaald voor een ontwerp voor het Amsterdamsche raadhuis ³⁾. Men heeft tot dusver zonder meer aangenomen, dat dit ontwerp onder leiding van Jacob van Campen zou zijn vervaardigd, maar aangenomen, dat deze onderstelling juist is — waarvoor geen enkel bewijs bestaat — dan blijft het nog de

¹⁾ Zie Handboek, dl. III, blz. 88—89.

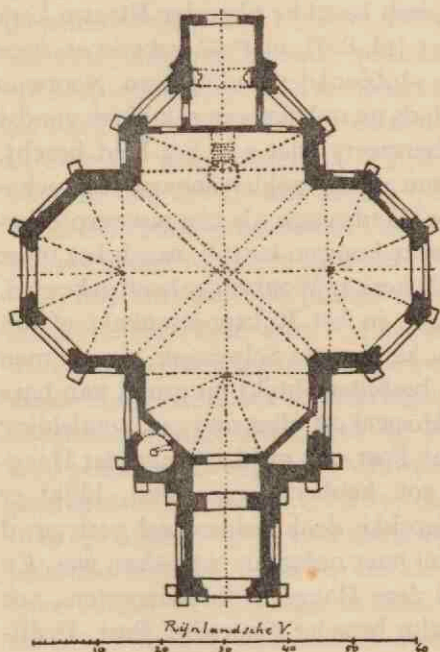
²⁾ Zie hierboven, blz. 12.

³⁾ Kroon, a.w. Wellicht is dit het ontwerp gepubliceerd in Jaarb. Amstelod. 1936.

vraag, waarin die „leiding” heeft bestaan. We dienen in ieder geval het nuchtere feit te erkennen, dat omtrent de werkzaamheden van Jacob van Campen aan het Amsterdamsche raadhuis niets zekers bekend is, dan alleen, dat hij tweemaal, nl. in Februari 1640 en in Januari 1647, vermoedelijk in verband met de voorbereiding van den raadhuisbouw, te Amsterdam vertoefde, en dat hij misschien in 1646 over den bouw is geraadpleegd ¹⁾. Dus „vermoedelijk” en „misschien”! Stellig ligt hierin — zooals men terecht heeft opgemerkt — geen aanleiding om van Campen de hoofdrol in de voorgeschiedenis van dezen stadhuisbouw te laten spelen, maar wel geven de feiten allen grond tot de onderstelling, dat het aandeel van Post gewichtiger was, dan doorgaans wordt voorgesteld, vooral wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat

laatstgenoemde op 3 October 1658 wordt betaald „voor eenige teekeninghen gemaect tot de sael van de Krijgsraedt, ende vacatien mitsgaders verteerde kosten”. Want al konden deze plannen, tengevolge van den slechten toestand der bedaking, niet tot uitvoering geraken ²⁾, er blijkt voldoende uit, welk aanzien Post als bouwmeester bij de Amsterdamsche regeering genoot.

Was de dood van den bouwlustigen Frederik Hendrik in 1647 ongetwijfeld reeds een slag voor zijn hofbouwmeester geweest, na den dood van Willem II, in 1650, kwam aanvankelijk de bouwbedrijvigheid vrijwel geheel tot staan, zoodat Post's tractement dan ook van 1000 gld. 's jaars

Afb. 309. Grondplan eener kerk (Dinteloord) naar het ontwerp van P. Post.

¹⁾ Vgl. ook de studie van ir. A. Boeken, Over de voorgeschiedenis van den bouw van het voormalige Amsterdamsche stadhuis, in: 17e Jaarboek Amstelodamum (1919), blz. 24.

²⁾ Zie hieromtrent Kroon, a.w.

tot 600 gld. werd verlaagd. Daarna begint een nieuwe periode in de werkzaamheid van onzen meester, waarin wij zijne ontwikkeling zien gaan in de richting eener krachtiger, rijper barok, in schilderachtiger, rijker gevarieerde binnenruimten. Al aanstonds treft ons dit in zijn planteekeningen voor een protestantsch kerkgebouw, in 1650 of 1652 vervaardigd, die zich thans in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevinden ¹⁾. Het grondplan (afb. 309), een kwadraat, op welks vier zijden halve achthoeken zijn beschreven, getuigt van een barokke geestesgesteldheid, verwant aan die, welke de klaverbladvormige oostpartij in de romaansche periode deed ontstaan ²⁾. Juist in dit opzicht hangt dit project ook samen met dat van de in 1652 gebouwde kerk te Woubrugge (pl. 860), die weer als een vereenvoudiging is van het zoo typisch barokke plan der Nieuwe kerk aan het Spui te 's Gravenhage (pl. 859), in 1649 ontworpen door Pieter Noorwits, en in 1650—1656 onder leiding van Noorwits en van Bassen gebouwd ³⁾. Sinds nu onlangs een gelukkige vondst in de archieven van den Schermeerpolder aan het licht bracht, dat Post aan de regenten van dezen polder zoowel planteekeningen leverde van de kerk te Woubrugge, als vier ontwerp teekeningen voor een in dien polder te bouwen kerk ⁴⁾, wordt het meer dan waarschijnlijk, dat Post de kerk te Woubrugge heeft gebouwd. Dat echter de vier teekeningen in het Rijksprentenkabinet het ontwerp zouden zijn voor de kerk in de Schermeer, zooals men uit dezelfde archivalia wilde besluiten, blijkt op grond van hare dateering onaannemelijk ⁵⁾. Hoewel dit alles nog geen aanleiding geeft tot de onderstelling, dat Post ook op den bouw der Haagsche Nieuwe kerk invloed zou hebben uitgeoefend, blijkt er wel uit, dat hij met zulke barokke denkbeelden wel vertrouwd was, en dat hij ten nauwste bij haar ontstaan betrokken was. En wanneer we dan zien, hoe al deze Haagsche bouwmeesters, hoe van Bassen, 's Gravesande, zijn broeder Noorwits, Post, Drijffhout, voortdurend bij dezelfde opgaven samenwerkten, wanneer we

¹⁾ Men zie over deze teekeningen: Ozinga, Prot. kerken, blz. 99, en Blok in zijn reeds vermelde dissertatie.

²⁾ Vgl. hieromtrent dl. I van mijn Handboek, blz. 192 vv., 298.

³⁾ Ozinga, Prot. kerken, blz. 93 vv.

⁴⁾ Cf. Belonje en Ozinga, Noordholl. polderkerken, in: Oudh. Jaarb. 1934, blz. 120.

⁵⁾ Blijkens de onderzoekingen van Post's jongsten biograaf, waren de teekeningen een ontwerp voor de Ned. Herv. kerk te Dinteloord. Cf. Blok, a.w., en aldus nu ook Belonje en Ozinga, t.a.p.

verder zien, hoe Noorwits — evenals, gelijk wij zagen, zijn broeder Arent van 's Gravesande — in dezen tijd, en ook later, in ondergeschikte positie met Post samenwerkte, dan is, wat het ontwerp der Nieuwe kerk te 's Gravenhage betreft, evengoed een inwerking op Noorwits door Post, als het omgekeerde mogelijk te achten.

Het was in denzelfden tijd dat Noorwits de Nieuwe kerk bouwde, in 1651, dat de Staten van Holland hem, als hun technisch ambtenaar, „contrerolleur der Graefflicheytswercken”, opdroegen plannen te ontwerpen voor de verbouwing hunner raadkamer, gelegen aan de noordelijke galerij van het Binnenhof (pl. 845), tot een ruimere, aanzienlijkere zaal, meer overeenkomstig hun in het eerste stadhouderslooze tijdperk zoozeer toegenomen macht en gevoel van eigenwaarde. Maar reeds in Februari 1652 wendde de pensionaris, Johan de Witt, zich om advies over deze plannen tot Post, die verschillende verbeteringen aangaf en een nieuw ontwerp maakte, dat op 7 Februari 1652 werd goedgekeurd, waarna aan Post de hoofdleiding en aan Noorwits de uitvoering dezer verbouwing werd opgedragen ¹⁾. Zooals deze Statenzaal (thans vergaderzaal der Eerste kamer) dan tot stand kwam, is zij een karakteristiek voorbeeld van Post's rijpenden barokstijl. Pilasters en boognissen verdeelen haar naar de lengte in vijf, naar de breedte in drie traveeën. De pilasters vinden voortzetting in de even breede gordelbogen van een houten spiegelgewelf, die, elkaar kruisend, de zoldering in caissons verdeelen. De koppen der wandnissen zijn gevuld met schilderingen, doorkijken in de open lucht voorstellend, afgesloten door de rondgaande balustrade eener denkbeeldige bovengalerij, vanwaar talrijke figuren de beraadslagingen in de zaal schijnen te volgen.

In de caissons van de koof zijn rijke ovale cartouches geschilderd, waardoor figuren, de volken der aarde voorstellend, naar beneden zien; en ook uit het groote middenvak der zoldering kijken verschillende figuren naar omlaag. Hier treffen we dus weer — als in de Oranjezaal — die voor de Barok zoo karakteristieke illusionistische doorbreking der wanden, die de binnenruimte doet uitzetten en schijnbaar in verbinding stelt met de omringende ruimte, een streven naar bewegelijker relatie, waartoe ook de ontledende en doorbrekende behandeling der overwelfing met hare gebogen vlakken meewerkt. In tegenstelling echter met de

¹⁾ C. H. Peters, in: Jaarb. „Die Haghe”, 1908, blz. 172.

Oranjezaal, waar de schilderijen eigenlijk een totale muurbeleding zijn en de wanden schijnbaar openen, zien we hier de schilderijen meer organisch en beredeneerd in de architectuur gecomponeerd en als functioneel onderdeel der ommuring opgevat. Deze meer organische eenheid van architectuur en schilderijen in barokken zin, wordt hierdoor verklaard, dat Post zelf de wanden gewelfschilderingen voor deze zaal ontwierp, die door de schilders Nicolaas Wielingh en diens zwager Anthonie de Haen in 1663 of '64 zijn uitgevoerd. Wellicht was het een gevolg van dit werk, waardoor hij nader met Johan de Wit in aanraking kwam, dat onze meester in 1650—1653 ook het huis Wijnstraat 79 (genaamd „de Onbeschaamde”) te Dordrecht te bouwen kreeg (pl. 814), nadat aanvankelijk A. van 's Gravesande hiervoor schetsen had vervaardigd.

Post, die zich nu „architect der hofplaats” noemde, had thans de middaghoogte zijner loopbaan bereikt. „Nu de stadsarchitect Gravesande van zijn post is ontslagen” — schrijft C. Huygens op 29 Januari 1655 aan den hoogleeraar Jacob Golius te Leiden — „moet de Leidsche magistraat Pieter Post kiezen, naar mijn oordeel den besten architect van het land en een geschikt man” ¹⁾. En al had dan deze buitengewone lof ook ~~al~~ niet de gewenschte benoeming tot gevolg, en al werd Willem van den Helm tot stadsbouwmeester van Leiden aangesteld, — wanneer in 1657 de Leidsche regeering besluit een nieuwe waag te bouwen, noodigt zij met van der Helm ook Post uit een ontwerp te maken, en kiest zelfs ter uitvoering het plan van laatstgenoemden, waarnaar in 1658—60 het nog bestaande waaggebouw (pl. 768) werd opgetrokken. Een jaar tevoren, in 1656, had Post ook een plan ontworpen voor de herbouwing van het huis 't Sant onder Katwijk, dat echter niet tot uitvoering kwam ²⁾.

In dezen zelfden tijd valt de opdracht, die zijn meesterwerk deed ontstaan, de opdracht voor het nieuwe raadhuis te Maas-tricht, dat, zooals wij boven zagen, in hoofdzaak in de jaren 1656—1664 is gebouwd. Alle kritiek ten spijt, die men zou kunnen uitoefenen, en die men inderdaad ook heeft geoefend, met name op de groote voorhal, „het plein”, en het trappenhuis (pl. 758), wordt men tenslotte gedwongen tot de erkenning, dat, alles

¹⁾ Cf. Worp, Briefwisseling, dl. V, blz. 228, nr. 5389.

²⁾ Zie Leidsch Jaarboekje, 1929—'30, blz. 128.

bijeen genomen, deze schepping van Post ons de indrukwekkendste en de meest monumentale uiting der rijpe klassicistische barok hier te lande heeft gegeven. En juist in die dikwijls gewraakte voorhal bereikt de meester een kracht van uitdrukking, een aristocratische voornaamheid, die bijna onhollandsch vorstelijk aandoen, terwijl de statige hoofdingang met zijn dubbele trappen en bordes (pl. 755 en 756) in weidschheid zeker alles overtreft wat de zeventiende eeuw hier te lande voortbracht, het Amsterdamse raadhuis niet uitgezonderd. Met dit werk heeft Post zich een plaats veroverd onder de voornaamste bouwkunstenaars van Noord-Nederland, als een persoonlijkheid, die zelfs na het Amsterdamsche raadhuis nog iets nieuws en eigens wist te geven ¹⁾.

Mocht Post ook verder al geen opdrachten van dezen omvang meer krijgen, toch schiep hij nog eenige belangrijke bouwwerken, waaronder een der voornaamste het in 1658—'61 verrezen zghofje van Nieuwkoop aan de Prinsengracht te 's Gravenhage is. Stichting van Jan de Bruin van Buitenwech, heer van Nieuwkoop, tot huisvesting van oude vrouwen ²⁾, bestaat dit hofje uit een hoofdgebouw met regentenzaal en kapel, waarop loodrecht twee lagere vleugels staan, waarin zestig woningen, die een rechthoekigen binnenhof omvatten, naar de straatzijde afgesloten door den ingangsvleugel met de poort in het midden, waarboven engelfiguren een groote cartouche (in kraakbeenstijl) met de wapens van den stichter houden (pl. 834).

In 1660 ontwierp hij een spits voor den toren der in 1622—1623 gebouwde Hervormde kerk in de Beemster ³⁾, welke spits in 1661 door den Rijswijkschen timmerman Arent Heemskerk, den schoonvader van Post's zoon Johan, werd uitgevoerd. Vertoont deze spits veel overeenkomst met die van Post's kerkproject in 's Rijks prentenkabinet (pl. 864), een geheel andere bekroning ontwierp de meester in hetzelfde jaar 1661 voor den toren der St. Lambertuskerk te Buren, nadat hij dezen in Juli van dat jaar met

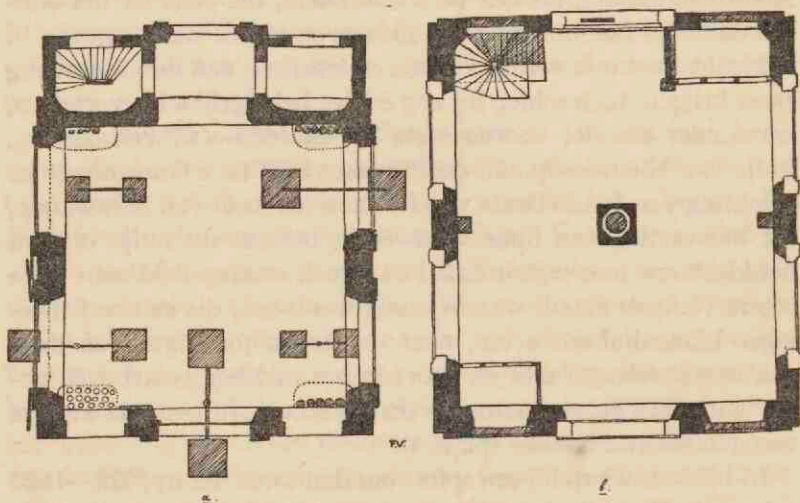
¹⁾ Zeer snedig heeft C. H. Peters hieromtrent in zijn studie over Pieter Post (Die Haghe, 1908, blz. 194) het volgende opgemerkt: „Het was gelukkig voor hem (Post), dat Jacob van Campen niet meer leefde, toen dit Raadhuis gebouwd werd, anders toch zouden de „would be” van Campen-vereerders, die, zolang deze leefde, dezen bijna van alles wat er gebouwd werd uitsluitend de eer toekenden, stellig ook dit werk aan van Campen en niet aan Post hebben toegeschreven, ook al ware zulks in lijnrechte tegenspraak met hetgeen de archiefstukken mogten vertellen”.

²⁾ J. de Riemer, Beschrijving v. 's-Gravenhage, dl. I², blz. 571.

³⁾ C. H. Peters, in: Die Haghe, 1908, blz. 198. — Ozinga, Protest. kerken, blz. 109.

Const. Huygens had bezichtigd ¹⁾. Geen pyramidevormige naald, maar een achtkante lantaarn met koepelvormige afdekking was het, als een vereenvoudigde navolging van de koepels der Lebuinuskerk te Deventer en van het raadhuis te Amsterdam, die hier in 1665 naar dat ontwerp werd voltooid.

Het is opmerkelijk, dat Post juist in zijn laatste levensjaren zulk een groote werkzaamheid ontplooid, want hij bouwde toen ook, behalve het reeds genoemde huis Swanenburch, in 1660—1661 het kloeke woonhuis, genaamd „Het gouden Hoofd”, hoek Groenmarkt en Hoogstraat te 's-Gravenhage (later door verbou-

Afb. 310. Grondplan der waag te Gouda: a. onuitgevoerd, b. uitgevoerd ontwerp (n. P. Post).

wing geschonden) en in 1663—1668 voor Amelis van Bouckhorst het voormalige huis Ryxdorp bij Wassenaar, dat in 1824 werd gesloopt. In 1664 vinden wij hem te Kleef, waar hij voor Johan Maurits het later geheel verbouwde zg. Prinsenhof optrok, terwijl hij er tevens een verbouwing aan den Zwanenburg leidde. Tegelijk ontwierp hij plannen voor een familiegraf, dat de Braziliaan te Siegen wilde oprichten ²⁾. In 1665—1668 deed hij voor de staten van Holland en Westfriesland, te 's-Gravenhage

¹⁾ A. P. van Schilfgaarde, Verbouwing van den toren der kerk te Buren, in: „Gelre”, XXV (1922), blz. 148.

²⁾ Ir. G. A. C. Blok in: „Siegerland”, 1934, S. 85—92; 1935, S. 118—121; 1937, S. 70 ff.

een geschutgieterij verrijzen. Dit bouwwerk, dat, behoudens een gedeeltelijke verbouwing in 1917, nog goeddeels behouden bleef¹⁾, levert in zijn harmonischen eenvoud een voortreffelijk staal van toenmaligen utiliteitsbouw. In 1667 werd den architect ook een bestek gevraagd voor de vergrooting van het in 1601 te Delft gebouwde wapen- of amunitiemagazijn.

In 1667 kreeg Post de opdracht een waaggebouw te ontwerpen voor de stad Gouda²⁾. Hij vervaardigde twee projecten, die beide zijn afgebeeld in de Leidsche uitgave zijner werken³⁾. Het eerste project, dat rijziger verhoudingen en soberder vormen vertoont dan het tweede, heeft aan de achterzijde een afzonderlijken aanbouw met trappenhuis. En nu is het merkwaardige, dat het tweede ontwerp, dat deze ruimten in meer consequent-barokken zin bij de hoofdruimte heeft aangetrokken (men zie de afb. 310 a en b), ter uitvoering werd gekozen. Ongetwijfeld zal ook de iets rijkere ornamentale opvatting van dit plan, met de door Bartholomeus Eggers uitgevoerde reliefs, en de voornamere plaats en behandeling van de wapenschilden der Goudsche regenten tot de voorkeur hebben bijgedragen. Dit zou zijn laatste werk zijn; niet lang nadat hij de betaling voor deze teekeningen had ontvangen, is Pieter Post in Mei 1669 vrij plotseling overleden.

Behalve het hierboven beschreven, met zekerheid op Post's naam staande oeuvre, heeft men hem met meer of minder waarschijnlijkheid nog een aantal andere bouwwerken toegekend. Hiertoe behoort in de eerste plaats de in 1655 opgetrokken aanbouw van het Gravensteen te Leiden, gerechtsgebouw en middel-euwsche gevangenis der graven van Holland, waarvan de ietwat droog academische in 1672 gebouwde voorgevel, geleed door Corinthische pilasters der groote orde, door Galland ten onrechte aan Post is toegeschreven⁴⁾, maar welks achtergevel (1655) een werk zou kunnen zijn van dezen meester, of wellicht ook van den juist in hetzelfde jaar ontslagen Arent van 's Gravesande. Waar echter, zooals we zagen, Post werd voorgedragen als opvolger van

¹⁾ C. van den Ven, De voormalige rijksgieterij van bronzen geschut, in: Huis oud en nieuw, XIV (1916), blz. 161—174.

²⁾ Zie hierover: Blok, De waag te Gouda, in: Bijdr. „Die Goude”, I, 1935, blz. 104—110.

³⁾ Les ouvrages d'architecture ordonnez par Pierre Post (Leiden, 1715), waarin drie afb. van het eerste en vier van het tweede, uitgevoerde ontwerp.

⁴⁾ Galland, Geschichte, S. 307, 437. Vgl. hieromtrent ook Overvoorde, Oude gebouwen te Leiden, nr. 102, blz. 46—48, en nr. 113, blz. 58.

dezen Leidschen stadsarchitect, en in 1658 de waag te bouwen kreeg, is het mogelijk en waarschijnlijk, dat ook andere gebouwen te Leiden door hem zijn ontworpen. Hierbij denken we in het bijzonder aan werken als de bekende Bibliotheca Thysiana (1655), of aan statige woonhuizen met pilastergevels, als Noordeinde 50 (pl. 810), Rapenburg 48 (pl. 811), en meer dergelijke, wier talrijk voorkomen in de sleutelstad echter ten deele ook aan den invloed van 's Gravesande is toe te schrijven ¹⁾.

Hoewel ook de hofstad zelf uiteraard behalve het Mauritshuis, het huis van Buysero, en het „Gouden Hooft”, nog wel andere door Post ontworpen woonhuizen zal hebben bezeten, is hiervan niets met zekerheid bekend. Aannemelijk lijkt het ons echter, dat het zoogeheten huis van Jan de Wit, Kneuterdijk 6, een werk van onzen meester is. De voorname, fijn geproportioneerde pilastergevel is zeer zeker in zijn trant, en we weten, dat Post zoowel door zijn werk aan de Statenzaal, als door zijn bezigheden te Dordrecht, met den Raadpensionaris en diens Dordtsche familie in aanraking moet zijn gekomen ²⁾. Daarentegen kan de hoofdwacht op het Buitenhof geen werk van zijn hand te zijn ³⁾, aangezien dit gebouw blijkens een tekening in het Algemeen Rijksarchief uit de 18de eeuw dagteekent. Het voormalige korenhuis aan de Prinsengracht te 's-Gravenhage, met rondbogige galerij in het gelijkvloersche, zou men hem met meer recht kunnen toeschrijven.

Tenslotte schijnt de bouwmeester, voor graaf Johan Maurits, ook te Sonnenburg in de „Neumark” werkzaam te zijn geweest. Hij zou omstr. 1660 het Johanniterslot ontworpen hebben, dat de Nassauer, sinds 1652 „Herrenmeister” der Johanniterorde, daar onder leiding van den Hollander Cornelis Ryckwaert liet optrekken ⁴⁾.

Ongetwijfeld zal deze vruchtbare en bedrijvige kunstenaar nog aanzienlijk méér hebben gebouwd, dan wij hier hebben beschreven. Men zou bijvoorbeeld geneigd zijn huizen als Dam F47 te Middelburg (pl. 816), waarschijnlijk voor een lid der familie de Neve omstr. 1650 gebouwd ⁵⁾, of een huis aan de Vlasmarkt in

¹⁾ Zie omtrent deze Leidsche huizen: Overvoorde, a.w., nrs. 139, 150, 187.

²⁾ Men zie de nadere uiteenzettingen hieromtrent bij Blok, a.w.

³⁾ Peters schreef haar aan Post toe in „Die Haghe”, 1908, blz. 198, zonder bewijs.

⁴⁾ Vgl. Galland, Der Grosse Kurfürst und Moritz von Nassau der Brasilianer, S. 44; Wilhelm van Kempen, Der Baumeister Cornelis Ryckwaert, in: Marburger Jahrb., 1924, S. 198 ff.; G. C. A. Blok in „Siegerland”, 1937, S. 100 ff.

⁵⁾ Volgens overlevering zou dit huis zijn gebouwd door Jacob van Campen, „maar hiervoor bestaat weinig of geen grond”. Aldus W. S. Unger, Oude huizen te Middelburg, blz. 30—32.

dezelfde stad, op zijn naam te zetten, en ook bij sommige oude buitenplaatsen als het voormalige huis „De Kruidberg” te Zandpoort, omstr. 1650 gebouwd voor Balthasar Coymans¹⁾, het huis Elswout bij Overveen²⁾, het huis „Trompenburg” te 's-Graveland, van Cornelis Tromp, denken we aan Post. Er is alle kans, dat een voortgezet onderzoek tenslotte nog tal van bouwwerken aan zijn oeuvre zal kunnen toevoegen.

Herhaaldelijk hebben wij hierboven reeds melding gemaakt van architectonische teekeningen en prenten, door Post vervaardigd. Van zijne oorspronkelijke teekeningen kennen wij de volgende negen reeksen:

1° een verzameling planschetsen en detailteekeningen voor het huis Vredenburg in de Beemster en zijn tuinaanleg, ten deele gesigineerd, en gedagteekend van 1639—1657, welke teekeningen zich, tezamen met de ontwerpen van Philips Vingboons voor dit-zelfde huis, bevinden in het archief van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage³⁾;

2° drie teekeningen voor den uitleg der stad Haarlem, gedagteekend 1643, 3/21, en twee gedagteekend 1644, 2/11, in het gemeentearchief aldaar;

3° een reeks van dertien planteekeningen, gedateerd 1644, 11/14, voor een niet uitgevoerde galerij aan het huis Honselaarsdijk, benevens zes teekeningen, gedateerd 1646, 11/10, voor den bouw van achtkante paviljoenen, een situatietekening van dit kasteel en tal van schetsen en teekeningen zonder toelichting, die zich, met de bijbehorende bestekken, bevinden in het Nassausche domein-archief op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage;

4° situatietekening voor de Oranjezaal (Huis ten Bosch) met tuinen, gedagteekend 1645, waarvan een copie door den landmeter Pieter F. v. d. Sallem in het Rijksarchief te 's-Gravenhage⁴⁾;

5° vier ontwerpteekeningen voor een Hervormd kerkgebouw,

¹⁾ Althans indien dit het huis is, afgebeeld op een prent van C. Decker, 1648, die een na aan het Huis ten Bosch verwant kasteel weergeeft. Vgl. de afb. bij W. Bax Jr., *De Kruidberg*, in: *Oud-Holland XXVII* (1909), blz. 176.

²⁾ Vgl. omtrent Elswout o.a.: *Verheerlijkt Nederland*, dl. IV, afb. 307, en voorts „*Eigen Haard*”, 1904, blz. 811, en *Huis oud en nieuw* 1917, blz. 42.

³⁾ Daarbij zijn ook eenige schetsen, uit 1651, misschien van Post, voor een kamer in het huis van Alewijn te Amsterdam. Dat Post dit huis zou hebben verbouwd, zooals Ozinga (*Kunstgesch. der Nederlanden*, blz. 330) en Blok („*Siegerland*” 1937, blz. 29) meenden, blijkt uit niets.

⁴⁾ *Inventaris Holl. kaarten nr. 3323*. Het origineel is verdwenen.

hoogstwaarschijnlijk een project voor een kerk te Dinteloord, waarvan het grondplan is gedateerd: 1652, 10/18. Deze teekeningen, elk 45×32 cm. metend, behooren tot het legaat van wijlen den architect Godefroy in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam ¹⁾;

6° een handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (foliant, groot 42.5×29 cm.) met 68 in potlood genummerde bladen, waarin 37 penteekeningen met kleur gewasschen, gevende plattegronden, doorsneden, gevels en details van het Mauritshuis. De blijkbaar door Post zelf geschreven titel luidt: „Huys van S. Excie Graef Jan Maurits van Nassau. By denselven gebouwt in 's-Gravenhage ten Oosten het Hof van Holland. Aldus geteeckent ende met sijne voornaemste leden uytgebeeldt door P. Post, Architect van de Doorluchtighe Princen van Orange, 1652. Alles gestelt op Rhylandsche maet, waervan de voet gedeeld is in 12 duymen als hieronder te zien is” ²⁾;

7° een onuitgevoerd plan voor het huis 't Sant bij Katwijk, 1656;

8° twee gevelteekeningen in kleur (42×33 cm.) van de waag te Leiden, gedagteekend 1657, 8/29;

9° de naar zijn teekeningen gegraveerde begrafenis van Frederik Hendrik, P. Nolpe sc. 1651; de inhuldiging van prins Willem Hendrik van Nassau op 7 Mei, 1665, naar hem geëst door J. de Visscher ³⁾, en de ontvangst van Huygens te Oranje op 12 April 1664.

Post zelf liet in 1664 een aantal van zijne ontwerpen in prent verschijnen, zonder tekst, en wel: de Oranjezaal (Huis ten Bosch), het huis Swanenburgh, het raadhuis te Maastricht, de huizen Vredenburg en Rijxdorp, benevens een serie van 22 schoorsteenmantels. In 1715 werden deze prenten, vermeerderd met vele andere, opnieuw uitgegeven door Pieter van der Aa te Leiden, in een groot plaatwerk, getiteld: „Les Ouvrages de Pierre Post, Architecte de Leurs Altesses les Princes d'Orange”, waarbij een Fransche tekst, die, zooals de uitgever in een voorbericht zegt, is geschreven door „un grand Connoisseur et Professeur en cette Science, lequel étoit ci-devant en France, de même que ses Ancêtres de Pere en fils, Architecte du Roi”, dus klaarblijkelijk de

¹⁾ Zie hierboven, blz. 48.

²⁾ Op deze teekeningen is het eerst de nadere aandacht gevestigd door Mr. H. F. W. Jeltens, en vervolgens door Weissman in: Oud-Holland XXVII (1909), blz. 53.

³⁾ Cf. Wurzbach, Niederl. Künstlerlexikon, II, S. 347.

vermaarde Daniel Marot, op wien alleen deze woorden in 1715 betrekking konden hebben. Het werk omvat in deze editie: het Mauritshuis in 6 bladen, de Oranjezaal in 12 bladen, Swanenburg in 8 bladen, Rijxdorp in 5 bladen, het raadhuis van Maastricht in 12 bladen, de waag te Gouda in 7 bladen, Vredenburg in 4 bladen, en tenslotte de serie schoorsteenen, bestaande uit 3 schoorsteenen der Statenzalen op het Binnenhof, 7 van het Oude hof, in het Noordeinde, 10 van de Oranjezaal en 2 van het Mauritshuis.

Aldus blijkt Pieter Post ons zoowel door den omvang en de veelzijdigheid zijner werkzaamheden, als door de belangrijkheid en het gehalte zijner bouwwerken, een der voornaamste architecten der 17e eeuw. Van groote beteekenis was zijn invloed zoowel op zijn onmiddellijke medewerkers, Arent van 's Gravesande, Noorwits, Drijffhout, als op een Philips Vingboons en op een jongere generatie, die zijn „school” zou vormen, en waartoe, behalve zijn zoon Maurits Post, o.a. ook de Rotterdamsche stadsarchitect Nic. J. Persoons, Simon Schynvoet, de Groningsche „fabryckmeester” Coenraet Roeleffs, en de in Duitschland werkzame Nederlanders J. G. Memhard, M. M. Smids uit Breda en Cornelis Ryckwaert, behooren.

Het is Pieter Post geweest, die het voorname woonhuis onzer klassicistische barok, waarvan we het Mauritshuis en het huis van Huygens aan het Plein als prototypen kunnen beschouwen, zijn definitieven vorm heeft gegeven, een vorm, die tenslotte door Vingboons karakteristiek zou worden voor het Amsterdamsche grachtenhuis, om als zoodanig in onze vaderlandsche architectuur te blijven voortleven. En het is eveneens Post geweest, die in de Oranjezaal en in het Maastrichtsche raadhuis architectonische composities schiep, die tot de voornaamste uitingen behooren van de barokke gedachte te onzent. *En zoo is dan Post de Noord-Nederlandsche bouwmeester bij uitstek geworden, die met het eigenlandsche materiaal — baksteen met spaarzame toepassing van bergsteen — den klassicistisch barokken geest van zijn tijd belichaamde in door en door nationale vormen, die voor bijna twee eeuwen gemeengoed in onze vaderlandsche bouwkunst zouden worden.*

Noorwits, Drijffhout, e.a., — Reeds herhaaldelijk hebben wij in den loop onzer beschouwingen Pieter Arentsz Noorwits ontmoet, den broeder van Arent van 's Gravesande. Voor de eerste

maal vinden wij hem vermeld op 25 Juli 1637, en wel als timmerman te 's-Gravenhage ¹⁾. Den 19en Juni 1638 worden voor notaris Pieter Vrousen te 's-Gravenhage de huwelijksche voorwaarden gepasseerd tusschen „d'eersame Pieter Adriaensz. Noorwits toecomende Bruijdegom geassisteert met Aaron Hendricksz sijnen vader, ende Arent Arentsz 's gravesande sijnen broeder ter eene ende Theuntje Pieters Sluijter toecomende Bruijt. . . . ter andere zijde" ²⁾. Zij trouwden in de Groote kerk den 25 Juli 1638. Ook in 1644 wordt Noorwits als timmerman vermeld. Maar tevens was hij, blijkens acten van 1639, 1640 en 1644 . . . grutter! Den 3en Februari 1645 wordt hij „gewesen gorter en winkelier" genoemd. Den 7en Juli werd Noorwits aangesteld tot „opseynder ende mede-contrerolleur van alle des Graefflicheytswercken, soo binnen ende omtrent den Hage als elders", op een tractement van £ 400. — 's jaars, welk bedrag na het overlijden van zijn ambtgenoot Jan Pieterssen Kiggelaar, toen Noorwits als eenige controleur overbleef, werd verhoogd tot £ 550. — Het was in deze functie, dat hij, gelijk wij reeds zagen, aandeel had in de sinds 1652 naar het ontwerp van Pieter Post opgetrokken Statenzaal ³⁾.

In Mei 1649 kregen Barth. van Bassen, als contrerolleur van 's-Gravenhage, en Noorwits, als contrerolleur van het Hof van Holland, opdracht elk een model te vervaardigen voor de te bouwen Nieuwe kerk aan het Spui, en 30 Juni van hetzelfde jaar reeds werd het door Noorwits geleverde model ter uitvoering gekozen, waarvoor hij den 11en Mei 1650 £ 721,4 ontving, zooals hij den 28sten November 1653 nog vier duizend ponden ontving „voor de goede ende getrouwe diensten bij hem int' bouwen van de nieuwe kerck alhijer gedaen", en ook in volgende jaren nog aanzienlijke bedragen uitbetaald kreeg ⁴⁾. Hoewel het dus zeker is, dat Noorwits de Nieuwe kerk heeft gebouwd, blijft het, zooals wij boven bespraken, de vraag, in hoeverre hij bij het ontwerpen misschien raad of hulp van Pieter Post heeft gehad ⁵⁾. Zeker heeft hij Post gekend. Niet alleen bij den bouw der Statenzaal werkten

¹⁾ Hij had toen voor zijn broer, Arent van 's Gravesande, een erf aan de Korte Craanstraat te 's-Gravenhage „betimmert en beslagen". Vgl. Ozinga, *Prot. kerken*, blz. 97 en 157. Zie ook hierboven blz. 110.

²⁾ Notar. archief 's-Gravenhage (gemeente-archief), nr. 150a. Noorwits ondertee- kent dit stuk: Pieter Aaronsz Noor Wittius, de twee laatste woorden in rond schrift. Zie ook hierboven blz. 110.

³⁾ Vgl. hierboven, blz. 49.

⁴⁾ Ozinga, *Prot. kerken*, blz. 95.

⁵⁾ Zie boven, blz. 48.

de beide meesters samen, maar ook later, in Juni 1659, zien wij hen nog eens in elkaars gezelschap, wanneer zij advies uitbrengen omtrent den bouw der Oostkerk te Middelburg.

Mag Noorwits dan al niet tot onze eersterangs architecten behooien, hij is ongetwijfeld een inventief meester geweest, die in de eerste plaats als bouwer der Haagsche Nieuwe kerk en bovendien ook om zijn intensieve samenwerking met Post, onze bijzondere aandacht en waardeering verdient.

Hetzelfde geldt voor *Bartholomeus Fransz Drijffhout*, geboren als zoon van den beeldhouwer Frans Lebuwijnz Drijffhout, in Juni 1605 te Dordrecht, waar hij 23 Januari 1628 huwde met Cornelia Geerlofs van der Merck, en waar hij tot 1636 als steenhouwer en beeldsnijder werkzaam was. In laatstgenoemd jaar zal hij naar 's-Gravenhage zijn gekomen, althans leverde hij toen met zijn broeder Laurens Drijffhout ¹⁾, de bordestrap van het slot Honselaarsdijk, en sinds 1637 vinden wij hem in notarieele protocollen vermeld als steenhouwer en steenhandelaar te 's-Gravenhage.

Door zijn verblijf in de hofstad en door zijn werkzaamheden voor Honselaarsdijk is Drijffhout in aanraking gekomen met de bouwmeesters uit den hofkring: met de la Vallée, 's Gravesande, Jacob van Campen, Pieter Post, en ook met van Bassen en Noorwits. Zoo blijkt hij tusschen 1636 en 1638 betrokken bij den bouw van 's Gravesande's Sebastiaansdoelen ²⁾, en vervolgens zien we hem dan op 18 Juli 1639, met Pieter Aryenz. 't Hooft, het steenhouwwerk aannemen voor de Lakenhal te Leiden. Omstreeks dezen tijd schijnt hij ook in vasten dienst van Frederik Hendrik te zijn gekomen; althans in 1640 is hij, onder Post, werkzaam aan het Oude hof, het paleis in het Noordeinde te 's-Gravenhage ³⁾. Met Post blijft hij dan ook verder samenwerken, zooals blijkt in 1647, wanneer de beide meesters tesamen een model vervaardigen voor de Oostkerk te Middelburg, nadat Drijffhout hiertoe

¹⁾ Deze Laurens (II) Drijffhout, eveneens beeldhouwer, schijnt reeds in 1624 in het Lucasgilde te 's-Gravenhage voor te komen. Cf. van Dalen in: Nieuw biogr. woordenboek, VII, cal. 388—389. Blijkens schrijven van den predikant Sylvius aan Const. Huygens had deze L. Drijffhout in 1640 het werk der in aanbouw zijnde kerk te Hooge Zwaluwe opgenomen. Cf. Ozinga, a.w., blz. 167.

²⁾ Ozinga, a.w., blz. 98, noot 3.

³⁾ Post schrijft aan Huygens, dd. 8 Nov. 1640, uit Haarlem: „Nu is de meeningh om Maandagh voor seeker in den Haaghe te coomen, soo om 't werck van sijn Hoogheijt als van graeff Maurits. Hebbe het oock aen Bartelmees [aldus wordt Drijffhout meermalen genoemd] geschreven, dan oft geviel, dat die niet bestelt wert hebbe deesen geschreeven. . . .” Worp, Briefwiss. III, blz. 118.

reeds in 1644 „diverse gestichten van kercken” in Holland had bezichtigd voor rekening van de stad ¹⁾).

Het is in 1648, dat we Drijffhout in vasten dienst van den prins leeren kennen, wanneer hij ten overstaan van notaris Joh. Timmers optreedt als „controleur van Zijn Hooch^{ts} wercken”, ten-einde te getuigen in een geschil met den schrijnwerker Azorius Maertensz, betreffende de levering en betaling van „spiegelwerken bij zijn gem^e Hooch^t besteet . . . te maecken int gewulft in de groote sael in zijn Hooch^{ts} hoff int noorteijnde” (naar een bestek van 6 Februari 1646) ¹⁾.

Trad Barth. Drijffhout bij al de tot dusver genoemde werken alleen als ondergeschikt medewerker (meest wel ter verzorging van het steenhouwwerk) op, — zijn positie als controleur der stadhoudelijke bouwwerken schijnt hem het noodige aanzien verschaft te hebben, om ook een zelfstandige opdracht van beteekenis te krijgen. In hetzelfde jaar 1648 toch leverde hij de bestekken voor een nieuw raadhuis te Vlaardingen. Moge dit bouwwerk (pl. 761), in zijn ietwat gedrongen en nuchter karakter, ook al geen schepping van een bijzondere persoonlijkheid, van een krachtig talent zijn, het bewijst toch, dat zijn ontwerper een eerbear, deugdelijk vakman was, die, zonder te willen reiken boven zijn kracht, in allen eenvoud en steunend op een gezonde traditie, zich op bevredigende wijze van zulk een opdracht wist te kwijten.

Dit is het wat men van deze ondergeschikte meesters, als Noorwits en Drijffhout, in het algemeen kan zeggen: het waren weliswaar geen oorspronkelijke talenten, maar door en door bekwame, deugdelijke vaklieden, zich richtend naar de leidende meesters, bij wie zij zich schoolden voor hun eenvoudiger taak. Ongewijfeld is het getal dezer technici — meester-timmerlieden en -metselaars — veel grooter geweest, dan ons thans bekend is. Wij willen er hier nog enkele uit den Haagschen kring vermelden, van wie men overigens tot dusver ook geen bouwwerken kende.

In de eerste plaats dienen we van deze, tot nogtoe vergeten bouwmeesters te noemen *Gerrit van Druyvestein*, in 1585 te Delft geboren ²⁾. Door zijn huwelijk, in 1610, met Elizabeth Arent

¹⁾ Ozinga, a.w., blz. 85 vv.

²⁾ Notar. archief 's-Gravenhage, nr. 159, fol. 156.

³⁾ In een attestatie van 10 Mei 1641 wordt Druyvestein genoemd: „oudt ses en vijftigh Jaeren”. Notar. arch., nr. 19, fol. 143.

van Gilst, was hij waarschijnlijk verwant met Barth. van Bassen¹⁾, met wien wij hem dan ook herhaaldelijk in relatie vinden. In 1632 wordt hij „fabryckmeester vanden Hage” genoemd, wanneer hij tesamen met den architect Pieter van Bilderbeek uit Leiden, assisteert bij een aanbesteding van werken aan het huis Ter Nieuburch²⁾. En ook in 1633 krijgt „Gerrit van Druyvestein boumeester van den Hage”, vergoedingen uitbetaald voor bezoeken aan de werken te Honselaarsdijk en te Rijswijk³⁾. Oefende Noorwits naast het beroep van architect ook dat van grutter uit, Druyvestein blijkt tevens „sijdelakenkooper” te 's Gravenhage te zijn geweest⁴⁾. In een contract van accoord over den bouw van een huis, op 2 Juli 1642, worden als arbiters genoemd Sr. Geraerd van Druijvesteijn ende Bartholomeus van Bassen fabrycq van 's-Gravenhage, en weer treden deze twee bouwmeesters in 1644 als zoodanig op in een dergelijk geschil tusschen Dugel Westterwout, mr. schrijnwerker en Michiel van de Schelde mr. metselaer⁵⁾.

Ook *Pieter van Bilderbeek*, dien wij hierboven in gezelschap van Gerrit van Druyvestein aantreffen, moet in den Haagschen kring een bouwmeester van zekeren naam zijn geweest. Wij vinden hem althans in 1632 en 1633 van nabij betrokken, zoowel bij de werken te Honselaarsdijk, als bij den bouw van Ter Nieuburch. Dat hij ook een krijgswbouwmeester van beteekenis was, blijkt uit zijn werkzaamheden, sinds 1629, aan de vestingwerken van 's Hertogenbosch⁶⁾.

Willem Leendertsz. van der Helm is een eenigszins afzonderlijk staande figuur, die echter door den aard van zijn werk het meest verwant is aan de Haagsche school, en daarom onder de hiertoe behoorende bouwmeesters moet worden besproken.

Den 29sten Mei, 1653 teekenden te Leiden aan: „Willem Leendertsz. van der Helm, timmerman, jongman van Leyden, wonende in de Cleystraet en Belytgien Cornelis jongedochter van Leyden, wonende in de Coppenhieesteech”⁷⁾. Van der Helm was dus een Leidenaar, en zal omstr. 1625 geboren zijn.

¹⁾ Blijkens aanteeken. in het Gemeente-archief te 's Gravenhage is hij 20 Juni 1610 ondertrouwd en vervolgens getrouwd ten stadhuize. Wij herinneren eraan, dat de vrouw van v. Bassen eene Alida Pieters van Gilst was.

²⁾ Nass. Domeinarchief nr. 780 (Thesaur. rekening 1632), fol. 261.

³⁾ Nass. Domeinarchief nr. 781 (Thes. reken. 1633), fol. 268 vso, fol. 269, en fol. 271.

⁴⁾ Notar. archief 's-Gravenhage, nr. 19, fol. 230—231: compromis dd. 12 Oct. 1642.

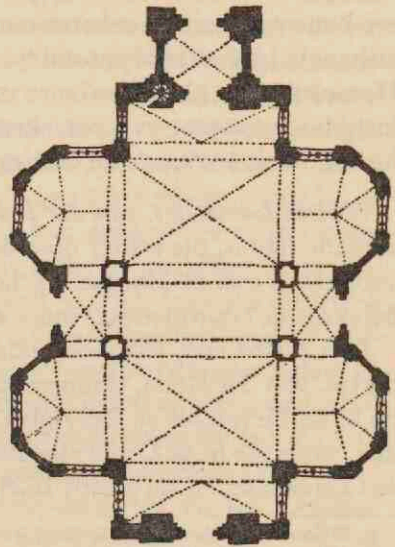
⁵⁾ Notar. archief 's-Gravenhage, nr. 60, fol. 207, en nr. 74, fol. 279.

⁶⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 438, en hierboven, blz. 4.

⁷⁾ Kerkelijk huwelijks-proclamatieboek Leiden, O. fol. 340 vso.

Het eerste werk, dat wij tot dusver van hem kennen, is het hierboven reeds ter sprake gekomen ontwerp voor een waaggebouw te Leiden, dat zich in het archief dier gemeente bevindt en gedagteekend is 21 Maart 1657, dus vóórdat de definitieve opdracht aan Post werd gegeven ¹⁾. Dit project vertoont merkwaardig veel overeenkomst met het latere, uitgevoerde plan van Post. Het geeft eenzelfde verdeling van onder- en bovenpui en nagenoeg eenzelfde relief met weegtooneel in het midden. Dit beeldhouwwerk staat echter lager, onmiddellijk op de waterlijst en wordt bekroond door het stedelijk wapen. Post plaatste in zijn ontwerp dit relief op een plint en gaf daardoor, en tevens door een groot driehoekig fronton, een rijziger voorkomen aan het geheel. Hoewel dus Post's ontwerp stellig de voorkeur verdient, schijnt het niet zonder kennis van het project van van der Helm te zijn ontstaan, en is het wellicht als een verbetering van dit laatste te beschouwen.

Van der Helm schijnt reeds spoedig een goeden naam als architect te hebben verworven in zijne geboortestad, want in 1662 wordt hij tot stads meester-timmerman benoemd, en den 12 Januari van dat jaar krijgt hij zijne instructie als opvolger van Cornelis Huyberts van Duyvenvlugt, van wiens werkzaamheid wij verder niets weten. Behalve zijn vergoeding voor de bouwwerken, waarbij hij als architect betrokken was, kreeg van der Helm volgens zijn instructie van 1662 jaarlijks 100 gulden „extra ordinaris” evenals zijn voorganger, maar daarenboven nog 280 gulden „over het maecken van alle teyckeningen ten dienste deser stede”. Bovendien werden hem den 5en Augustus 1669 door het gerecht nog 200 gulden 's jaars „extra ordinaris” toegevoegd. Wij moeten hieruit opmaken, dat men te Leiden zijne

Afb. 311. Plattegrond der Waardkerk te Leiden.

¹⁾ Vgl. hierboven, blz. 50.

diensten waardeerde, en inderdaad zijn gedurende zijne werkzaamheid tal van belangrijke bouwwerken ontstaan, waarvan de meereendeels door den meester gesigioneerde ontwerpen nog in het gemeentearchief berusten. Van der Helm is bovenal de poortenbouwer van Leiden geworden. Hij begint zijne taak in 1662 al dadelijk met den bouw van de binnenpoort der Witte poort, terwijl hij in hetzelfde jaar ook de nieuwe Blauwpoortsbrug en een brug over de Heerengracht deed slaan. De Wittepoort was, blijkens de nog bestaande ontwerp-teekeningen¹⁾, opgetrokken van bak- en bergsteen, met een Dorische pilasterorde, en een koepelvormige afdekking, bekroond door een ranke lantaarn. Deze, met hare voorpoort (1592) grootste en belangrijkste der Leidsche stadspoorten, die in 1666 door van der Helm van een toren voorzien en in 1734 vernieuwd werd, is in 1865 gesloopt.

Den 28sten Januari 1663 schreef onze meester zijn naamteekening, Wulm van der Helm, op een ontwerp voor een nieuw te bouwen Hervormde kerk te Leiden, de Waardkerk, waarvan op 5 November 1668 de eerste steen werd gelegd. Dit kerkgebouw is echter niet verder opgetrokken dan de fundeeringen, die aldus bleven liggen tot 1809, toen ze werden gesloopt, en naar aanleiding waarvan de naam Nieuw-Gefundeerde kerk ontstond. De plattegrond bestaat uit een rechthoekig schip met twee dwarspanden, die te weerszijden driezijdig zijn gesloten. Er ligt hierin dus al aanstonds een sterke verwantschap met Noorwits' Nieuwe kerk te 's Gravenhage; maar er is ook een wezenlijk verschil hierdoor, dat in het plan van Noorwits de omgeschreven cirkels der sluitingsveelhoeken van de dwarspanden elkaar raken in de midde der beide lange zijden van het schip, terwijl bij van der Helm deze cirkels geheel buiten elkaar vallen, zoodat tusschen de dwarspandarmen een ruimte blijft, waarvan aan elken kant een rechthoekige travee bij het schip is getrokken (afb. 311). Bovendien zijn de smalle zijden der Leidsche kerk niet polygonaal gesloten, als die te 's Gravenhage, maar plaatste van der Helm tegen de eene zijde een toren, terwijl de andere eenvoudig recht bleef. Dientengevolge is de plattegrond van Noorwits vloeiender, tevens rhythmisch gaver en gebondener geworden, terwijl in het plan van Willem van der Helm een dissonant onopgelost blijft hangen tusschen de positieve lengterichting van het rechthoekige

¹⁾ Zie Catal. prentverzameling Leiden (Leiden, 1906), I, nrs. 675—678.

schip met den toren en de centraliseerende werking der vier polygonaal gesloten dwarspandarmen; het geheel is hier brokkeliger, stootender geworden, wat zich natuurlijk in de ruimtewerking zou hebben geopenbaard. De toren in van der Helm's ontwerp vertoont een vierkanten onderbouw zeer sterk gelijkend op dien van de Keyser's Westertoren te Amsterdam; de hierop volgende achtkante bekroning van drie geledingen sluit eveneens aan bij de bekroningsvormen uit het eerste kwart der 17e eeuw, als bijv. de toren der Waalsche kerk te Rotterdam (pl. 853). De verwantschap met de Amsterdamsche Westerkerk, die zich niet tot den toren bepaalt, maar ook in den aanleg van een schip met twee dwarspanden valt te onderkennen, wordt verklaarbaar, wanneer we weten, dat leden der stedelijke regeering van Leiden reeds in November een reis naar Amsterdam en Haarlem maakten, om daar, in verband met de aanhangige bouwplannen, eenige kerken te bezichtigen. Het sterk archaïseerende in het ontwerp van den Leidschen stadstimmerman is daarom mee een gevolg van de keuze der stedelijke regenten te achten. In de polygonale sluitingen der dwarspandarmen en in de strakke behandeling van het uitwendige moeten we dan wel den in de Haagsche school van Post en Noorwits gevormden bouwmeester zien.

Vervolgens kreeg van der Helm in 1664 de in 1863 gesloopte Koepoort en de eveneens verdwenen Marepoort, benevens twee bruggen te bouwen. Van minder belang waren de werken in 1665 — westportaal der Hooglandsche kerk en accijnshuisjes bij deze kerk — en in 1667 (de Bostelbrug). Daarna ontstonden echter in 1667 en 1669 de Zijlpoort en de Morschoort, de twee eenige grootere werken van dezen bouwmeester, die bewaard mochten blijven. Terwijl de Zijlpoort in hare strakke, breede behandeling en zakelijke vormen, den eigentijdschen stijl, in den geest van 's Gravesande en Post vertoont (pl. 892), bespeuren we in de Morschoort, met haren zwaren achtkanten koepel en hare bergsteenen banden, hoek- en negblokken (pl. 893), onmiskenbaar het schilderachtige karakter eener vroegere periode, zeg: het begin der 17e eeuw. Weer meer in den geest van zijn eigen tijd bouwde hij daarentegen in 1669 de Hoogewoerdsche poort (in 1876 gesloopt), met een achtkanten koepeltoren van twee geledingen op een vierkanten onderbouw van eigenaardig onregelmatig grondplan, gevolg van de aansluiting bij een halvemaan-

vormige verbindingsgang tusschen binnen- en buitenpoort ¹⁾). In 1670 verrees naar zijn ontwerp een toren op het Academiegebouw, het voormalige klooster der Witte nonnen, welke toren op een vierkanten onderbouw een achtkante lantaarn draagt. Tenslotte schijnt van der Helm ook de bouwmeester te zijn van de op onvoldoende gronden dikwijls aan Post toegeschreven Vierschaar van het Gerechtsgebouw, waartoe de stedelijke regeering den 12en Maart 1671 opdracht gaf ²⁾).

Na negen jaar in functie te zijn geweest, overleed Willem van der Helm in 1675 te Leiden, waar hij tusschen 3 en 10 Augustus werd begraven.

Wel terecht heeft men dezen architect, die zich nu weer eens bij de Haagsche school, dan weer bij de oudere Amsterdamsche richting aansluit, een eclecticus genoemd ³⁾). Kenmerkend voor hem is stellig een zekere archaïseerende trek, die zich ook uit in zijn voorkeur voor vensterharnassen, die iets als traceeringen in pseudo-gothischen trant te zien geven. Dergelijke vensters vinden we niet alleen aan zijn ontwerp voor de Waardkerk, waar ze begrijpelijk zijn, maar bijv. evenzeer aan de Hoogewoerdsche poort en aan den Academietoren. Op grond hiervan zouden wij dan ook den westelijken, in 1662 opgetrokken aanbouw van het voormalige Leidsche raadhuis, op naam van dezen meester willen stellen. Deze vleugel, die, in tegenstelling met den oostelijken vleugel van 1604, niet in den trant van Lieven de Key's gevel, maar geheel afwijkend en zelfstandig was behandeld, vertoont drie venstertraveeën, in rondbogige nissen, die worden overspannen door een ellipsboog, zoodanig, dat tusschen dezen en de drie rondbogen vischblaasvormige motieven gespaard blijven, waardoor weer de belijning der door van der Helm gaarne toegepaste traceeringen ontstaat ⁴⁾).

We zien aldus in van der Helm een verdienstelijk epigoon der Haagsche school, waarvan hij een laatste uitlooper blijkt. Zijn werk beteekent te eenen kant een laatste phase van de klassicistische barok, terwijl het ter andere zijde tendenties vertoont in de richting van de Lodewijk XIV-barok.

¹⁾ Mededeel. Rijksadviseurs (ed. 1921), pl. 23—24.

²⁾ Cf. Overvoorde, in: Opmerker 1908, blz. 3—4.

³⁾ Ozinga, Protest. kerken, blz. 102.

⁴⁾ Vgl. o.a. de afb. in „Sprokkelingen in Nederland”, reeks A, serie 5, blz. 12.

De Amsterdamsche school telde na den dood van Hendrick de Keyser, en sinds de Haagsche hofkring de beste krachten aantrok, geen enkelen bouwmeester, die in beteekenis de hoofdfiguren der stadhoudelijke residentie kon evenaren. De Keyser's zonen, Pieter, Willem, Thomas, waren voornamelijk óf steenhouwer, óf schilder. De eenige architect, die na het verscheiden van den grooten Amsterdamschen stadsbouwmeester op den voorgrond komt, is

Salomon de Bray, in 1597 te Amsterdam geboren als zoon van een Zuid-Nederlander, den uit Aalst afkomstigen Simon de Bray ¹⁾. Reeds jong moet hij naar Haarlem zijn verhuisd, want in 1615 vinden we hem daar als muskietier bij de Cloveniers, en sinds 1616 behoorde hij tot de leden der bekende Haarlemsche rederijderskamer „Liefd' boven al". Den 4en Mei 1625 ondertrouwden te 's Gravenhage: „Salomon de Bray Jongman woonende tot Haerlem, met Anna Westerbaen Jongedochter woonende alhier in 's Gravenhage" ²⁾. Het huwelijk werd den 13en Mei daaropvolgend te Haarlem voltrokken.

Van zijn werkzaamheid als beeldend kunstenaar in deze jeugd-jaren weten we niets. Slechts weten wij uit de memoriën van ridder Theodorus Rodenburg, dat hij een leerling is geweest van Hendrik Goltius en Cornelis Cornelisz ³⁾. Hij is dus aanvankelijk blijkbaar als schilder opgeleid, en inderdaad kennen we ook een aantal schilderijen en teekeningen van zijn hand ⁴⁾, maar al spoedig moet hij zich tevens naam hebben verworven als architect, want blijkens de stadsrekening van Haarlem van 1627 wordt hem 24 ƒ uitbetaald „over de vereeringe vanden dienste bij hem gedaen int maecken van seeckere modellen ofte Patronen vande Sijlpoorte alhier" ⁵⁾. Deze reeds in 1420 bestaande Zijlpoort was tijdens het Spaansche beleg gehavend en werd naar de plannen van Salomon de Bray herbouwd in den vorm van een vierkante

¹⁾ Cf. Moes, in: Nieuw Biogr. woordenb., II, kol. 243.

²⁾ Legger v. d. huwelijksafkondigingen 1624/25, Gemeente-archief, 's Gravenhage.

³⁾ G. W. Kernkamp, Memoriën van ridder Theodorus Rodenburg, in: Bijdr. en Meded. Histor. Genootsch. Utrecht, XXIII (1902), blz. 216.

⁴⁾ Verz. Six Amsterdam; te Boo in Zweden; te Dresden; verz. Schloss te Parijs; teekeningen in het museum Teyler te Haarlem, in de Albertina te Weenen enz. Cf. Würzbach, I, S. 175—176. Een schoorsteenstuk van zijn hand, uit het Huis ten Bosch afkomstig (gedateerd: 1651), is thans in het Mauritshuis (Catal. 1914, nr. 437, blz. 35).

⁵⁾ Aangehaald door: Gonnet, De wallen en poorten van Haarlem. Haarlem 1881, blz. 30.

baksteen en baksteen binnenpoort en een buitenpoort. Terwijl de binnenpoort van dit in 1824 gesloopte werk, blijkens oude afbeeldingen, nog de middeleeuwsche hoofdvormen had behouden, vertoonde de buitenpoort een streng klassicistische portiek met geblokte pilasters, waarop een driehoekig fronton met het wapen van Haarlem en het jaartal 1628 ¹⁾. Een overtuigd aanhanger der klassicistische richting bleek hij ook, toen hij in het volgende jaar, 1629, een deel van den zuidvleugel van het Haarlemsche raadhuis te verbouwen kreeg, in aansluiting bij de onder Lieven de Key begonnen uitbreiding aan de Zijlstraat ²⁾.

Aanvankelijk schijnt de Bray een geheel nieuwen gevel over de volle breedte van het raadhuis aan de Zijlstraat te hebben ontworpen. Een hoogst belangrijke teekening in het gemeentelijk archief te Haarlem, die weliswaar sinds lang bekend is, maar waaraan men tot dusver blijkbaar nooit de noodige aandacht heeft geschonken, vertoont schetsen van de hand van Pieter Saenredam, die deze schilder, blijkens zijne bijschriften, vervaardigde naar groote ontwerpen, die hij in 1632 voor De Bray doubleerde ³⁾. De voorzijde van het bedoelde schetsblad vertoont een langgestrekte klassicistische pilastergevel van twee verdiepingen, beneden met Dorische, boven met Ionische pilasters, en met een middenrisaliet, bekroond door een driehoekig fronton, waarin Saenredam de naam- en dagteekening copieerde: „S. d. Bray $\frac{3}{8}$ 1629”. Op de achterzijde staan nog drie schetsen, eveneens naar planteekeningen van de Bray, waarvan hier slechts twee voor ons van belang zijn, omdat zij motieven geven van den aanbouw der Vierschaar, die doorgaans voor een werk van Jacob van Campen is gehouden ⁴⁾, maar die hieruit onomstootelijk een schepping van de Bray blijkt.

De in 1886, geheel in navolging van het oorspronkelijke, nieuw opgetrokken gevel (1633) van dezen uitbouw, wordt gekarakter-

¹⁾ Gravures van A. Rademaker in: Kabinet van Nederl. en Kleefsche Outheden, II (1731), blz. 52—53. Zie ook: Gonnet, De poorten v. H., Haarlem, 1913; naar een prent in het Gemeente-archief.

²⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 251.

³⁾ Reeds C. H. Peters vermeldde deze schetsen in Oud-Holland 1901, blz. 163, noot, maar als een „facsimile” (sic) van een teekening van De Bray, en aldus ook Max Eisler in zijn Geschichte eines holl. Stadtbildes (1914), blz. 255, noot 4. Zie mijn referaat over S. de B. in de Handelingen van het Histor. Congres te 's Gravenhage, 1934 en: P. T. A. Swilens, Pieter Jansz. Saenredam. Amsterdam 1935, blz. 16, Catal. nrs. 58/59, afb. 26/27.

⁴⁾ Aldus Weissman in: Bouwk. weekblad XXIV (1904), blz. 16, en zelfs nog in 1912 in zijn Gesch. der Nederl. bouwkunst, blz. 326.

seerd door het beeld der Justitia. Met zijn geleden top van twee groote trappen, gevuld met klauwstukken, en zijn vlakke pilasterordonnanties, blijkt hij een ietwat klassicistisch verstrakt, laat werk uit de school van Hendrick de Keyser. Vóór den gevel stond aanvankelijk het door Toscaansche zuilen gedragen, in 1885 gesloopte schavot, zooals o.a. een schilderij van G. en J. Berckheyde (pl. 723) doet zien.

De nawerking van de Keyser's trant in den Haarlemschen raadhuisgevel verwondert ons allerminst, wanneer wij bedenken, dat juist in deze jaren Salomon de Bray het prentwerk bezorgde dat, méér dan een van zijn bouw- of schilderwerken, de herinnering aan zijn naam zou levend houden: de reeds meermalen besproken „Architectura Moderna” ¹⁾. Te dezer plaatse willen wij dit prentwerk beschouwen, niet om het werk van de Keyser, maar om de voor de Bray typeerende interpretatie, die het van de Keyser's architectuur geeft. In een „Aen den Leser” geeft onze auteur eerst inleidende beschouwingen over de oudheid, de waarheid en de waardigheid der bouwkunst. En hierin treft ons al dadelijk die anti-Grieksche instelling, die immers zoo kenmerkend is voor de Tien boeken van Leone Battista Alberti: Niet de Grieksche bouwkunst is de oudste, maar die der „Hebreen” (Cain, Seth, Iabel, Noë, later Bezeleël en Oliab!). Hij weerspreekt nadrukkelijk Vitruvius: „wij ontkennen de Grieccken eerste Vinders der Bouw-konst te zijn, en dat uyt dese redenen, omdat al de bewijzen van de Grieksche oudtheden, en dese vindinghen, meest alle zijn ghenomen uyt de erdichte versierselen der oude Grieksche Schrijvers en Dichteren, en daerom heel onseker” ²⁾. Sprekende over „de waerheydt of gewisheydt der Bouw-konst”, komt hij tot beschouwingen omtrent de „evenredenheydt” of „proportio”, waarin hij de op Vitruvius berustende anthropomorphe opvatting van de aesthetiek der bouwkunst ontwikkelt, die vooral de klassicistische theoretici zoo bij voorkeur aanhingen ³⁾. En wanneer hij tenslotte verhandelt over de waardigheid

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 265 vv.

²⁾ Arch. Mod., p. 2. Men vergelijkte hieromtrent L. B. Alberti, De re aedif., lib. VI, cap. 3 en 13; lib. VII, cap. 6; lib. X, cap. 2, waar hij telkens de waarde en betrouwbaarheid der Grieksche schrijvers in twijfel trekt.

³⁾ Cf. Vitruvius, De Architectura, lib. III, cap. 1, al. 2. Een nawerking van deze aan het menschelijk lichaam ontleende proportieeler vinden we reeds bij Alberti, De re aedif., lib. IX, cap. 7. Zij is vooral door Luca Paccioli in zijn in 1509 verschenen verhandeling „Divina proportione” ontwikkeld.

der bouwkunst, blijkt toch duidelijk dat de Romeinsche bouwkunst de hoogste plaats in zijn waardeering heeft, en hij besluit met het volgende karakteristieke betoog: „Nu, 't is gantsch bekend, dat onlangs voor onse Eeuwe: 't welck wy vollerhandts uyt alle oude ghestichten bemercken, alomme in dese Landen een seer Barbarische wijze van Bouwen is in gebruyck geweest; den welcken van de *Gotthen*, en *Wandalen* (die met een ingedroncken haet, het Roomsche Rijck, en alle gedenckenisse van dien, poogende te verdelgen en uyt te roeyen: oock dese maniere van Bouwen al vreemt, en verbastert van de oude, en voorige wyse, in plaetse van de ware hebben ingedrongen) is herkomen, en vermits eenige gedurigheydt der selve Heerschappye in Italiën, en Lombardien, is in so vasten gewoonte en gebruyck geraect, dattet een nieuwigheydt heeft geschenen als men korts en effen voor onse Eeuwe weder in eenige van onse Steden, de oude maniere van Bouwen (welcke eenighe jaren te vorens in Italiën onder de Konst-lievende Pausen op de been geraect was) heeft sien hervoor-brengen, en gebruycken: de welcke wy alsnoch onder de buurige Ghebouwen, rechts als een seltsaemheydt sien uytsteken: Waeruyt oock de dolinghe en het ghemeen gevoelen is ontstaen, de outste wyse van Bouwen, rechts als een nieuwigheydt te houden. Maer nu desen onsen tegenwoordige bloeyenden tijdt: inde welcke wy de waerachtighe Bouw-konst sien als errysen: geeft ons de selve soo vollerhandts, van de welcke de aensienlijkste en merck-waerdigste, die in desen Boecke verthoont en voorgedragen sullen worden, vroege beginselen zijn: sulcx, dattet te hopen staet de Bouw-konst, met soodane schreden voortgaende, weder op haren hoogsten trap te sullen geraken, en sal also uyt de volgende daet, de eygenwaardigheydt der Bouwkonst van de welcke wy vorens breedelijcken gesproken hebben, blijcken en bekend werden" ¹⁾).

Wij meenen dit ietwat lange citaat te mogen geven, omdat het zoo duidelijk aantoonst uit welken geest de „*Architectura Moderna*” eigenlijk werd geboren en wat de Bray er mee bedoelt: De oude Romeinsche bouwkunst is de ware. Zij is weliswaar eenigen tijd door de bouwwijze van Gothen en Vandalen (de Gothiek!) verdrongen, maar nu toch weer in Italië, door toedoen van kunst-lievende pausen, „op de been geraakt”. En ook hier te lande be-

¹⁾ Arch. Mod., p. 7.

gint men nu, in „desen onsen tegenwoordige bloeyenden tijdt”, weer volgens die waarachtige Romeinsche wijze te bouwen, en van die bouwwerken zal hij in zijn *Architectura Moderna*, „ofte Bouwinge van onsen tyt” de voornaamste laten zien.

De Bray doet dan een keuze uit de werken, in de eerste plaats van Hendrick de Keyser, van wien hij de meest klassicistisch gestemde ontwerpen reproduceert, en vervolgens van diens zoons Pieter (tombe van graaf Willem van Nassau te Leeuwarden) en Thomas (eerepoort), van Hans Steenwinckel (galerij voor het slot Frederiksburg, Denemarken)¹⁾; verder merkwaardigerwijs ook het ontwerp van Jacob van Campen voor den gevel-Coymans, welke „Faciatte” hij roemt in zoo geestdriftige bewoordingen als hij voor de Keyser nauwelijks gebruikt, een enthousiasme, waartoe hem, behalve de positie en de aanzienlijke relaties van den „verwonderlijcken en dapperen Schilder en Bouw-meester”²⁾, ongetwijfeld ook wel de streng-klassicistische aard van het project bracht; en tenslotte het reeds meer genoemde ontwerp voor een achtkante koepelkerk van Hendrick Dankertz (pl. 847), dat, behalve om zijn academisch, en voor 1628 toch wel opmerkelijk strak classicisme, waarschijnlijk ook om de familie Danckerts te believen een plaats kreeg.

Het is de vraag of de Keyser zelf bijzonder ingenomen zou zijn geweest met deze publicatie van zijn oeuvre en vooral met de omlijsting van jonger werk, waarin het werd vertoond, maar juist hierom ook is de *Architectura Moderna* een belangwekkend document, getuigend van de verandering, die tusschen 1621 en 1630 was ingetreden, ook in de Amsterdamsche bouwwereld.

De „*Architectura Moderna*” verscheen in 1631. Daarna hooren we jaren lang niets meer omtrent werkzaamheden van haren auteur als bouwmeester, totdat in 1643, volle twaalf jaar later, de Bray weer wordt genoemd, wanneer de Haarlemsche vroedschap zich wendt tot hem en Pieter Post om ontwerpen voor de staduitbreiding. Toch zal Salomon de Bray, die in 1640 tot deken van het St. Lucasgilde te Haarlem werd benoemd, en dus een gezien kunstenaar was, in al dien tijd wel iets op het gebied der architectuur tot stand hebben gebracht. Zoo zouden wij geneigd zijn een stuk architectuur als de portiek Koningstraat 20 te

¹⁾ Vgl. Handboek, dl. II, blz. 279, 467, en 491.

²⁾ Aldus roemt hij Jacob van Campen: *Arch. Mod.*, p. 26.

Haarlem, een overblijfsel van het voormalige huis Schagen, op zijn naam te zetten: het Dorisch poortje met gebroken fronton, de opengewerkte attiek met balustrade, de orillons en klauwstukjes der vensteromlijstingen te weerszijden van den ingang, kenmerken dit werk nog als een nakomeling uit de school van Hendrick de Keyser; de zwaardere vormen echter, de strenge geslotenheid van de compositie, het uitdiepen van muurnissen om de vensterfrontons, de cartouche in het fronton, het blokwerk van het poortje, doen dit voorname brokstuk kennen als het werk van een iets lateren geest, die met name reeds den invloed der vroege Fransche barok had ondergaan, en met prof. J. A. G. van der Steur dateeren wij het daarom $\pm$ 1640¹⁾. Nu is er omstreeks dezen tijd, voor zoover wij weten, in Haarlem niemand, die voor een aan Hendrick de Keyser herinnerend vroeg-barok werk als dit in aanmerking zou komen, dan juist en bij uitstek Salomon de Bray. Maar, zooals gezegd, zekerheid is er niet, en wij geven dus deze onderstelling voor wat zij waard is.

Den 21sten Maart 1643 dan leverde Pieter Post zijn ontwerp in voor den uitleg der stad, dat 11 Februari 1644 werd gevolgd door eenzelfde project, nu met ingeteekende perceelen, en waarvoor hij nog in hetzelfde jaar werd betaald. Op de achterzijde van het eerste ontwerp van Post vinden we ook het eerste „Concept van vergrooting, aen de Noord- en Noordoostsyde der stad Haarlem, door Salomon de Bray 1644”. Tezelfdertijd ontwierp onze meester een plan voor de Nieuwe kerk, als antwoord op de hierna te bespreken prijsvraag voor de verbouwing der oude St. Anna-kerk te Haarlem, waarin het ontwerp van Jacob van Campen ter uitvoering werd gekozen²⁾. Voor beide ontwerpen, van de stadsuitbreiding en van de Nieuwe kerk, werd hij den 4en November 1645 betaald met 340 gulden, in plaats van de door hem gevraagde 454 gulden. Was de Bray's ontwerp voor de Nieuwe kerk niet ter uitvoering aangenomen, zijn plan voor de stadsuitbreiding mocht de voorkeur verwerven boven die welke door Post en door anderen waren ingezonden. Het zou echter tot 1660 duren eer de vroedschap het vraagstuk der uitbreiding systematisch in studie ging nemen.

Dan verschijnt in 1661 bij den stadsdrukker Abraham Caste-

¹⁾ Vgl. J. A. G. van der Steur, Oude gebouwen in Haarlem, blz. 81, nr. 274, en de afb. aldaar.

²⁾ Vgl. Handboek, dl. III, blz. 364.

leyn het in den loop der besprekingen gewijzigde project met de Bray's breedvoerige toelichting: „Bedenckingen over het Uytleggen en Vergrooten der stad Haerlem" ¹⁾. En eerst in Januari 1671 was men met de voorbereiding zoover, dat een begin kon worden gemaakt met het werk zelf, dat in 1866 werd voltooid. De aldus tot stand gekomen uitleg was echter slechts ongeveer een kwart van het geheele plan van de Bray, dat we afgebeeld vinden in zijn „Bedenckingen" ²⁾. Uit deze prent blijkt, dat de Bray zich de nieuwe uitbreiding omsloten dacht door een regelmatig zestienhoek van vestingwerken met zestien vijfhoekige bastions, en met de St. Bavokerk als middelpunt. Kennelijk is dit grootsche stedeplan ontstaan onder invloed der klassieke Italiaansche renaissance-theorieën van Filarete en meer onmiddellijk van Vincenzo Scamozzi. Dit spreekt te sterker, wanneer we opmerken, hoe in de Bray's ontwerp de straten en grachten zijn aangelegd volgens een systeem van rechte, elkaar rechthoekig snijdende lijnen, en wanneer we hierbij dan zijn detailschets in het Haarlemsch gemeente-archief zien van een vierkant stadsplein, omgeven door een netwerk van elkaar rechthoekig kruisende straten, een motief, dat als rechtstreeks gecopieerd lijkt naar het ideale stadsplan uit Scamozzi's „Idea dell'Architettura universale", in 1615 te Venetië verschenen ³⁾. De beteekenis van de Bray's ontwerp in de geschiedenis van onzen vesting- en stedenbouw, zal hierna nog ter sprake komen. Hier is het voldoende op te merken, dat ook deze bouwmeester, die de klassieke theorieën is toegegaan, zich weer aansluit bij voorbeelden der classicistische barok.

Volledigheidshalve zij hier nog vermeld, dat hij in 1644 ook de uitbreiding ontwierp van het Burger Kinderweeshuis te Nijmegen, waarvan nog slechts enkele verminkte fragmenten bewaard bleven.

Van een geheel anderen kant deed de Bray zich kennen, toen hij, blijkens de kerkerekeningen van St. Bavo, in 1658—'59 aan de zuidoostzijde van het koor dezer kerk een aanbouw optrok, be-

¹⁾ Eene volledige Deutsche vertaling van den inhoud bij Eisler, a.w., blz. 259—289. Een overzicht bij L. C. Dumont, Een uitbreidingsplan van Haarlem uit vroegeren tijd, in: „Publieke Werken", I (1932), blz. 163—167.

²⁾ Het onderschrift bij dezen plattegrond luidt: „Een Ontwerp door S. de Braij. Tot de geheele Vergrootinge der Stad Haarlem: Daer van aen de noortzyde het beginsel tot den eersten aenvangh is aengewezen: ende den inhoud van dit Boeck alleen is handelende".

³⁾ Een verwezenlijking van dit ideale plan biedt de in 1593 door Scamozzi aangelegde Venetiaansche stad Palma Nuova (bij Udine). Vgl. G. Münter, Geschichte der Idealstadt, in: „Städtebau", Berlin 1929.

stemd voor de kerkeraadskamer en het „heerenkantoor” (voormalige vergaderzaal van kerkmeesteren) ¹⁾. Dezelfde man toch, die in zijn „Architectura moderna” zoo heftig fulmineerde tegen de „seer barbarische wijze van bouwen” der gothiek, ontwierp hier een bouwwerk in een eigenaardigen gothischen stijl, met steunbeeren waartusschen spitsbogige vensters met eenvoudige vischblaastraceeringen; de traveeën om de andere verhoogd met een puntgevel, waarin een rond toplicht ²⁾. We zien hier dus de Bray diezelfde soort „gothiek” toepassen, die zoowel van Campen als van der Helm op hun beurt aanwendden, en waarvan men omstreeks het midden der 17e eeuw meer theoretisch dan practisch afkeerig blijkt, al dient gezegd, dat het resultaat doorgaans niet gelukkig was.

Dit is het laatste werk, dat we van de Bray kennen. In het gemeente-archief te 's Gravenhage trof ik echter een fijne pen-teekening aan, een landschap voorstellend met het buitenhuis Ockenburg onder Loosduinen, bij 's Gravenhage, gesigneerd: 1660 $\frac{5}{14}$ D Braij. Dit buitenverblijf nu was in 1648—'50 gebouwd door den predikant-medicus-dichter Jacob Westerbaen, zwager van Salomon de Bray. Wij mogen derhalve onderstellen, dat Jacob Westerbaen het ontwerp van dit huis zal hebben opgedragen aan zijn zwager, den bouwmeester. De dichterlijke predikant, bevriend met Constantijn Huygens, gaf in den trant van diens „Hofwyck”, een berijmde beschrijving van zijn Ockenburgh, die in 1654 verscheen ³⁾, en waarin wij een prent vinden met de afbeelding van het huis, dat echter, evenals op de teekening in het Haagsch archief, zoozeer achter geboomte verscholen ligt, dat alleen een gedeelte van het gebouw met de bovenste rij kruisvensters en het hooge wolfdak met twee schoorsteenen zichtbaar zijn. Daar ons tot dusver van dit in de 19e eeuw geheel verbouwde buitenhuis geen vollediger afbeelding bekend werd, kunnen wij slechts zeggen, dat het een eenvoudig vierkant ge-

¹⁾ Zie de archivalia gepubliceerd in: F. Allan, Geschiedenis en beschrijving van Haarlem, dl. III (Haarlem, 1883), blz. 425—426.

²⁾ Dit gebouw is in 1903 gerestaureerd, waarbij o.a. de traceeringen naar gevonden overblijfselen werden vernieuwd.

³⁾ Onder den titel: „Arctoa Tempe.” Ockenburgh woonstede van den Heere van Brandwyck in de Clingen buyten Loosduynen. In 's Gravenhage. Bij Anthony Tongerlo, Boeckverkooper inde Veen-straet, inde Thiengeboden. Anno 1654”. Met een opdracht aan Huygens, en met huldigende gedichten aan Westerbaen van Huygens en Cats. Zie over dezen dichter: J. A. Worp in: Tijdschr. v. Nederl. taal- en letterk. VI, blz. 161—274, en: Jonckbloet, Gesch. der Nederl. letterkunde IV², blz. 109—114.

bouw moet zijn geweest, in den trant van Hofwijck, maar breeder en waarschijnlijk ook grooter. Tenslotte kennen wij van zijn hand nog een schets voor de sculpturen in het tympaan van het Prinsenhof te Amsterdam, die echter niet aldus is uitgevoerd (vgl. blz. 253).

In 1664 werd het gezin van Salomon de Bray getroffen door de toen heerschende pest, en nadat zijn vrouw en zijne zoons Dirck, Jacob en Aelbert hem waren ontnomen, overleed ook hijzelf den 11den Mei van dat jaar.

Als bouwmeester moge Salomon de Bray geen figuur van den eersten rang zijn, hij blijkt toch wel van meer belang dan tot dusver doorgaans werd gemeend. Wat wij van hem leerden kennen, doet hem indeelen bij de epigonen van Hendrick de Keyser, maar bewijst tegelijk, dat hij toch ook wel een man der opkomende klassicistische barok was, na verwant bijv. aan een Barth. van Bassen. En tevens blijkt hij een eclecticus, die, ondanks alle klassieke leerstelligheid, niet afkeerig is van de vormen der gothiek. Geen inventief kunstenaar dus, geen sterke persoonlijkheid, maar een bekwaam en eerbaar vakman, die — en hierin ligt misschien zijn voornaamste beteekenis — doortrokken van de tradities der voorgaande renaissance-periode, de uitheemsche vormen der klassicistische barok hielp vertalen in een bepaald Hollandsch dialect.

Vingboons. — Gelijk de meesten zijner kunstbroeders in de Noordelijke Nederlanden, was ook de belangrijkste Amsterdamse bouwmeester uit het midden der 17e eeuw, Philip(s) Vingboons, van Zuid-Nederlandsche afkomst. Zijn vader was waarschijnlijk de temperaschilder Philips Vingboons de Oude uit Mechelen, die zich in 1587 te Amsterdam vestigde, waar hij 8 Maart 1591 het poorterrecht kreeg ¹⁾. De jonge Philips Vingboons (ook: Vinckeboom, Vinckeboons) is daar in 1614 geboren. Het Amsterdamsche puiboek vermeldt zijn ondertrouw op 21 April 1645: „Philips Vinckebooms, van Amsterdam, out 31 jaer, bouwmeester, noch een moeder hebbend, geass^t met Jan Vinckebooms, zijn broeder, woon. op de Brestraet, en Pieterrella Questiers,

¹⁾ Volgens Karel van Mander (Schilder-Boeck, 1604, fol. 299) stierf hij te Amsterdam in 1601. Zie ook: Floerke-v. Mander, Bnd. II (1906), S. 368—369 en Anm. 670, S. 459; Wurzbach, Künstlerlex., II, 792.

van Amsterdam, oud 26 jaer'', enz.¹⁾ Behalve den hier genoemden Jan Vingboons die teekenaar en graveur was, had Philips nog een jongeren broeder, Justus, die evenals hij architect werd.

Omtrent de werkzaamheid van dezen meester zijn we bijzonder goed ingelicht, doordat hijzelf zijn ontwerpen in prent heeft uitgegeven: het eerste deel in 1648 bij Joan Blaeu. In 1664 verkregen Johan en Justus Vinghboons octrooi voor „de afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die haren broeder Philips Vinghboons heeft geordineert, en daerby nogh laeten comen eenige die geordineert zijn door den voorn. Justus Vinghboons''²⁾, van welk octrooi zij echter alleen gebruik maakten tot publicatie van Justus' ontwerpen voor het Trippenhuis. Daarna liet Philips in 1674 het tweede deel der „afbeeldsels'' zijner bouwwerken verschijnen, eveneens bij J. Blaeu³⁾. Het eerste deel werd vervolgens in 1688 door Justus Danckerts opnieuw uitgegeven, en in 1715 verscheen een herdruk van het tweede deel bij Pieter van der Aa te Leiden, waarbij de prenten van het Trippenhuis⁴⁾.

Op grond van deze prentwerken en van wat verder archivaalisch bekend werd, kunnen we dan de volgende lijst geven van de met zekerheid op naam van Philips Vingboons staande werken, en eveneens eenige door zijn broer Justus ontworpen gebouwen noemen.

Door Philips Vingboons ontworpen zijn:

1. In 1637. Huis Elsenburch te Maarsen, voor Jacob Burchgraef.
2. „ „ Huis Westwyck in de Purmer, voor Reynier Pauw.
3. „ 1638. Huis Heerengracht 168, Amsterdam, voor Michael Pauw (pl. 785)⁵⁾.
4. „ 1639. Huis Keizersgracht 319, Amsterdam, voor Daniel Sohier (pl. 788)⁶⁾.

¹⁾ Huw. Int. reg. van de Puij, D. T. B. 678, fol. 33, Gemeente-archief Amsterdam. Op grond van een onjuist afschrift in Oud-Holland, IV (1886), blz. 227, waarin V. 37 oud wordt genoemd, meenden Weissman e.a. dat de meester in 1608 geboren was.

²⁾ Cf. Bredius, in: Obreen's Archief VII (1877—78), blz. 143.

³⁾ Bredius, t.a.p., blz. 146.

⁴⁾ Voor de volledige titels dezer werken zie men de literatuur-opgave hierachter.

⁵⁾ Bij de thans nog bestaande van deze bouwwerken verwijzen wij telkens naar de deelen der „Voorloopige lijst der Nederl. monumenten'', waarin zij vermeld zijn. Hier dus: Voorl. lijst V² (Amsterdam), blz. 206, nr. 977.

⁶⁾ Voorl. lijst V², blz. 258, nr. 1469.

5. In 1639. Huis Singel 548, Amsterdam, voor Ioan Huydecoper ¹⁾.
6. „ „ Huis Singel, Amsterdam, voor Ant. Oetgens van Waveren.
7. „ 1640. Huis Heerengracht, Amsterdam, voor Nic. Sohier.
8. „ „ Huis Heerengracht, Amsterdam, voor Christoffel van Hove.
9. „ „ Ontwerp voor een raadhuis te Amsterdam.
10. „ 1641. Huizen aan de Oude Turfmarkt (Rokin 145), Amsterdam, voor P. J. Sweelinck ²⁾.
11. „ „ Huis aan de Geldersche kade te Amsterdam, voor A. P. Croock.
12. „ 1642. Huis Kloveniersburgwal 95, Amsterdam, voor Joan Poppen ³⁾.
13. „ „ Huis Vredenburg in de Beemster, voor Frederik Alewijn.
14. „ „ Huis aan de Amsterdamsche vaart bij Weesp.
15. „ 1643. Huis op den O. Z. Achterburgwal, Amsterdam, voor Gerrit Groot.
16. „ „ Huizen aan den Amstel te Amsterdam, voor regenten van het St. Pietersgasthuis.
17. „ „ Huis Groenhoven, aan den Amstelveenschen weg, voor Michiel Popta.
18. „ 1644. Huis in de Purmer, bij Edam, voor Ieronymus Ram.
19. „ 1646. Huis Rokin Oostzijde te Amsterdam, voor Amel-donck Leeuwen.
20. „ 1647. Huis Pijnenburgh, „in 't Sticht”.
21. „ „ Het Oudezijds Heerenlogement te Amsterdam.
22. „ 1649. Huis op de Kromme Waal, Amsterdam, voor M. F. van der Schilde.
23. „ 1650. Huis O. Z. Voorburgwal 205—207, Amsterdam (pl. 790).
24. „ 1650. Huis Kloveniersburgwal 77, Amsterdam, voor Nic. van Bambeeck ⁴⁾.
25. „ „ Huis op den Fluweelen Burgwal (O. Z. Voorburgwal), Amsterdam, voor J. en H. Schuyt.

¹⁾ Voorl. lijst V², blz. 379, nr. 3231.

²⁾ Voorl. lijst V², blz. 360, nr. 3009.

³⁾ Voorl. lijst V², blz. 285, nr. 1786.

⁴⁾ Voorl. lijst V², blz. 214, nr. 1782. — Zie ook C. Visser, in: „Bouwwereld” XV (1916), blz. 393—396.

26. In 1654. Huis Rollecate voor Ioan van Ysselmuyden, bij Vollenhoven.
27. „ 1655. Huis O. Z. Voorburgwal 316, Amsterdam, voor P. de Mayer ¹⁾.
28. „ „ Huis Gansenhoef voor Remond de Smit te Maar-seveen.
29. „ 1656. Huis Peckendam te Diepenheim (pl. 807).
30. „ 1660. Huizen Heerengracht 364, 366, 368 en 370, Amsterdam, voor Jacob Kromhout ²⁾.
31. „ 1661(?). Nieuwe toren te Kampen (pl. 781).
32. „ 1662. Huis Nuerenburg, Singel 460 (thans „Odeon”), Amsterdam, voor Gillis Marcellis (pl. 830) ³⁾.
33. „ „ Wanthuis (thans vleugel raadhuis), Polstraat te Deventer (pl. 798) ⁴⁾.
34. „ 1663. Huis Harssevelt, voor Barth. van den Burgh te Ootmarsum.
35. „ „ Huis Heerengracht 450, Amsterdam, voor Joh. Deutz ⁵⁾.
36. „ „ Huis Heerengracht 386, Amsterdam, voor Karel Gerards ⁶⁾.
37. „ 1664. Huis Vanenburg voor Hendrik van Eessen bij Harderwijk.
38. „ „ Huis op de Keizersgracht, voor Isaac Jan Nijs.
39. „ „ Huis Heerengracht 412, voor Guillam Belin la Garde (pl. 794) ⁷⁾.
40. „ 1669. Huis voor Joan Clant te Stedum ⁸⁾.
41. „ „ Huis Heerengracht 466, Amsterdam, voor Hieron. de Haaze (pl. 786) ⁹⁾.

Van Justus Vingboons kennen we slechts:

1653. Ontwerp voor het Riddarhus te Stockholm (Zweden).

1662. Het Trippenhuys op den Kloveniersburgwal te Amsterdam (pl. 792, 793) ¹⁰⁾.

¹⁾ Voorl. lijst V², blz. 406, nr. 3599.

²⁾ Voorl. lijst V², blz. 212, nr. 1031—1034.

³⁾ Voorl. lijst V², blz. 378, nr. 3219.

⁴⁾ Voorl. lijst VII (Overijsel), blz. 23.

⁵⁾ Voorl. lijst V², blz. 217, nr. 1067.

⁶⁾ Voorl. lijst V², blz. 214, nr. 1040.

⁷⁾ Voorl. lijst V², blz. 215, nr. 1052.

⁸⁾ Voorl. lijst XI (Groningen), blz. 184.

⁹⁾ Voorl. lijst V², blz. 218, nr. 1073. In 1894 grootendeels verknocid.

¹⁰⁾ Voorl. lijst V², blz. 130.

Bepalen wij ons voorloopig tot de werken van Philips Vingboons, dan zij opgemerkt, dat de eerste 20 nummers van bovenstaande lijst, de werken tusschen 1637—1647 omvattend, voorkomen in het in 1648 verschenen eerste deel zijner ontwerpen, terwijl de 21 overige, loopend van 1647—1669, zijn opgenomen in het tweede deel (uit 1715) met uitzondering van de nummers 31 en 33; tevens zijn aan de hier bedoelde uitgave van het tweede deel dan nog Justus' plannen voor het Trippenhuys toegevoegd.

De gebouwen uit de eerste tien jaren van Philips' werkzaamheid zijn meerendeels woonhuizen te Amsterdam, en verder buitenverblijven van Amsterdamsche kooplieden, vooral in de toen nieuwe droogmakerijen van de Purmer en de Beemster, waarin het regenten-patriciaat van de Amstelstad in het tweede kwart der 17e eeuw meer en meer zijn kapitaal stak. De ontwerpen der laatste twintig jaren van den in 1678 overleden meester omvatten onder meer een achttal bouwwerken in het Oostelijk deel des lands, voornamelijk in de provincie Overijssel (nrs. 20, 26, 29, 31, 33, 34, 37 en 40).

Wat wij tevoren reeds opmerkten, wordt door het hier gegeven overzicht bevestigd. Philips Vingboons is in de eerste plaats woonhuis-architect; en hij is de architect van het Amsterdamsche woonhuis uit het midden der 17e eeuw in het bijzonder. Op dit gebied, waar hij metterdaad als vernieuwer optreedt, ligt zijn nog te weinig gewaardeerde verdienste en zijn onmiskenbare betekenissen. Want het is maar niet enkel de zaak, dat deze meester op een gegeven oogenblik in onze geschiedenis, zekere, wel aardige huizen heeft neergezet; maar hij is, wat heel wat meer zegt, de schepper van een nieuw type, en dat niet alleen van een nieuw geveltype, maar bovenal van nieuwe interieurs, van een nieuw organisme van het woonhuis. Tot staving van dit betoog zouden wij kunnen volstaan met een verwijzing naar het vroeger omtrent de ontwikkeling van de woonhuisarchitectuur dezer periode reeds meegedeelde. Maar wij willen hier nog even nader ingaan op enkele bijzonderheden, die den aard van Vingboons' werk en zijn plaats in onze architectuurgeschiedenis duidelijker helpen teekenen.

De vroegste bouwwerken, die wij van hem kennen, zijn: het huis Elsenburg [1] ¹⁾ en het huis Westwyck [2], terwijl ook zijn

¹⁾ De tusschen [ ] geplaatste cijfers verwijzen naar de overeenkomstige nummers der lijst van Vingboons' werken op blz. 75—77.

eerste ontwerpen voor het huis Vredenburg in dezen tijd moeten vallen, daar, gelijk wij weten, P. Post in 1639 nieuwe plannen teekende, die ten deele op het project van Vingboons geïnspireerd schijnen¹⁾. Het eerstgenoemde, aan de Vecht gelegen buitenverblijf, thans verdwenen, was, als de meeste lusthuizen dezer periode, een eenvoudig rechthoekig gebouw met den vijf vensters breeden voorgevel aan een lange zijde, en gedekt door een groot wolfdak met achtkanten dakruiter. De middenrisaliet, ter breedte van drie venstertraveeën, was door de kroonlijst heen getrokken en gedekt met een rechte balustrade. De ingang met ronde stoep was in de middentravee aangebracht. Deze strenge symmetrie van den opstand blijkt echter niet te strooken met de indeeling van het grondplan, dat als middengedeelte een vestibule vertoont, die niet in de as is gelegen, zoodat de ingang in haar rechterhoek ligt, terwijl de linkerzijwand dezer ruimte bijna tegen het venster links van de voordeur aanloopt, en daarom eenvoudigweg is afgeschuind! De trap is nog in den linker achterhoek der vestibule min of meer weggewerkt. Ter rechterzijde ligt dan een grooter vertrek met twee vensters, ter linkerzijde een klein vertrek met één venster in den voorgevel. Deur en vensters der hoofdverdieping hebben beurtelings segmentvormige en driehoekige frontons. Pilasterorden zijn niet toegepast in deze hoogst eenvoudige, strakke gevelarchitectuur, waarvan de aantrekkelijkheid geheel berust op de goede verhouding en de juiste plaatsing der openingen²⁾.

Het huis Westwyck, in hetzelfde jaar ontworpen, vertoont een veel regelmatiger en logischer plan dan Elsenburch, overeenkomend met de dispositie, zooals die sinds 1630 reeds in de Haagsche school gebruikelijk was: een streng in het midden gelegen vestibule geeft aan de achterzijde toegang tot een ruim trappenhuis; in den voorgevel is dit centrale gedeelte uitgedrukt door een risaliet van drie smalle venstertraveeën, met den ingang in het midden en geflankeerd door Corinthische pilasters der kolossale

¹⁾ Reeds de vader van Frederik Alewijn, den bouwheer van Vredenburg, de rijke Amsterdamsche lakenkooper Dirck Alewijn, die in Juni 1637 overleed, zou Vingboons plannen hebben laten ontwerpen voor een huis Vredenburg in de Beemster, van welke droogmakerij hij in 1630 hoofdingeland was geworden. Cf. Maandblad Amstelodamum XXI (1934), blz. 48. Mocht dit juist zijn, dan zou dus het eerste ontwerp voor Vredenburg niet later dan 1636 of begin '37 zijn te dateeren.

²⁾ Vgl. de afbeeldingen van plattegrond en gevel in: Afbeeldsels der voornaamste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft. Amsterdam, 1648, pl. 12.

orde; deze middenrisaliet wordt boven de kroonlijst doorgetrokken in een dakkapel met Corinthische hoekpilasters, waartusschen festoenen, en bekroond door een driehoekig fronton¹⁾. Deze gevelarchitectuur komt geheel overeen met die van Vingboon's ontwerp voor Vredenburg (pl. 772), en dit wijst er wel op, dat beide projecten omstreeks denzelfden tijd zullen zijn ontstaan. In het verhoogen van den middenrisaliet door een dakkapel met fronton, valt reeds het begin te bespeuren van het motief, dat later in zijn karakteristieke halsgevels met pilasters tot zoo bijzondere ontwikkeling zou komen (pl. 787). Dan bouwt Vingboons in 1638 zijn — voor zoover wij weten — eersten halsgevel, voor het huis van Michael Pauw aan de Heerengracht te Amsterdam; deze nog geheel vlak, zonder pilasters, maar met die ingezwenkte belijning der klauwstukken, die vooral kenmerkend wordt voor onze Noord-Nederlandsche halsgevels²⁾.

Het jaar 1640 beteekent een kentering in de overigens zeer gelijkmatig verloopende ontwikkeling van dezen bouwmeester. Wij hebben er boven reeds op gewezen, hoe in de organisatie van zijn woonhuis, het in 1642 gebouwde huis van Joan Poppen aan den Kloveniersburgwal een nieuw element bracht met zijn trappenhuis³⁾, waarvan we de meer monumentale behandeling reeds voorbereid vonden in het huis Westwyck. Tezeldertijd laat hij het motief der vensterfrontons varen en gaat hij ovale zoldervensters aanbrengen⁴⁾, terwijl hij onder stelselmatige toepassing van strakke, maar vrij opgevatte, zeer slanke pilasterordonnaties, tot den voor hem karakteristieken halsgevel komt, waarvan we wel het eerste volgroeide voorbeeld aantreffen in den tweelinggevel aan de Oude Turfmarkt, dien hij in 1641 ontwierp voor Pieter Jansz. Sweelinck, zoon van den vermaarden toondichter (pl. 787).

Het belangrijkste werk van Vingboons uit deze jaren is echter, hoewel het onuitgevoerd bleef, zijn ontwerp voor het Amsterdamse raadhuis. Vermoedelijk heeft onze bouwmeester hiervoor verschillende projecten geteekend, maar het eenige dat we met zekerheid van hem kennen, is dat waarvan hij grondplan en voorgevel publiceerde in zijn „Afbeeldsels” van 1648 (pl. 746), en waarvan hij op fol. 4 van zijn tekst zegt: „Deze voorstellingh oft ont-

¹⁾ Cf. Afbeeldsels etc. (1648), pl. 28 en 29.

²⁾ Zie Handboek, dl. III, blz. 80—81.

³⁾ Als voren, blz. 71—72.

⁴⁾ Als voren, blz. 85—86.

werpsel tot een Stadhuys deser Stede, is over eenige jaren gemaekt doch zijn de Heeren sedert heel verandert van verdeeling, en bij dese gelegentheyd is dese hier mede by gevoeght. 't Voornemen was geweest dit op zyde oock te vertoonon, doch kan tennaesten by wel uyt het voorste geoordeelt worden, hoe het hem op de zijde en van achteren soude vertoonon; want het rontom even schoon soude wesen".

De verandering van verdeeling, waarop Vingboons hier doelt, was in 1645 bepaald in een resolutie der Vroedschap, waarvan de aanhef luidt: „Alzoo men vermerckt dat verscheyden personen zich moeyen met modellen maeken van een nieuw te maeken stadthuys ende dat op een onseker, omdat men noch niet eensch is aengaende den grondt. . . ." ¹⁾

Dit slaat kennelijk op plannen, als de door Vingboons ingezondene. Deze blijken echter wel in overeenstemming met het bepaalde in een resolutie van 28 Januari 1643, zoodat men ze op goede gronden in de jaren 1643-'45 ontstaan kan achten ²⁾. We weten evenwel, dat Vingboons reeds in 1640 een som van 48 gulden kreeg voor modellen van de Heiligewegspoort en van het nieuwe stadhuis ³⁾. Deze laatste kunnen niet de in Vingboons' prentwerk van 1648 afgebeelde teekeningen zijn, daar de maten hiervan veel grooter zijn, dan de aanvankelijk, in 1640, vastgestelde ⁴⁾. We moeten dus wel aannemen, dat de meester in 1640 een ander ontwerp heeft ingediend. Of we dit terugvinden in de opmerkelijke gevelteekening, waaraan een foto in het Amsterdamsche gemeente-archief de herinnering bewaart ⁵⁾ zou ik niet durven beslissen. Zeker is het, dat dit ontwerp in conceptie verre achterstaat bij het latere groote plan van Vingboons, en zeer sterk geïnspireerd blijkt op het ontwerp voor een villa van Serlio.

Het door Vingboons in 1648 uitgegeven plan, dat dus slechts drie of vier jaar later is ontstaan, vertoon niet alleen niets Italiaansch, maar is daarentegen met zijn door koepels bekroonde

¹⁾ Resol. der Vroedschap, dl. 19, 20 Nov. 1645.

²⁾ Cf. A. Boeken in: Jaarb. Amstelodamum 1919, blz. 13.

³⁾ Stadsrekening van 6 Oct. 1640, in: Rekeningen van Thesaurieren en Rapiamus v. Thes., 1640, fol. 181.

⁴⁾ Bij resolutie van 28 Januari 1640 waren de afmetingen van het terrein vastgesteld op 150 Amsterdamsche voeten aan den Dam en een diepte van 280 voet; het authentieke plan van Vingboons meet 200 x 260 voet.

⁵⁾ Zie Boeken, a.w. blz. 6 en fig. 3.

hoekpaviljoens van een uitgesproken Fransch, aan Ducerceau herinnerend karakter. Bijzonder opmerkelijk echter is het grondplan, waarmede Vingboons voor het eerst in onze vaderlandsche bouwkunst een zoo monumentale compositie in klassieken geest schiep. In strenge symmetrie liggen de vertrekken gegroepeerd om een galerij, die een rechthoekige open binnenplaats omgeeft. In de hoofdas liggen een groote „voorsael” en een kleinere „achtersael”, elk door twee rijen pijlers in drie beuken verdeeld; te weerszijden van de voorzaal liggen de trappen naar de bovenverdieping. Het verdient de aandacht, dat we aldus in dit plan twee belangrijke motieven vinden — de galerij met daarop uitkomende vertrekken om een binnenplaats, en de groote zaal in de hoofdas — die Jacob van Campen eenige jaren later in zijn uitgevoerd ontwerp met zooveel succes zou verwerken.

De beteekenis van dit project, dat in het oeuvre van Vingboons wel een bijzondere plaats inneemt, is deze, dat het ons de som vertoont van des bouwmeesters kennen en kunnen omstr. 1645. Hij blijkt hier een kunstenaar, die als een der eersten in ons land een monumentale compositie in den geest der classicistische barok vermocht te scheppen.

In zijn in 1647 ontworpen Oudezijds Heerenlogement, evenals in zijn woonhuizen, heeft Vingboons deze opvattingen slechts op kleiner schaal kunnen belichamen; maar ook hier, en vooral in de buitenverblijven, die hij in de Purmer, in Overijsel en elders deed verrijzen, vinden we eenzelfde symmetrische en subordineerende schikking der vertrekken om een centrale kern, waarmee zij verbonden zijn en waardoor ook hun onderling organisch verband wordt bepaald.

Een derde periode van Vingboons' ontwikkeling zet in omstr. 1656. Het in dit jaar verrezen huis Peckedam, te Diepenheim (pl. 807), doet ons zien, hoe onze architect het rationalisme, waartoe hij van den beginne af reeds geneigd was, consequent gaat doorzetten. De plattegrond is in de grootste gebondenheid streng symmetrisch gecomponeerd. Vooral de gevelarchitectuur is echter opmerkelijk om haar voor dien tijd gedurfd eenvoud: niet alleen toch zijn de allengs canonisch geworden pilasterorden vermeden, maar zelfs de vensters missen elk decoratief accent, en hunne afdekking bepaalt zich tot de eenvoudige constructieve strekken; de geblokte omlijsting van den hoofdingang en het heraldische

beeldhouwwerk in het tympaan vormen de eenige versiering; en feitelijk zijn het segmentvormig fronton boven de deur en de driehoekige frontons op middenrisaliet en dakvensters de eenige elementen, die nog aan de klassieken herinneren. De geheele werking van deze architectuur berust op hare verhoudingen, in de eerste plaats op de buitengemeen fijn afgewogen verhoudingen tusschen opening en massa, tusschen vensters, deur en gevelvlak. En al zal Vingboons later nog wel eens een enkele maal pilasterstellingen der kolossale orde toepassen, als in zijn in 1662 opgetrokken zijgevel van het Wanthuis (pl. 798), de voormalige lakenhal van Deventer, — in de meeste en belangrijkste werken sinds omstr. 1660 zoekt hij de schoonheid toch bovenal in de harmonisch gedeelde ruimte en in de zuiverheid en behaaglijkheid der verhoudingen¹⁾. Zelfs uit zijn smalle, hooge halsgevels verdwijnen de pilasters en vensterfrontons. Een vergelijking van de Kromhouthuizen [30] of van het koopmanshuis „Nuerenburg” (pl. 830) met de twintig jaar vroeger gebouwde huizen van Sweelinck (pl. 787), maakt de geheele evolutie duidelijk.

Het dient overigens opgemerkt, dat de gevel van „Nuerenburg” de laatste halsgevel is dien we van Vingboons zelf kennen. Zijn verdere woonhuizen, en zoowel de lustverblijven, die hij bouwde in Overijssel, Gelderland en Groningen, als die aan de Amsterdamsche grachten, vertoonen strakke breede gevels met rechte kroonlijst, gelijk het voormalige huis Harssevelt [34], waarbij in koele voornaamheid alle versiering beperkt is tot de omlijsting van deur en bovenlicht. Soberder en uiteraard zakelijker nog is de pakhuisachtige gevel, dien hij ontwierp voor het in Bremersteen opgetrokken koopmanshuis van de gebroeders Burchaerts te Hamburg, „staende in 't voornaemste van de Stadt in de straat genaemt 't Grim. . . . zijnde dese Huysinge 6 à 7 voeten over 't water, gebouwt in de Revier, op boogen”²⁾. De juiste dateering van dit thans verdwenen huis is niet bekend, maar het moet, naar den bouwtrant te oordeelen, zijn ontstaan in deze laatste periode van Vingboons' werkzaamheid. De volkomen consequentie dezer opvatting belichaamde het thans sterk gewijzigde huis van Hieron. de Haase, aan de Heerengracht te Am-

¹⁾ Deze berusten in dit tijdvak meest op de constructie van de middelevenredige, de vermaarde „Gulden Snede”. Wij komen hier later op terug (Handb., blz. 261—262).

²⁾ Cf. Gronden, afbeeldingen en beschrijvingen. . . . door Ph. Vingboons (1715), blz. 3.

sterdam [41], het laatste werk, dat we van den meester kennen (pl. 786). Van den picturalen geest der Hollandsche renaissance is hier geen schijn of schaduw meer te bespeuren, en evenmin van de sacrosancte zuilenorden, de pilaster-architectuur van het Klassicisme. De laatste herinneringen aan het klassieke vormenstelsel zijn samengetrokken om den hoofdingang en het daarmee als in één omlijsting gevatte middenvenster. Eene vergelijking met 20 tot 30 jaar oudere gevels van denzelfden bouwmeester (pl. 785, 787, 788) maakt het verschil duidelijk. In een gevel als van pl. 785 overheerscht het kruisvenstermotief met zijn zware kozijnen en tympanen, die, zich verheffend op het gevelvlak, dit verbrokkelen en doen terugtreden; in den gevel-de Haase (pl. 786) is dit vlak het volstrekt heerschende geworden, dat het venster omsluit, zonder nadere omlijsting, eenvoudig als een verdiept vak, waarin de dunne kruisroeden met het glas den achtergrond vormen¹⁾. Dit beteekent dus een versterking van den samenhang tusschen gevel en venster, tusschen den wand en de openingen, die thans nadrukkelijk een plastische eenheid gaan vormen. Wij behoeven hier niet weer uiteen te zetten, dat deze breede samenvatting, die ook spreekt uit het ingangsmotief, een symptoom is van verdere ontwikkeling in barokken geest.

Een ietwat onzekere plaats neemt in dit oeuvre de Nieuwe toren te Kampen [31] in. Nadat het stadsbestuur in 1646 reeds had besloten het oude torentje der kerk van het H. Geestgasthuis, door een nieuw te vervangen, verwoestte een brand nog in hetzelfde jaar zoowel de kerk als het voor den nieuwen toren aangevoerde materiaal. In 1647 werd de bekende Jan Adriaensz. Leeghwater²⁾ betaald voor een model van een nieuwen toren, dat echter blijkbaar niet werd uitgevoerd, want in het volgend jaar ontving Evert Rijnvisch, schepen van Kampen, een okschoofd wijn voor door hem vervaardigde nieuwe projecten³⁾, terwijl de molenbouwer Dirck Jan uit Edam tezelfdertijd een som van 70 car. gulden kreeg voor zijn plan. Nog in datzelfde jaar 1648 begon Dirck Jan de fundamenten te leggen. Tot 1655 bouwde

¹⁾ Vgl. E. H. Ter Kuile, Venster en gevel, in: Elsevier's Geill. maandschrift, 1934, blz. 389.

²⁾ Zie over hem Handboek, dl. II, blz. 301.

³⁾ Over dezen Evert R. zie men: J. Nanninga Uitterdijk, Het Album amicorum van Dr. E. Avercamp, in: Bijdr. Geschiedenis v. Overijssel, dl. VI (1880), blz. 231; en F. Vermeulen in: Nieuw Ned. Biogr. Woordenb. dl. X.

men voort; toen moest wegens geldgebrek het werk worden stilgelegd. Eerst in 1661-'64 werd de bovenbouw met de houten bekroning voltooid (pl. 781).

Volgens Nanninga Uitterdijk zou het ontwerp van Rijnvisch in 1649 zijn vervangen door plannen van Vingboons¹⁾, maar hij brengt hiervoor geen nadere bewijzen bij, en in de stadsrekeningen vinden we Vingboons voor het eerst vermeld in 1661, wanneer een reis wordt geboekt van mr. Gerrit Timmerman „naer Amsterdam om met Vingboons te spreken”. Den 30sten September 1663 wordt aan „Mons. Philip Vingboon, architect”, het aanzienlijke bedrag van f 400.— uitbetaald „voor sijn diensten van teyckeninge en ordineringe des Toorns”. Daar het niet is aan te nemen, dat dit de betaling zou zijn voor in 1649, dus veertien jaar tevoren geleverde plannen, kunnen wij ons het best verenigen met de meening, dat de steenen romp in 1648-1661 is opgetrokken naar het ontwerp van Dirck Jan uit Edam²⁾, die immers, zooals we zagen, een plan leverde en ook het metselwerk begon. Maar zonder eenigen twijfel hebben we in de achtkante houten bekroning van dezen toren het werk van Vingboons te zien. Deze toch is, wat men tot dusver niet heeft opgemerkt, duidelijk gevolgd naar den koepeltoren van zijn onuitgevoerd ontwerp voor het Amsterdamsche raadhuis (vgl. pl. 746): de achtkante voet van twee geledingen, omgeven door een balustrade, daarop de open lantaren met het hoofdstel, en tenslotte de ingezwenkte belijning der afdekking, het is alles letterlijk naar het Amsterdamsche project, dat Vingboons aldus tenslotte toch nog in dit onderdeel heeft kunnen verwezenlijken.

Het was in dezen zelfden tijd, en wellicht tengevolge van zijn Kamper relaties, dat onze meester, in 1662, ook den gevel van het toenmalige Wanthuis, de lakenhal, een aanbouw van het raadhuis in de Polstraat te Deventer, te verbouwen kreeg³⁾. Terecht heeft Vingboons voor deze betrekkelijk lage en langgestrekte façade weer een pilasterorde, hier de Toscaansche, aangewend ter scheiding van de traveeën (pl. 798).

¹⁾ Bijdr. Gesch. v. Overijssel, VI (1880), blz. 231, en VIII (00), blz. 1.

²⁾ Ter Kuile, De houten torenbekroningen, blz. 97.

³⁾ Blijkens de resolutieboeken van Deventer werd op 27 Juni 1662 besloten „om an de fabriek Vinckeboom voor sijn genomene moeijte en gedaene reijscosten te betalen de somma van 60 Caroliguldens”, dit, blijkens resolutie van 30 Augustus d.a.v., in verband met „'t nieuwe getimmer aen 't raethuys”. Cf. M. E. Houck, Wandelingen door Oud-Deventer, in: Huis Oud en nieuw, VIII (1910), blz. 16.

Ook den statigen Ionischen pilastergevel Polstraat 16, in dezelfde stad, gedateerd 1664, achten wij, zoo niet door Vingboons zelf, dan toch onder zijn onmiddellijken invloed gebouwd ¹⁾.

Eveneens een langgestrekten pilastergevel kreeg de in hetzelfde jaar 1662 te Kampen gebouwde Oude Stadsherberg aan de IJselkade (pl. 797), en hoewel we hieromtrent geen archivalische berichten vinden, kunnen we, niettegenstaande latere schendingen, met name van ingang en vensters, dezen door een kolossale Ionische orde gelede gevel vrij zeker op naam van Vingboons plaatsen. Behalve de algemeene habitus van het bouwwerk, zijn het vooral de meer dan slanke verhoudingen der Ionische pilasters, die ons tot deze toeschrijving nopen; deze gerekte Ionische pilasters toch vormen een der eigenaardigheden van Vingboons' architectonische taal, samen met de groote, sterk overhoeks naar voren gebogen voluten van het kapiteel (men vergelijkje de platen 787, 790, 791, 795, 808).

Om dezelfde redenen zouden we hem een deel der verbouwing van het Burgerweeshuis te Amsterdam willen toeschrijven, en wel de ordonnantie der gevels aan de westelijke binnenplaats (meisjesafdeeling), waaraan eveneens een zeer slanke Ionische pilasterorde is toegepast. Tot dusver heeft men deze architectuur steeds geplaatst op naam van Pieter Intes, die inderdaad de architect van de groote verbouwing van het Burgerweeshuis in 1633 is geweest. Maar een zoo vroege toepassing der kolossale orde door een overigens onbekend bouwmeester heeft ons altijd eenigszins onwaarschijnlijk geleken, vooral voor Amsterdam ²⁾. Waar nu de „Rapiamus van Uytgeeff" van het Burgerweeshuis vermeldt, dat op 31 Januari 1651 „aen Philips Vingboons, architec" een rekening van ruim f 43.— wordt voldaan ³⁾, achten wij de kans groot, dat het hier plannen betreft voor een verbouwing aan de genoemde binnenplaats.

Tenslotte zouden wij in het Overijselsche, waar wij hem sinds 1654 zoovele werken zagen uitvoeren, nog het in 1661 gebouwde huis, Singraven, onder Denekamp ⁴⁾, willen toeschrijven (pl. 808), terwijl wij ook in de verbouwing van het huis Almelo voor Zeger

¹⁾ Zie de afbeelding van dezen gevel bij Houck, t.a.p., blz. 70, fig. 7.

²⁾ Zie Handboek, dl. III, blz. 77.

³⁾ Cf. Obreen's Archief, dl. VII, blz. 280.

⁴⁾ Zie ook de beschrijving bij E. H. Ter Kuile, Geïllustr. Beschrijving v. Twente, 's Gravenhage, 1934, blz. 41.

van Rechteren, in 1662, waarbij de hoofdingang werd verplaatst naar de oostzijde en gevat in een kolossale Ionische pilasterorde (pl. 780)¹⁾, zijn hand meenen te bespeuren. Wellicht heeft zijne werkzaamheid in deze streken zich ook tot over onze huidige Oostgrens uitgestrekt. De poort van het slot Bentheim, in de Duitse provincie Hannover, vertoont althans te weerszijden van den ingang aan de Westzijde gekoppelde Ionische pilasters met festoenen tusschen de voluten der kapiteelen, en een gebombard fries, waarboven, op de kroonlijst, een segmentvormig fronton²⁾, alles in den gebruikelijken trant van onzen bouwmeester, zooals we dien met name ook aan het huis Singraven herkennen.

Justus Vingboons was, hoewel we slechts een tweetal bouwwerken van hem kunnen aanwijzen, zeker geen minder bekwaam bouwmeester dan zijn broeder Philips. Dat hij een kunstenaar van naam was, bewijst de uitnoodiging, namens den ons reeds bekenden Zweedschen rijkskanselier Axel Oxenstierna³⁾, door den commissaris van den koning van Zweden te Amsterdam, Trotzig, gedaan, om naar Stockholm te komen, teneinde daar den gewezen opvolger van Simon de la Vallée, den in 1653 overleden Hamburgschen beeldhouwer Heinrich Wilhelm, te vervangen als architect van het vermaarde Riddarhus. En al moest Justus Vingboons reeds in 1656, wellicht tengevolge van intrigues, het veld ruimen voor Jean de la Vallée, den zoon van Simon⁴⁾, zoogenaamd omdat hij zijn vak niet goed verstond, dit neemt niet weg, dat, naar de uitspraak van een der gezaghebbendste vorschers op dit terrein, den Zweed Ragnar Josephson, zoowel het plan, als de indeeling, de verhoudingen en de versiering van het Riddarhus, in de eerste plaats van den Amsterdamschen bouwmeester afkomstig zijn (pl. 906)⁵⁾.

Het is te begripen, dat Justus, wanneer hij vier jaar na zijn

¹⁾ E. H. Ter Kuile, a.w., blz. 6.

²⁾ Cf. Kunstdenkmäler der Provinz Hannover, IX: Arnold Nöldke, Regierungsbezirk Osnabrück, 4, Kreise Lingen und Grafschaft Bentheim (Hannover, 1919), S. 103, Taf. 8.

³⁾ Vgl. hierboven, blz. 16 e.v.

⁴⁾ Zie als voren.

⁵⁾ Cf. Ragnar Josephson, Svenska Riddarhuset, in het Zweedsche tijdschrift „Ord och Bild”, 35ste Jg. (1926), blz. 198. — Het Ridderhuis zal hierbeneden overigens nader ter sprake komen.

terugkeer te Amsterdam het paleis der wapenfabrikanten Trip te bouwen krijgt, weer denkt aan zijn Ridderhuis-ontwerp, althans wat betreft het uitwendige. Hieruit moet dan ook wel het voor Holland ongewoon rijke aspect en de kwistige ornamentiek van dit vorstelijke woonhuis worden verklaard (pl. 792 en 793). Evenals in zijn Zweedsche adelpaleis, vatte hij in het Trippenhuys den gevel in een orde van gegroefde Corinthische pilasters van de kolossale soort. Deze pilasters gaan, evenals in zijn Stockholmsche ontwerp, over twee verdiepingen en een mezzanino omhoog, en evenals te Stockholm hangt hij in het Trippenhuys fijn gebeitelde guirlandes en festoenen om en tusschen de vensters en versiert hij de onderdorpels der benedenvensters met gebeeldhouwde lamberkijs.

Dat een zoo vorstelijke en met voorname weelde behandelde huizing, een zoo sierlijk rijke gevel, voorloopig een op zichzelf staand geval bleef in het bij uitstek burgerlijke Holland dier dagen, spreekt bijna vanzelf. Toch — en ook dit spreekt vanzelf — is een zoo aanzienlijk bouwwerk, van zoo aanzienlijke bewoners, niet zonder uitwerking in zijn naaste omgeving gebleven. Al dadelijk kunnen we bijvoorbeeld op den prachtigen Corinthischen pilastergevel Heerengracht 476 wijzen (hij werd in het begin der 18e eeuw met een attiek bekroond)¹⁾, die, als hij niet door een Vingboons zelf werd gebouwd, zeker niet buiten het Trippenhuys om is ontstaan. De decoratieve elementen van den Trippenhuysgevel, zooals de fijne tweekledige festoenen, de gekruiste palmtakken, de lamberkijs onder de vensterdorpels, vonden eerst aanmerkelijk later een algemeener toepassing; gegroefde pilasterschachten zien we eveneens eerst veel later aan Amsterdamsche gevels terug, o.a. aan den gevel Heerengracht 527, uit het midden der 18e eeuw²⁾. In heel de taal van zijn vormen blijkt Justus Vingboons hier zijn tijd vooruit.

Dit is wel het kenmerkendste dat we van beide broeders en zoowel van Philips als van Justus, kunnen zeggen: dat zij hun tijd vooruit waren. Philips vooral is, voor zoover we het thans kunnen beoordeelen, de schepper van een nieuw Amsterdamsch

¹⁾ Voorl. lijst Amsterdam, blz. 220, nr. 1079. — Slothouwer, Amsterdamsche huizen, pl. LIII.

²⁾ Voorl. lijst Amsterdam, blz. 226, nr. 1108. — Slothouwer, Amsterdamsche huizen, pl. LXXXVI.

woonhuistype, waarmee we nu niet alleen, en zelfs niet zoozeer de uitwendige gevelarchitectuur, maar ook en vooral de inwendige compositie en organisatie van de burgerlijke woning op het oog hebben. Ongetwijfeld waren in de Haagsche school sinds 1630, met name in door Post ontworpen heerenhuizen, stappen gedaan in de richting eener meer verfijnde wooncultuur, maar Vingboons is de eerste, die dit streven doelbewust gaat doorvoeren in het burgerhuis in het algemeen, zij het dan ook in dat der beter gesitueerde klasse van burgers, die de Amsterdamsche kooplieden vormden. Ruime, zooveel mogelijk axiaal gelegde gangen vormen de horizontale — goed verlichte, zooveel mogelijk centraal geplaatste trappenhuizen, de verticale binding tusschen de overzichtelijk om dat alles heen gegroepeerde, comfortabel ingedeelde en ingerichte vertrekken.

Vergeleken bij de toch altijd eenigszins hokkerige, altijd wat als per toeval en op goed geluk ingedeelde woonhuizen, met hun nauwe, donkere sloopstrappen, zelfs nog uit Hendrick de Keyser's tijd, treft ons in deze latere woonhuizen van Vingboons met hun klare, symmetrische indeeling en behagelijke verhoudingen en hun verlichting, eenzelfde verschil ongeveer, als tusschen de middeleeuwsche schilderachtig-toevallig gegroepeerde bouwcomplexen, en de symmetrische, helder gelede en gesloten plastische bouwlichamen der renaissance, met dit verschil evenwel, dat hier, in het woonhuis van de Hollandsche barok, de symmetrie en de overzichtelijkheid werkelijk een vooruitgang beteekenen, zoowel in aesthetischen als in algemeen cultureelen zin. Hiermede doet Vingboons den beslissenden stap in de richting van den modernen, op behagelijke woonsfeer, comfortabele inrichting en rust doelenden woonhuisbouw. En tegelijk tracht hij deze „sfeer” te bereiken, niet alleen door de weloverwogen verhoudingen der afzonderlijke vertrekken en hunne inrichting, maar vooral ook door ze onderling ruimtelijk tot elkaar in betrekking te stellen door een rhythmische groepeerings langs gangen en om trappenhuizen, die de afzonderlijke deelen van het inwendige samenbinden tot een organisch geheel, waarmede deze bouwmeester den weg opent naar eene nieuwe „ruimte-kunst” van het woonhuis, zooals deze tijd die had leeren verstaan.

In volstrekte tegenstelling met het vrij geringschattende oordeel, dat Weissman over onzen meester meende te moeten uit-

spreken ¹⁾, stellen wij hier vast, dat Philips Vingboons niet alleen geen minder karakteristieke figuur is dan de Keyser en van Campen, maar naast deze twee genoemd moet worden als een der grootste Nederlandsche bouwmeesters, een die evenzeer als eerstgenoemde en zeker meer dan van Campen heeft bijgedragen tot de vorming van de specifiek Noord-Nederlandsche woonhuis-architectuur, terwijl hij de eigenlijke schepper is van het nieuwere Hollandsche woonhuistype, zooals de volgende periode, en in het bijzonder de 18e eeuw, dit tot verdere ontwikkeling zou brengen.

Daniel Stalpaert, gelijk Vingboons een echt Amsterdamsch architect, was eveneens van Zuid-Nederlandsche afkomst. Zijn grootvader, Jeremias Stalpaert, een Brusselsch tapijtwerker, die zich te Delft vestigde, had een zoon Pieter, een schilder, die in 1599 naar Amsterdam is gekomen. Uit het huwelijk van dezen met Mayke de Walperghe uit Antwerpen, werd in 1615 Daniel Stalpaert geboren. Als zoovele zijner vakgenooten, was ook Daniel aanvankelijk, en nog in 1639, toen hij met Margriet Franssen trouwde, kunstschilder. Waar en hoe hij architect werd, weten we niet; we vinden hem voor het eerst in deze hoedanigheid vermeld, wanneer hij den 1sten Augustus 1648 wordt aangesteld tot stadsarchitect van Amsterdam. Uiteraard zal hij reeds voordien zijne sporen als bouwmeester hebben verdiend, maar hieromtrent is ons tot dusver niets bekend geworden.

Zijne reputatie kreeg hij voornamelijk in verband met den bouw van het Amsterdamsche raadhuis, en deze was, gelijk wij zagen, niet zoo bijzonder gunstig, aangezien hem eene intrigue tot het verdringen van Jacob van Campen wordt ten laste gelegd. Nu dient men hierbij te bedenken, dat deze beschuldiging eigenlijk alleen berust op de bekende hatelijke toespeling van E. Meyster in diens „zangspel” ter verheerlijking van zijn vriend Jacob van Campen ²⁾, maar deze grond komt ons, gezien ook de persoon van den dichter, allermint voldoende voor. Waarschijnlijker lijkt het ons, dat zoowel Stalpaert als van Campen per slot dupe zijn geworden van de kronkelende Amsterdamsche regenten-politiek.

¹⁾ Zie: De Bouw- en beeldhouwkunst te Amsterdam in de 17e eeuw, blz. 61 en 62.

²⁾ Vgl. hierboven blz. 28.

Hoe dit overigens zij, zeker is, dat Stalpaert van 1648 tot 1657 den bouw van het stadhuis heeft geleid, aanvankelijk onder van Campen, na diens terugtreden meer zelfstandig, zooals blijkt uit vroeger reeds aangehaalde bewoordingen der rekeningen ¹⁾. Onder Stalpaert waren werkzaam zes beëdigde opzieners, wier namen in het Resolutieboek van Thesaurieren worden genoemd als „opsienders van Stalpaert”. En dat de tijdgenoot zijn medewerking aan het Amsterdamsche kapitoel hoog aansloeg, blijkt zoowel uit de vermeldingen bij Dapper en bij Commelijn, die hem zelfs, met van Campen, ontwerper van het raadhuis noemen, als uit de versregels van Vondel in zijn „Inwydinge van 't stadhuis t'Amsterdam”:

„De Wester marmerklip den maetzang volgt van Kampen
En Stalpaert, die bezweet noch arbeit vliën, noch rampen,
Noch opspraak, nu en dan gesprongen voor hun scheen,
Te vrede datze zich verbouwen voor 't Gemeen” ²⁾.

Intusschen was dit niet het eenige bouwwerk, waarbij de bouwmeester in die jaren betrokken was. In 1655 werd de eerste steen gelegd van 's Lands Zeemagazijn, het Admiraliteitsmagazijn op Kattenburg te Amsterdam. Het Amsterdamsche gemeentelijk archief bezit van dit gebouw eenige gravures, uitgegeven door Nic. Visscher, welker opschrift vermeldt, dat het werd „geordonneert door Daniel Stalpaert” en die blijkbaar naar de oorspronkelijke ontwerpen zijn vervaardigd, aangezien zij eenige gedeelten vertoonen — de wachthuizen met ophaalbruggen te weerszijden van het front aan de landzijde (vgl. afb. 301) — die nooit zijn uitgevoerd ³⁾. Hierbij merken wij nog op, dat van dit bouwwerk na den brand van 1791 meer bewaard bleef, dan tot dusver doorgaans is aangenomen. Het was Dr. J. Kalf, die gelukkigerwijs de versregels van Vondel weer onder de aandacht bracht, waaruit blijkt, dat het nog bestaande

¹⁾ Vgl. hierboven blz. 27.

²⁾ Het is wel merkwaardig dat Weissman, alweer ter meerdere eer van zijn held van Campen, alleen den eensten dezer versregels aanhaalt, onder weglating van Stalpaert's naam! Zie: Brugmans en Weissman, Het stadhuis van Amsterdam, blz. 66.

³⁾ Mevr. Dr. Al. Révész-Alexander, Die alten Lagerhäuser, S. 86, heeft in haar overigens zoo prijzenswaardig werk ten onrechte deze gravures voor oorspronkelijke teekeningen van Stalpaert gehouden! Blijkens een onderzoek in het Amsterdamsche archief zijn daar geen origineele teekeningen van Stalpaert bekend.

beeldhouwwerk in de tympanen, dat groote verwantschap vertoont met die van van Campen's raadhuis, het werk is van Artus Quellien ¹⁾. Dit geeft ons een nader bewijs voor Stalpaert's auteurschap, gezien het feit, dat Quellien zijn vriend en medewerker was en tegenover van Campen ook zijn partij koos ²⁾.

In 1660 kreeg Stalpaert een vereering van 100 gulden voor de ordonnantie van de werf en het magazijn der O.I.-Compagnie, in 1822 ingestort en gesloopt, die derhalve ook door hem gebouwd zullen zijn ³⁾. Een zijner belangrijkste nog bestaande werken is het Huiszittenweduwenhof, in 1650 naar zijn ontwerp op het terrein van het voormalige Karthuizenklooster te Amsterdam met vier vleugels om een binnenplein opgetrokken. Hier, als bij het Zeemagazijn, zijn de voor- en achtergevel gekenmerkt door een groot driehoekig fronton, waarvan dat boven den hoofdingang het jaartal 1650 draagt. Ook het in 1657 voltooide, in 1889 gesloopte Diaconiehuis aan de Zwanenburgerstraat te Amsterdam was een ontwerp van zijne hand. Blijkens de prent van D. Stopendaal vertoonde het den voor Stalpaert karakteristieke aanleg met vier vleugels om een binnenplaats en de eveneens op het Amsterdamsche stadhuis teruggaande compositie met hoekpaviljoens en weinig uitspringende middenrisalieten, waarvan die aan voor- en achterzijde door een driehoekig fronton bekroond worden. In 1668-'70 vergrootte hij het Beursgebouw van Hendrick de Keyser aan de zuidzijde. Het laatste der burgerlijke bouwwerken, door Stalpaert te Amsterdam gebouwd, is de Diaconiebakkerij der Ned. Hervormde gemeente (de z.g. „holbakkerij”), in 1674 opgetrokken ter plaatse van de in 1672 afgebrande drukkerij van Joan Blaeu, in het Blaeustraatje, een zeer eenvoudig werk overigens, dat nog bewaard bleef met de oorspronkelijke bakstenen ovens.

¹⁾ De bedoelde passage in Vondel's „Zeemagazijn gebouwd op Kattenburg t'Amsterdam”, uit 1658, luidt aldus:

„Zoo ziet hier Janus' kerk door mist en waternevels
Met dubbele tronjen, twee voorhoofden en twee gevels,
Van vore en achter uit, en voert voor iedereen
Haar ampt en oogmerk, daar zij rijst, in marmersteen
Gehouwen door Quellijn, des Amstels beeldhouwer,
Tot licht en kennis van den keurigen aanschouwer”.

Hierop volgt dan een beschrijving der voorstellingen, zooals deze thans nog in de bedoelde tympanen voorkomen.

²⁾ Het pamflet van Meyster (en van Campen) tegen Stalpaert, was zooals wij hierboven, blz. 29, reeds zagen, ook tegen Quellien bedoeld.

³⁾ Cf. J. C. Overvoorde, in: Oudheidk. Jaarboek 1928, blz. 43 vv.

Niet minder verdienstelijk maakte deze bouwmeester zich op het terrein der protestantsche kerkelijke bouwkunst. Als eerste zijner werken op dit gebied — die hierna uitvoeriger worden besproken — moeten wij, in weerwil van de hiertegeningebrachte bedenkingen, de in 1657-'58 gebouwde kerk te 's Gravenland en die te Oudshoorn, verreezen in 1663-'65, vermelden. Als een ietwat gewijzigde herhaling van het plan dezer laatste kerk ontwierp hij in 1669 de Oosterkerk op Wittenburg te Amsterdam. Gelijk de meeste zijner bouwwerken zijn ook deze drie kerken geïnspireerd op Jacob van Campen, en met name op diens ontwerp voor de Nieuwe kerk te Haarlem. Wij komen hier nog nader op terug, maar willen toch meteen tegenover allerlei afwijkende, en naar onze overtuiging principieel onjuiste beschouwingen vooropstellen, dat Stalpaert's Oosterkerk, vergeleken bij de Haarlemsche Nieuwe kerk, onmiskenbaar een vooruitgang beteekent in de beheersching der ruimte, een vooruitgang in monumentale gebondenheid, naar den geest van de gerijpte barok.

Tenslotte heeft Stalpaert een werkzaam aandeel gehad in de voltooiing van den in 1610 door Jacob Staets ontworpen uitleg der stad ¹⁾, blijkens de resolutie van den Oud-Raad van 30 Januari 1663 waarbij hem een „extra-ordinaris” van 100 ducaten werd toegestaan „in consideratie van syne extra-moeyte, die hy in dese jaren gehad heeft met het afrooyen en afbaeckenen van nieuwe gronden”, welke extra-belooning in November nog verhoogd werd met / 315.—. Getuigt deze resolutie, evenals de in 1663 door Stalpaert uitgegeven kaart der vergroote stad, van eene werkzaamheid als landmeter, dat onze stadsbouwmeester ook in den ruimsten zin als stedebouwer optrad blijkt uit een resolutie van Thesaurieren betreffende den uitleg der stad Amsterdam van 31 Maart 1663, waarbij wordt bepaald, „dat de brugge over den Amstel gemaect sal worden van steen, gelyck met de cortinen vande bolwercken aen wederzijde leggende en op de hooghte vande selve cortinen volgens de Tekening vanden architect Daniel Stalpart daar van aen Haer Edel Achtbaren vertoont, die gelast is in conformite vande selve voorts een modelle te laten opmaken” ²⁾.

¹⁾ Zie Handboek, dl. II, blz. 435.

²⁾ Ik dank deze bewijsplaats aan een notitie uit het Amsterdamsch Gemeente-archief, die de zoo verdienstelijke vorschcr op het gebied onzer oude militaire bouwkunst, de heer W. H. Schukking, luit. kol. der Genie, mij op mijn verzoek welwillend verstrekte.

Behalve de hier genoemde werken heeft men er nog een aantal andere op naam van Stalpaert willen stellen. Hiervan dient in de eerste plaats genoemd het gebouw der Admiraliteit, in 1661 opgetrokken ter plaatse van het oude Prinsenhof (thans raadhuis), welks in 1870 gewijzigde gevel een groote Ionische pilasterorde vertoont met een driehoekig fronton boven de middenpartij. Nieuwere onderzoekingen hebben evenwel aangetoond, dat de plannen zijn ontworpen door den mr. metselaar Willem van de Gaffel, terwijl het beeldhouwwerk is vervaardigd door Jan Gijseling ¹⁾. Voorts heeft men hem ook de ontwerpen der Groote of Hoofdsynagoge aan de Amstelstraat en der Portugeesche Synagoge aan het J. Daniel Meyerplein toegeschreven. Naar echter thans definitief vaststaat, is laatstgenoemde synagoge, waarvoor de eerste steen werd gelegd op 17 April 1671, ontworpen door den landmeter en mr. metselaar Elias Bouman, den lateren stadsbouwmeester van Amsterdam ²⁾. Wat nu de Hoofd- of Hoogduitsche synagoge betreft, men heeft deze een werk van Stalpaert geacht, omdat hij in de aanbesteding van 28 Maart 1670 wordt belast met het „opnemen” van het gebouw „of het niet wel gemaect is off yets daer noch aen mancqueert” ³⁾, maar juist dit feit maakt het hoogst onwaarschijnlijk dat Stalpaert de architect is geweest, daar zooals wij vroeger hebben gezien, het opnemen, de controle van een bouwwerk steeds werd opgedragen aan buiten het werk staande, neutrale deskundigen van eenig gezag ⁴⁾. En waar nu, blijkens dezelfde aanbesteding, het metselwerk dezer synagoge werd opgedragen „aan den meester metselaer Elias Boumans”, daar wordt het wel zeer waarschijnlijk, dat hij, die het jaar daarop de Portugeesche synagoge zou ontwerpen, ook de bouwmeester van de Hoogduitsche synagoge is geweest.

Evenmin mogen de Amsterdamsche stadspoorten van den nieuwen uitleg zonder meer, gelijk tot dusver is geschied, het werk van Stalpaert worden genoemd. De aanleg der nieuwe vestingwerken toch geschiedde onder leiding van een commissie be-

¹⁾ Op 4 April 1656 werd Jan Gijseling, steenhouwer uit Brugge, ingeschreven als poorter te Amsterdam (mededeeling Gemeente-archief Amsterdam). Wellicht behoorde hij dus tot de medewerkers van Artus Quellien d. O.

²⁾ Cf. A. M. Vaz Dias, Elias Bouman, de architect van de Portugeesche synagoge, in: Maandbl. „Amstelodamum”, November 1934, blz. 87-91.

³⁾ Cf. S. Seeligmann, in: Centraal Blad voor Isr. in Ned., 37. Jg., no. 7, 22 April 1920

⁴⁾ Vgl. hierboven, blz. 3.

staande uit de ingenieurs Perceval, Coeck en kapitein Rusius, benevens Gedeputeerden van den Raad. Reeds Galland heeft er op gewezen, dat sommigen de in 1655 gebouwde Regulierspoort aan den krijgsvrouwmeester J. H. Coeck toeschreven ¹⁾. Het blijkt thans, dat met name de voormalige Regulierspoort gebouwd werd naar een ontwerp van den vermaarden vestingbouwer H. Rusius ²⁾. Het ligt derhalve voor de hand, dat ook de overige nieuwe poortgebouwen — de Leidsche poort, de Weesperpoort en de Muiderpoort (in 1770 ingestort en nieuw herbouwd) — door een der genoemde of andere militaire ingenieurs werden ontworpen.

Daniel Stalpaert werd den 3en December 1676 is de Nieuwezijds kapel begraven, als weduwe nalatende zijn tweede vrouw, Machteltgen Lodder. Hij woonde op de Keizersgracht bij de Nieuwe Spiegelstraat. De weduwe werd 11 Juni 1678 in hetzelfde graf begraven. Zij lieten geen kinderen na ³⁾.

In de rij der Amsterdamsche stadsbouwmeesters is Daniel Stalpaert, hoewel dan niet de oorspronkelijkste, toch stellig een figuur van beteekenis. De wijze waarop hij omvangrijke opdrachten als den bouw van 's Lands Zeemagazijn en van het nog geweldiger Oost-Indisch zeemagazijn wist te vervullen, doet hem kennen als een architect van groote bekwaamheid. *Hij is de eerste geweest, die een zuiver utilitair bouwprogram op monumentale wijze heeft belichaamd.* Dat hij zich in deze en andere profane bouwwerken inspireerde op den plattegrond van het Amsterdamsche raadhuis, is — nog daargelaten de vraag in hoeverre deze plattegrond een zelfstandig ontwerp van Jacob van Campen was — een zaak van ondergeschikte beteekenis. Vooral karakteristiek is in deze utilitaire scheppingen, dat Stalpaert nergens in zijn gevels de zoo geliefde klassieke pilasterorden toepast; zelfs de middenrisalieten der hoofd façaden componeert hij zonder zijn toevlucht te nemen tot deze decoratieve hulpmiddelen. Alleen door de juiste indeeling, door verhouding en groepeerings van deuren, pakhuisluiken en vensters, weet hij aan de enorme gevels van zijne beide Amsterdamsche Zeemagazijnen en ook aan die

¹⁾ Gallard, Geschichte der holl. Baukunst etc., S. 300 en 309.

²⁾ Vroedschapsresolutie van 30 Juni 1654. Medegedeeld door den heer W. H. Schukking als boven: „Een model van de Regulierspoort door den Capiteijn Rusius op 't papier te brengen”.

³⁾ Blijkens vriendelijke mededeeling van den Gemeente-archivaris van Amsterdam.

van het Diaconie-Weeshuis een imponeerend rhythme te geven, vol rustige kracht en niet zonder voorname allure. In deze voor zijn tijd lichtelijk gedurfde uitbanning van de door renaissance-traditie geheiligde pilasterorden — een uitbanning, die hij zelfs uitstrekt tot de buitenarchitectuur van zijn kerkelijke gebouwen (zie de platen 851 en 852) — gaat Stalpaert nog verder dan zijn tijdgenoot Vingboons, met wien hij overigens de sobere, zakelijke behandeling der buitenarchitectuur gemeen heeft. Meer nog dan deze is hij echter een baanbreker der voor Amsterdam kenmerkende „nieuwe zakelijkheid” dezer periode, die de uitwendige plastische gedaante van het bouwwerk opvat als de onmiddellijkste en onomwonden belichaming van organisch gelede, steeds vloeiender verbonden en onder één hoofdmoment geschikte ruimten.

Adriaen Dortsman (ook Dorsman of Dorstman), omstr. 1625 te Vlissingen geboren, was een zoon van den timmerman Adriaen Cornelisz., wiens vader Cornelis, eveneens een timmerman, uit Dordrecht naar Vlissingen was gekomen, waar hij in 1618 overleed.

Adriaen Cornelisz., om zijn herkomst Dortsman geheeten, werd in 1617 gildebroeder van het Jozefsgilde te Vlissingen; vijf en dertig jaar later, in 1652, zou zijn zoon, onze Adriaen Dortsman, hem hierin volgen. Het schijnt, dat onze jeugdige meester toen al dadelijk betrokken werd in den bouw van de in 1652-'54 opgetrokken Oostkerk te Vlissingen ¹⁾. Dat hij in elk geval in zijne geboortestad als vakman gewaardeerd werd, blijkt hier uit, dat hij in 1663 een plan te ontwerpen kreeg voor een bordes aan het Prinsenhuis, het in 1749 verwoeste paleis van den prins van Oranje (pl. 917) ²⁾.

In 1666 is Adriaen Dortsman te Amsterdam, waar hij een ontwerp levert voor een woonhuis ten behoeve van Rembrandt's vriend en beschermer, den patriciër mr. Jan Six, een ontwerp, dat echter niet is uitgevoerd. In 1667 volgt dan een zeer groote opdracht, namelijk de bouw der Nieuwe Luthersche kerk aan het Singel, waarvan de eerste steen werd gelegd op 24 October

¹⁾ In 1652 heeft Dortsman twee knechts en een leerjongen, in 1653 dertien knechts, welk getal in 1655, dus het jaar na de voltooiing der Oostkerk, weer terugliep tot vijf. Blijkens vriendelijke mededeeling van den heer G. G. van Grol, archivaris te Vlissingen.

²⁾ Dat dit Prinsenhuis gebouwd of verbouwd werd naar plannen van Simon Stevin, heb ik uiteengezet op het Congres voor Brugge en Ommelanden, te Brugge, in Sept. 1935.

1668. Niet onmogelijk is het, dat men Dortsman tot het ontwerpen van deze kerk heeft uitgenoodigd op grond van zijne ervaringen bij den bouw van de Vlissingsche Oostkerk. Wellicht heeft ook zijne bekendheid met de immers in 1667 juist voltooide Oostkerk te Middelburg hierin meegesproken. Althans ontwerpt hij zijn Luthersche kerk eveneens als een koepelbouw, dezen evenwel op een cirkelvormigen plattegrond, terwijl de kap werd geconstrueerd onder leiding van den Middelburgschen stadstimmerman Louis Jolijt, die ook de bekapping der Oostkerk aldaar had voltooid. Reeds in 1669 volgde de opdracht voor den bouw van het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht, dat in 1671 voltooid werd.

Nog in ditzelfde jaar bouwde hij de twee statige patriciërs-huizen Keizersgracht 672 en 674. Nadat hij op den 9en Januari 1672 was ingeschreven als poorter, kocht hij eenige erven aan de Heerengracht, hoek Amstel en trok daar eveneens een drietal woonhuizen op, in een waarvan hij zelf ging wonen ¹⁾.

Terwijl ons van dezen architect geen verdere burgerlijke of kerkelijke werken bekend zijn, vinden we hem als krijgswaarkundig ingenieur werkzaam van 22 October 1673 tot 29 Mei 1674 aan versterkingswerken langs de Vecht en in 1678-1682 bij de verbouwing van de vesting Naarden. In laatstgenoemd jaar overleed hij, ongehuwd, en werd 8 October 1682 te Amsterdam begraven.

Reeds in zijn Luthersche koepelkerk, en meer nog in zijn woonhuizen toont Dortsman zich een volgeling der laatste richting van Vingboons, en niet enkel een volgeling, maar ook een voortzetter, wien oorspronkelijkheid niet kan worden ontzegd. De vorige generatie, die in hare architectuurbeschouwing zich meer richtte op de sierende uiterlijkheden, dan op het innerlijk wezen, dat de ruimtewerking is, heeft dezen bouwmeester miskend. Zoowel de „Ronde Luthersche” kerk, als Dortsman's woonhuizen hebben, bij alle strakheid en soberheid, toch een breedheid van allure, een bijna aristocratische statigheid van voordracht, die afwijkt van al wat onze klassicistische barok tot dusver had voortgebracht. Het inwendige van zijne Luthersche kerk treft ons ook nu nog door de grootsche werking der ruimte, ondanks de minder gelukkige wijzigingen, die na een brand in 1822 zijn aangebracht

¹⁾ Van dit helaas gesloopte huis, Heerengracht 625, bevindt zich nog een zandsteen balkon in den tuin van het Rijksmuseum te Amsterdam.

en waarbij het forsche ribgewelf van den koepel (zie pl. 875, naar een teekening van T. Schouten) werd vervangen door het tegenwoordige drukkende caisson-gewelf, terwijl de voor Dortsman zoo kenmerkende Dorische zuilen moesten wijken voor een Ionische orde. En zijne woonhuizen, waarvan de gevelarchitectuur evenzeer bij voorkeur met de krachtige Dorische orde wordt gesierd, paren aan de kloeke statie hunner bergsteenen gevels, waaraan de triglyphen der rechte Dorische kroonlijst de eenige versiering vormen, een onmiskerbare verfijning, zoowel in profileeringen en andere details, als in de edele verhoudingen óók van de inwendige ruimte.

Dit alles is anders, dan het tot dusver in onze Noord-Nederlandsche bouwkunst geweest was; maar de belangrijkste vernieuwingen bespeuren we in de compositie van Dortsman's woonhuisbouw, zooals deze in den gevel wordt uitgedrukt en zooals we ze ten deele al aanstonds zien in het onuitgevoerde ontwerp voor Jan Six van 1666. Anders dan bij Vingboons vinden we bij Dortsman de kelderverdieping teruggebracht tot een werkelijken kelder, waarin men met een of meer trappen van de straat afdaaft. Het karakter van basement-verdieping is hiermee verdwenen, wat ook strookt met Dortsman's volstrekte vermijding van alle pilaster- of zuilenarchitectuur in de gevels. Hiertegenover krijgt dan de eerste verdieping, boven de hoofdverdieping een sterker nadruk, terwijl ook de vensters van de mezzanino aanzienlijker afmetingen vertoonen. De hierboven gelegen zolder krijgt bij Dortsman zijn lichtopeningen in de metopen der Dorische kroonlijst. Nieuw is in deze gevelarchitectuur ook de attiek met balustrade, of juist, de wijze waarop deze attiek wordt toegepast. Het belangrijkste element, dat tot dusver merkwaardigerwijs door alle schrijvers werd voorbijgezien, is hierbij het dak, dat niet meer het hooge wolfdak van Post en Vingboons is, maar het lagere Fransche attiek-dak, dat vooral na de verbouwing van Versailles (1668) algemeen toepassing ging vinden. De optische hoogte van het dak wijkt hier aldus achter de attiek weg, en voor den beschouwer spreekt nog slechts de nadrukkelijk horizontale afsluiting, die door de open balustrade-gedeelten en door de attiek-beelden verlicht wordt en verlevendigd, en het karakter krijgt van een sierlijke bekroning.

Het eerste gedateerde voorbeeld van dit woonhuistype, Keizers-

gracht 604, blijkens het opschrift der attiek gebouwd „Int derde vrede iaer”, d.w.z. drie jaar na den tweeden Engelschen oorlog, dus in 1670, zou door Dortsman gebouwd kunnen zijn, en evenzeer moeten we aan hem of aan een zijner onmiddellijke leerlingen denken bij den gevel Heerengracht 460, die omstreeks 1675 zal zijn verrezen ¹⁾).

Als krijgswaermeester is zijn rol zeker van niet minder beteekenis geweest. Sinds 1672 opzichter bij de fortificatiën van Amsterdam, ontwierp hij de stadspoorten van Weesp ²⁾, werkte aan het fort te Nieuwersluis (onder de ingenieurs Ivoy, kwartiermeester-generaal, en Genesis Paen) en had van 1678 tot aan zijn dood het belangrijkste aandeel in den bouw der vermaarde vestingwerken van Naarden ³⁾.

Maar vooral in zijn woonhuisbouw blijkt Dortsman een vernieuwer. *Levend in een overgangstijd, is hij, op de grens tusschen twee perioden, de bouwmeester, die het eerst een beslissenden stap doet, een stap naar de vol-ontwikkelde Fransche Barok, en die daarmee voor langen tijd de richting aangeeft, waarin zich onze woonhuisbouw zou ontwikkelen.*

Geen tijdvak der Nederlandsche architectuur-geschiedenis is zoo rijk aan begaafde bouwmeesters als de periode der 17e eeuw waarvan in dit overzicht sprake is. Maar in wellicht geen enkel tijdvak ook is het zóo moeilijk met stelligheid uit te maken aan welken bepaalden bouwmeester een gegeven werk moet worden toegeschreven. Wij herinneren slechts aan gebouwen als de kasteelen Honselaersdijk en Ter Nieuwburch, het Mauritshuis, het Oude Hof (thans Koninklijk paleis) te 's Gravenhage. En zelfs bij een zoo prominente schepping als het Amsterdamsche raadhuis, blijkt het zeer moeilijk — zoo niet onmogelijk — met juistheid te bepalen, welk aandeel eigenlijk een Jacob van Campen in de totstandkoming heeft gehad. De archivalia, bouwrekeningen,

¹⁾ De hoofdingang met het venster erboven is waarschijnlijk omstr. 1800 gewijzigd.

²⁾ Verbaalen kleine fortificatiën 1570-1683, Alg. Rijksarchief, F², fol. 79. Zie ook A. N. J. Fabius, De wallen van Naarden. Breda 1887, blz. 38, alwaar echter onjuist slechts van één poort te Weesp wordt gesproken.

³⁾ Er zijn reeds vóór Dortsman's leiding bij dit werk onregelmatigheden voorgekomen en nog in 1681 werden knoeierijen ontdekt. Er schijnt echter geen aanleiding te zijn den bouwmeester hiervoor aansprakelijk te achten. Vgl. Fabius, a. w., blz. 44-46.

octrooien, contracten e.d., schaffen geen uitkomst, daar zij slechts uiterst zelden met de vereischte stelligheid een bepaalden architect als ontwerper aanwijzen.

De moeilijkheid ligt evenwel niet hier maar bij onszelf, die de geschiedenis dezer zeventiende-eeuwsche bouwkunst willen lezen door een modernen individualistischen bril. Deze kunst toch blijkt — veel sterker dan hare zusterkunsten — nog geheel gebonden aan middeleeuwsche ambachtelijke tradities. De vraag naar de persoonlijkheid van den ontwerper was, dit leeren ons de archivalia zeer duidelijk, van ondergeschikt belang; geestelijk eigendom kende men niet en derhalve ook geen plagiaat. Zeer typeerend is, ook in dit opzicht weer, de historie van het Amsterdamsche raadhuisontwerp: het project toegeschreven aan van Campen bevat belangrijke elementen, die kennelijk zijn ontleend aan Vingboons' plannen uit de jaren 1643-'45. Dit verklaart ook het opvallend verschijnsel, dat al deze bouwwerken, zoowel die van van Campen en Post, als die van De Bray, van Bassen, 's Gravesande en zelfs van mindere meesters, onderling een dikwijls zóo verwarrende overeenkomst vertoonen, dat men bouwwerken van een van Bassen, 's Gravesande of De Bray rustig op naam van van Campen of Post kon stellen en omgekeerd; wij herinneren slechts aan gevallen als Ter Nieuburch, de verbouwing van het Haarlemsche raadhuis, het Mauritshuis, de Oostkerk te Middelburg, de Nieuwe kerk te 's Gravenhage, enz. enz.

Het besluit, waartoe ons onderzoek leidt, is, dat het geen zin heeft naar oplossingen te zoeken, die het betrokken tijdvak niet gaf, omdat het die zelf niet verlangde. Wie het Mauritshuis, wie het Amsterdamsche raadhuis of het Oude Hof hebben ontworpen, Post of van Campen, of beiden, óf — wellicht — de veelzijdige arbiter elegantiae, Constantijn Huygens, of deze drie in vereeniging, zullen we waarschijnlijk nooit weten, en het is de vraag of men het in 1650 heeft geweten. Dit verklaart ook het eenigszins onpersoonlijke, de vaak verwarrende gelijkenis, die de meeste bouwwerken dezer periode vertoonen, naast de onmiskenbare vastheid, het evenwicht en de rustige voornaamheid, die slechts een hechte, bovenpersoonlijke vaktraditie kan schenken.

Omstreeks 1660, in de nadagen van Post en van Vingboons, begint zich hierin eene wijziging te teekenen; in de late werken dezer meesters, evenals bij een Stalpaert en een Dortsman, komt

de persoonlijkheid van den ontwerper, ook in de archivalische bescheiden, duidelijker naar voren. Maar ook hierin doet zich de verandering kennen, die omstreeks 1670 in onze vaderlandse bouwkunst plaats grijpt en die voert naar de volle barok van de zoogeheten Lodewijk-stijlen.

LITERATUUR

ALGEMEEN. G. GALLAND, *Der Grosse Kurfürst und Moritz von Nassau der Brasilianer. Studien zur Brandenburgischen und Holländischen Kunstgeschichte*. Frankfurt a. M., 1893. — PAUL ZUCKER, *Die Theaterdekoration des Barock. Kunstgeschichte des Bühnenbildes*, 1925. — G. MUNTER, *Geschichte der Idealstadt*, in: „Städtebau“. Berlin, 1929. —

De literatuur betreffende de bouwmeesters is in het hier volgende overzicht zoveel mogelijk naar de afzonderlijke personen gerangschikt, waarbij men echter in het oog dient te houden, dat in eenzelfde werk of opstel dikwijls gegevens betreffende verschillende meesters voorkomen.

ALGEMEEN: Cornelis de Bie, *Het Gulden Cabinet van de edel vrij Schilderconst.* Antwerpen, 1662. — ARNOLD HOUBRAKEN, *De groote Schouburgh der Nederlandsche Konstschilders en schilderessen*, dl. III (Amsterdam, 1721). — JACOB CAMPO WEYERMAN, *De levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders en Konst-schilderessen*. Den Haag, 1729. — *Amsterdam in de 17e eeuw*: G. W. KERNKAMP, *Regeering en Historie*; A. W. WEISSMAN, *De Bouwkunst*; G. KALFF, *De letterkunde en het tooneel*. — WOLF, *Briefwisseling van Constantijn Huygens* (Rijks geschiedk. publicatiën). — *Kunstgeschiedenis der Nederlanden*. Utrecht (1936), blz. 293-351.

OVER B. V. BASSEN: E. H. VAN GELDER, *Het paleis van den Winterkoning te Rhenen*, in: *Bulletin Nederl. Oudk. Bond* 1911, blz. 234. — D. P. M. GRASWINCKEL, *De archieven der gasthuizen en fundatiën, gilden enz., gedeponeerd bij het Oud-archief der gemeente Arnhem*, 's Gravenhage, 1930. —

OVER S. DE LA VALLÉE: P. LESPINASSE, *L'art Français et la Suède de 1637 à 1804*, in: *Gazette d. Beaux-arts*, LII (1910)², p. 208-226. — OSWALD SIREN, *Gamla Stockholmshus*. Stockholm, 1912. — ROMDAHL O. ROOSVAL, *Svensk Konsthistoria*. Stockholm, 1913. — RAGNAR JOSEPHSON, *Svenska Riddarhuset*, in: *Ord och Bild*, 1926, p. 193-210. — STEN KARLING, *Nikodemus Tessin d. A. och Simon de la Vallée*, in: *Rig*, 1930, p. 173-191. — STEN KARLING, *Trädgårdskonstens Historia in Sverige*. Stockholm, 1931. — DEZ., *Axel Oxenstiernas palats i Stockholm*, in: S: t Eriks Arsboek, 1933, p. 42-76. — FRANS VERMEULEN, *Simon de la Vallée, architect van Frederik Hendrik*, in: *Jaarb. „Die Haghe“*, 1933, blz. 9-23. — STEN KARLING, *Simon de la Vallée. Nagra personalia*, in: *Ord och Bild*, 1935, p. 401-406. — DEZ., *S. de la Vallée, En banbrytare i var arkitektur*, in: *Ord och Bild*, 1935, p. 449-462. —

OVER JACOB V. CAMPEEN: C. HOFSTEDE DE GROOT, *Jacob van Campen*, in: *De Opmerker*, 1898, blz. 399. — A. W. WEISSMAN, *Jacob van Campen*, in: *Feestbundel-Bredius* (1915), blz. 283 vv. — H. BRUGMANS EN A. W. WEISSMAN, *Het stadshuis van Amsterdam*. Amsterdam 1914. — A. BOEKEN, *Over de voorgeschiedenis van den bouw van het voormalig Amsterdamsche stadshuis*, in: *17e Jaarboek Amstelodamum* (1919). — C. T. J. LOUIS RIEBER, *Het koninklijk paleis te Amsterdam*. Leiden-Haarlem, z.j. — W. F. N. ROOTSELAAR, *De O.L. Vrouwetoren te Amersfoort*, in: *Oud-Holland*, 1887, blz. 127. — *Verslag der Utrechtsche Commissie over 1921*. — *Maandblad Amstelodamum*, 1931, blz. 75-78. — *33ste Jaarb. Amstelodamum*, 1936, blz. 141-154.

OVER P. POST: *Les ouvrages d'architecture ordonnez par Pierre Post* (met tekst, waarschijnlijk van Daniël Marot, uitgegeven door P. van der Aa, Leiden, 1715). — A. W. WEISSMAN, *Pieter Post*, in: *Oud-Holland*, XXVII (1909), blz. 33-58. — JACOB VAN DER DOES, 's Graven-Hage met de voornaemste plaetsen en vermaeckelijckheden". 's Gravenhage, 1668. — Genealogie der familie Post, in: *Algem. Nederlandsch familieblad* XI (1894), blz. 93-95. — C. H. PETERS, *De 's Gravenhaagsche bouwmeester Pieter Post*, in: *Jaarb. Die Haghe*, 1908, blz. 18 vv. — C. VAN DER VEN, *De voormalige rijksgieterij van bronzen geschut*, in: *Huis oud en nieuw*, XIV (1916), blz. 161-174. — H. HYMANS, *Het huis aan den Boschkant te 's Gravenhage* (1922). — A. P. VAN SCHILFGAARDE, *Verbouwing van den toren der kerk te Buren*, in: „Gelre" XXV (1922), blz. 148. — M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN, *Het Zant en zijne bewoners in: Leidsche Jaarboekje 1929-'30*, blz. 105-138. — J. K. VAN DER HAAGEN, *De Schilders van der Haagen en hun werk.* 's Gravenhage, 1932. — G. A. C. BLOK, *De bouwmeester van het Gouden Hooft*, in: „Het Vaderland", ochtendblad v. 20 Nov. 1932. — DEZ., *De waag te Gouda*, in: *Bijdr. oudheidk. kring „Die Goude"*, 1935. — BELONJE EN OZINGA, *Noordhollandsche polderkerken*, in: *Oudheidk. Jaarboek*, 1934, blz. 120. — Overigens zij in het algemeen verwezen naar de monographie over P. Post door ir. G. A. C. BLOK, thans verschenen in het tijdschrift „Siegerland", 1936 en 1937.

OVER DRIJFFHOUT: J. V. DALEN, in: *Nieuw-Biogr. woordenboek*, dl. VII, s.v. — L. H. E. VAN HYLCKEMA Vlieg, *Het raadhuis te Vlaardingen* (overdruk uit: *Bouwkundig Weekblad* 1915, nr. 2).

OVER W. VAN DER HELM: J. C. OVERVOORDE, *Catalogus prentverzameling Leiden*. Leiden, 1906. — DEZ. in: „Opmerker" 1908, blz. 3-4.

OVER SALOMON DE BRAY: SALOMON DE BRAY, *Bedenckingen over het Uytleggen en Vergrooten der stad Haarlem*. Haarlem, 1661. Hierover handelt een artikel van L. C. DUMONT, *Een uitbreidingsplan van Haarlem uit vroegeren tijd*, in: „*Publieke Werken*" I (1932), blz. 163-167. — MOES, in: *Nieuw Biogr. woordenboek*, dl. II, s.v. — GONNET, *De wallen en poorten van Haarlem*. Haarlem 1913. — G. W. KERNKAMP, *Memorien van ridder Theodorus Rodenburg*, in: *Bijdr. en Meded. Histor. Genootschap Utrecht*, XXIII (1902), blz. 216. — F. VERMEULEN, *De beleekenis van Salomon de Bray als bouwmeester*, in: *Verslag van het Tweede congres van Nederlandsche historici gehouden te 's Gravenhage den 19en Mei 1934*. Groningen-Batavia, z.j. (1935). —

OVER VINGBOONS: Van zijne in prent verschenen ontwerpen noemen wij de volgende uitgaven: „*Afbeeldels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft. 't Amstelredam bij Joan Blaeu*, 1648 (1ste deel); het tweede deel verscheen bij denzelfden uitgever in 1674. — „*Gronden en afbeeldels der voornaemste gebouwen van alle die Philips Vingboons geordineert heeft. 't Amsteldam, bij Justus Danckerts*, 1688. — „*De Gronden Afbeeldingen en Beschrijvingen der Aldervoornaemste en Aldernieuwste Gebouwen uyt alle die door Philippus Vingboons, binnen Amsterdam in de nieuwe Vergrooting en daarna aldaar en elders geordonneerd zijn. Tot Leyden. Bij Pieter van der Aa*, 1715". Ook dit laatste werk bestaat uit 2 deelen, waarvan het eerste 5 prenten van het Trippenhuis bevat, gesigneerd: Iustus Vingboons Inventor — Iohannes Vingboons Sculptit (sic!) benevens eene „*Beschrijving der Afbeeldingen van het voorname Gebouw van d'Heeren Trip in dit eerste deel begrepen*". Deze Trippenhuis-beschrijving verscheen eerst afzonderlijk bij Ioan Blaeu, in 1664. Zie verder: A. D. DE VRIES AZN, in: *Oud-Holland*, 1886, blz. 221. — SCHELIEMA, in: *Obreen's Archief*, dl. II, blz. 274. — BREDIUS, in: *Obreen's archief*, dl. VII (1877-78), blz. 143 vv. — J. NANNINGA UITTERDIJK, *Het Album amicorum van Dr. E. Avercamp*, 1619, in: *Bijdr. geschied. v. Overijssel*, dl. VI (1880), blz. 231. — DEZ., *De klokgieter F. Hemony vervaardigt het klokkenspel te Kampen*, in: *Bijdr. geschied. v. Overijssel*, dl. VIII, blz. 1. — A. W. WEISSMAN, *Vingboons*, in: *Oud-Holland* 1909, blz. 197 vv. — *Nieuw Biogr. woordenb.*, dl. III, kol. 1312. — M. E. HOUCK, *Wandelingen door Oud-Deventer*, in: *Huis Oud en nieuw*, VIII (1910), blz. 16 en 90. — F. HOEBER, *Philip Vingboons und die holländische Wohn-Kultur des 17. Jahrh.*, in: *Wasmuths Monatshefte f. Baukunst*, 1915. — DE BALBIAN VERSTER, *Dirck Alewijn en het huis Vreedenburgh*, in: *Maandbl. Amstelodamum*, 1934, blz. 48. — E. H. TER KUILE, *Geillustr. Beschrijving v. Twente.* 's Gravenhage, 1934.

OVER DORTSMAN: F. A. BUIS (Fabius), *De wallen van Naarden*. Breda, 1887.

OVER W. VAN DE GAFFEL: W. V(eder), *Het Prinsenhof*, in: *Weekbl. „De Amsterdammer”*, 1904, nr. 1435, blz. 7. — E. F. KOSSMANN, *De nieuwe Raadkamer der Amsterdamsche Admiraliteit en Vondels honorarium voor zijn vers*, in: *Nieuwe Rotterd. Courant* v. Donderd. 11 Nov. 1937.

A. M. VAZ DIAS, *Elias Bouman, de architect van de Portugeesche synagoge*, in: *Maandbl. Amstelodamum*, 1934, blz. 87-91.

The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the origin of life. It is shown that the origin of life is a problem of the first importance, and that it is one which has attracted the attention of philosophers, scientists, and the general public alike. The author then proceeds to discuss the various theories which have been advanced to explain the origin of life, and to show that each of them is based on assumptions which are not supported by the facts.

The second part of the paper is devoted to a discussion of the various theories which have been advanced to explain the origin of life. It is shown that each of these theories is based on assumptions which are not supported by the facts. The author then proceeds to discuss the various theories which have been advanced to explain the origin of life, and to show that each of them is based on assumptions which are not supported by the facts.

The third part of the paper is devoted to a discussion of the various theories which have been advanced to explain the origin of life. It is shown that each of these theories is based on assumptions which are not supported by the facts. The author then proceeds to discuss the various theories which have been advanced to explain the origin of life, and to show that each of them is based on assumptions which are not supported by the facts.

The fourth part of the paper is devoted to a discussion of the various theories which have been advanced to explain the origin of life. It is shown that each of these theories is based on assumptions which are not supported by the facts. The author then proceeds to discuss the various theories which have been advanced to explain the origin of life, and to show that each of them is based on assumptions which are not supported by the facts.

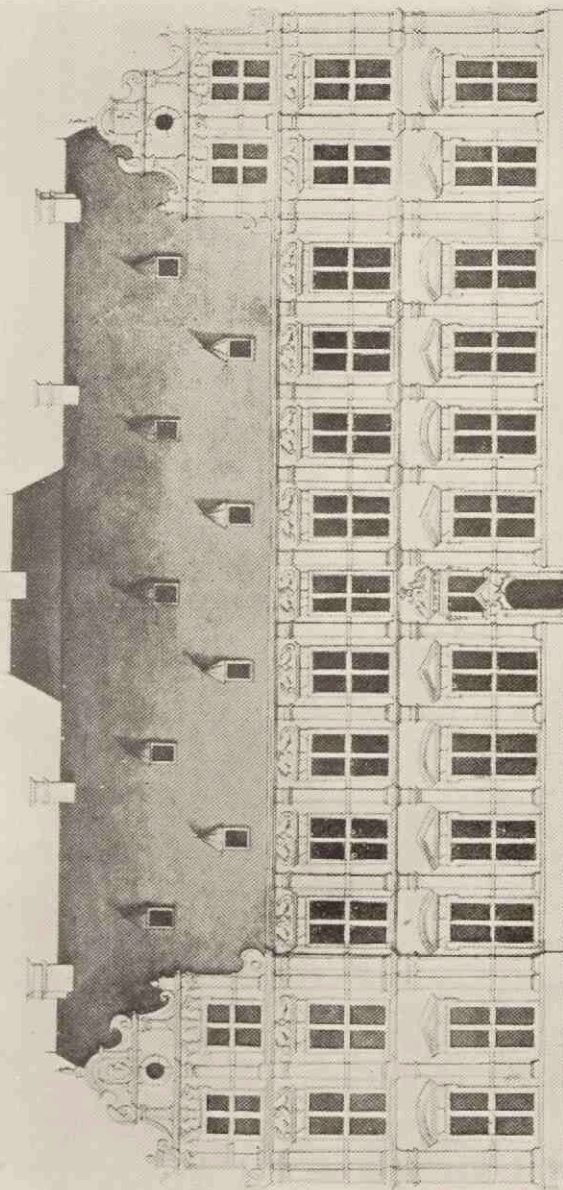
The fifth part of the paper is devoted to a discussion of the various theories which have been advanced to explain the origin of life. It is shown that each of these theories is based on assumptions which are not supported by the facts. The author then proceeds to discuss the various theories which have been advanced to explain the origin of life, and to show that each of them is based on assumptions which are not supported by the facts.

PLATEN

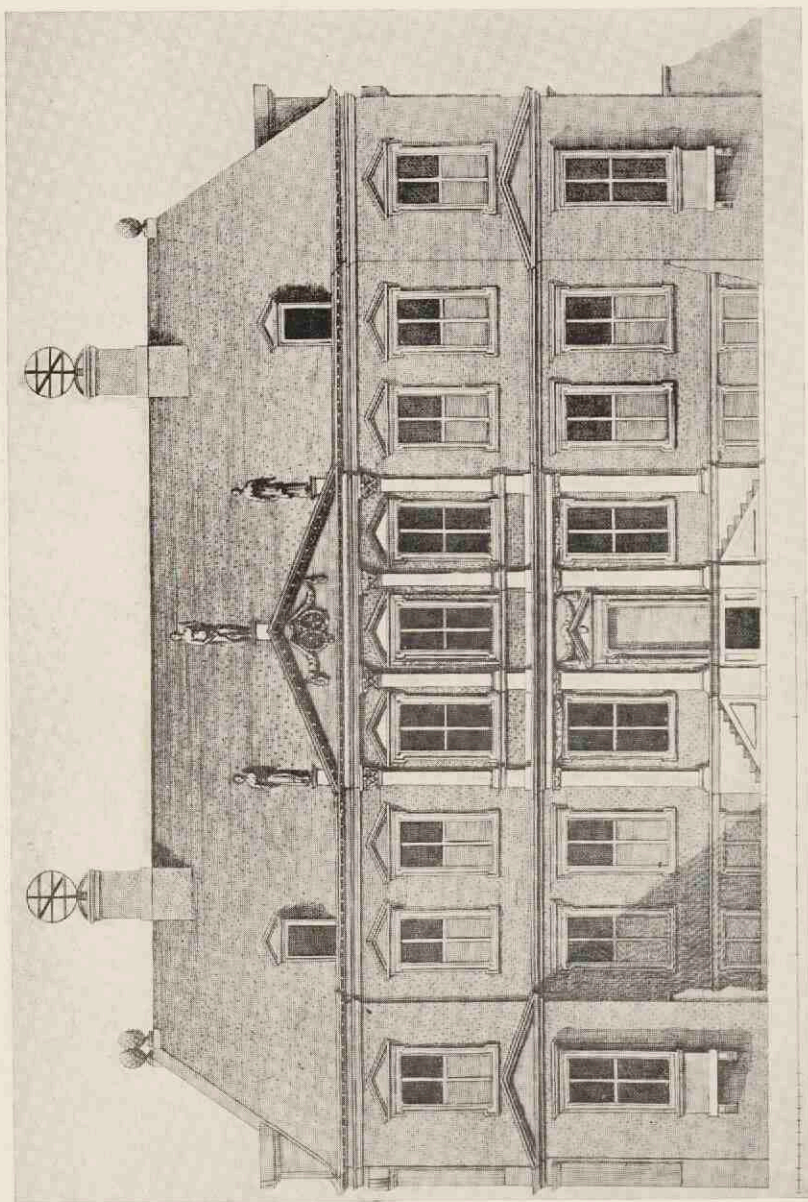
FORDERE FÄÇADE

des Koniglichen Pallats zu Rehen, in der
Holländ. Provinz Utrecht.

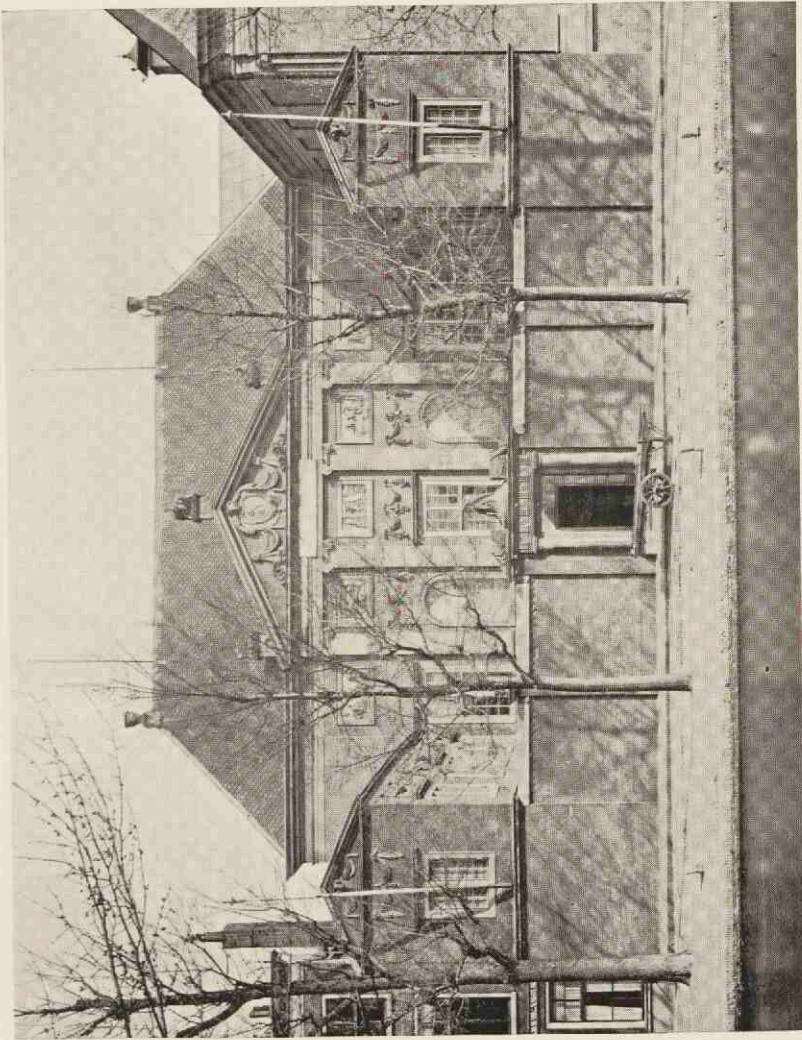

A. Wittib von 150. Calenb. Fufs

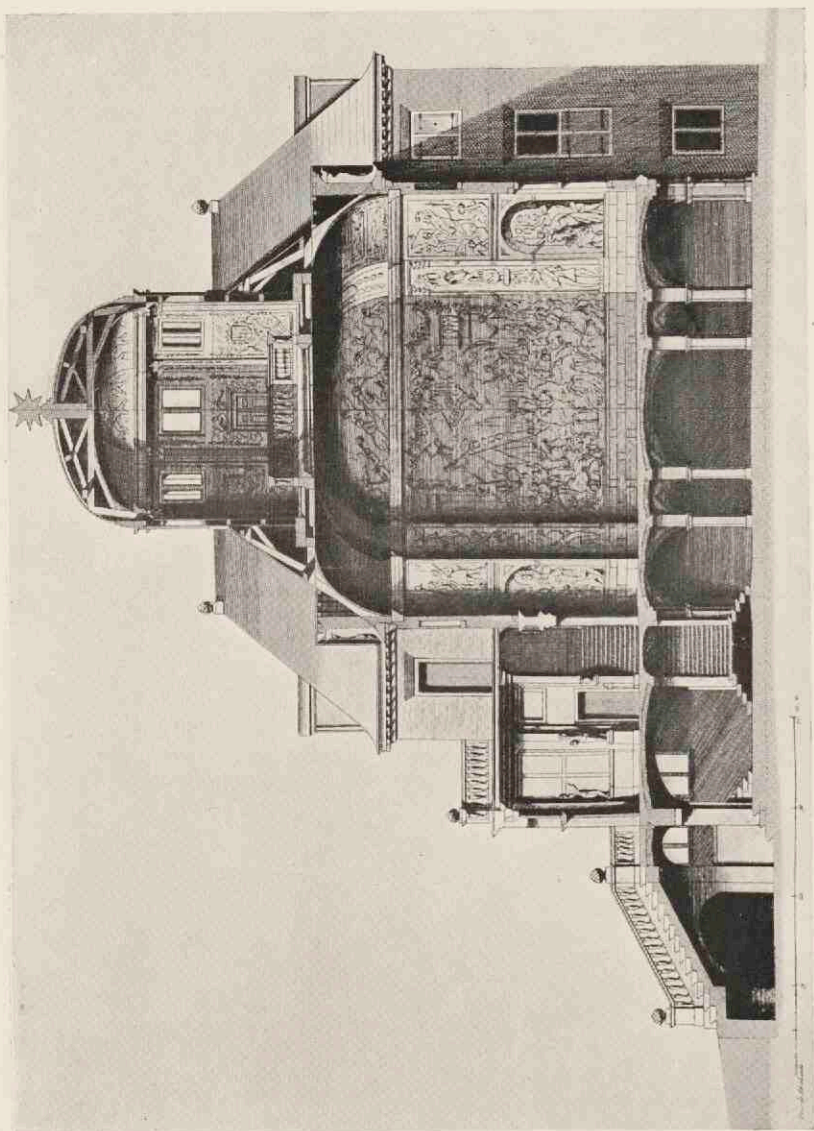
724. Renen (Utrecht). Voorm. paleis van den Koning van Bohemen.
Voorgevel naar een teekening in het archief te Hannover.

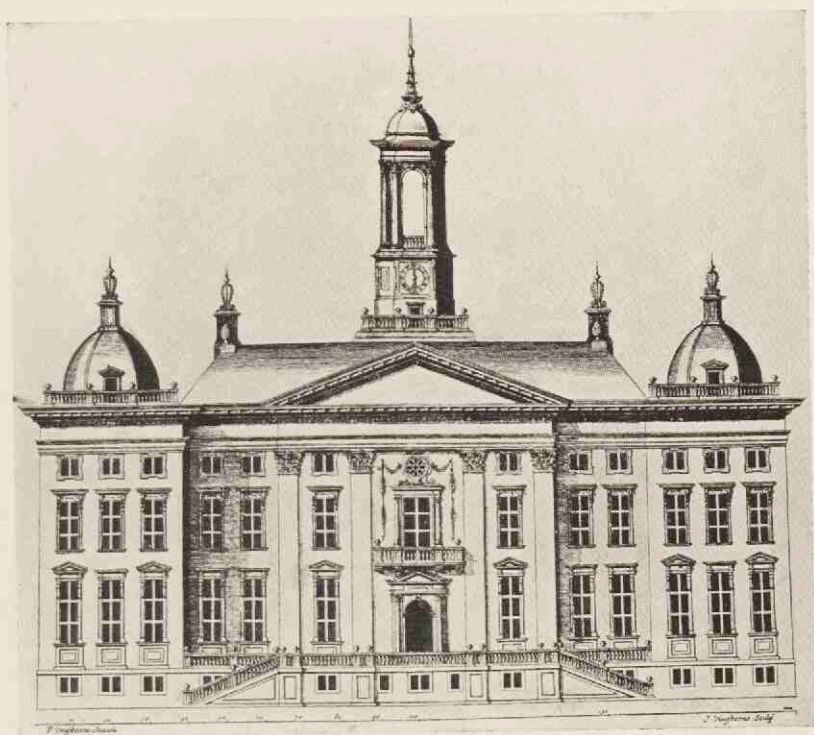
725. 's-Gravenhage (Zuid-Holland). Voormalig huis van Huygens (1633) aan het Plein naar een prent in het Gemeente-archief te 's-Gravenhage.

732. Leiden (Zuid-Holland). Voormalige lakenhal (1639)
thans Stedelijk Museum.

742. 's-Gravenhage (Zuid-Holland). Huis ten Bosch.
Dwarsdoorsnede naar P. Post.

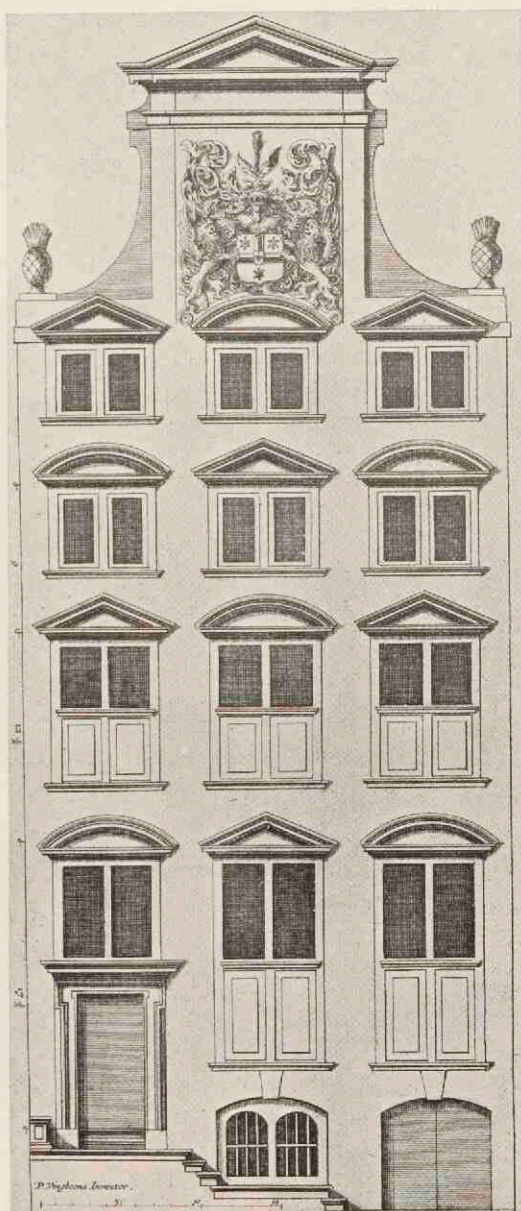

746. Amsterdam (Noord-Holland). Onuitgevoerd ontwerp voor het raadhuis, door Philips Vingboons.

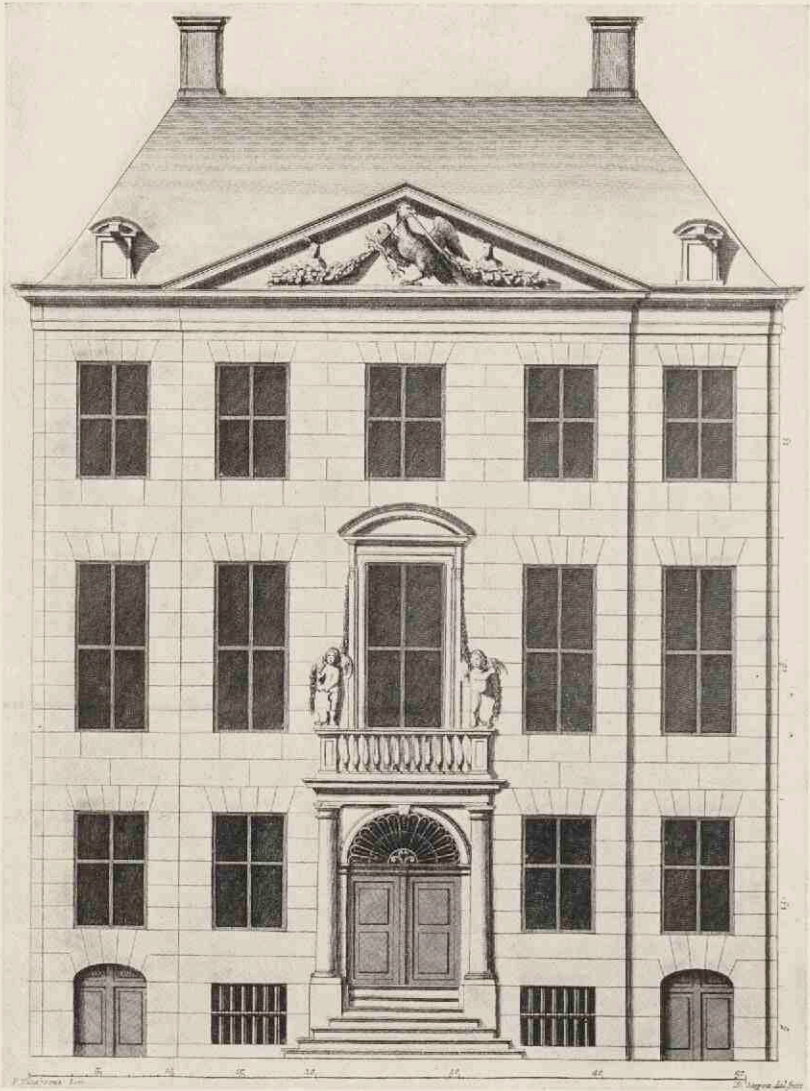

747. Amsterdam (Noord-Holland). Raadhuis uit het Noord-Oosten gezien.

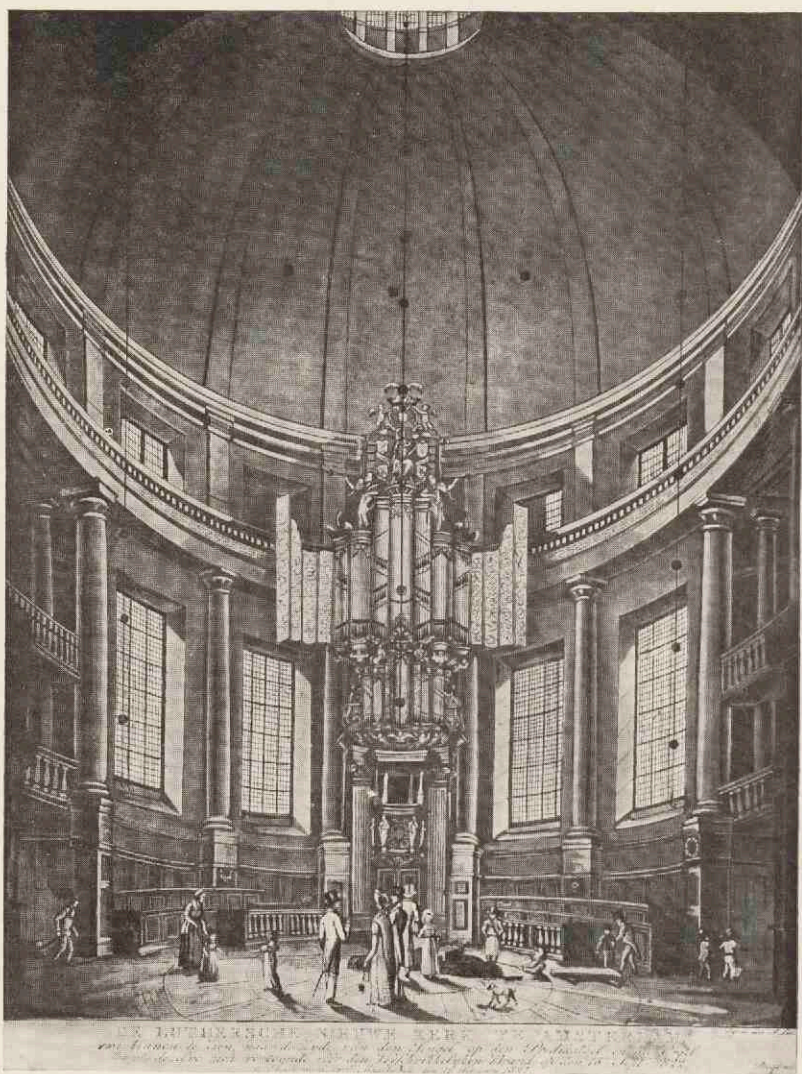
785. Amsterdam (Noord-Holland). Voorgevel
Heeregracht 168, naar Ph. Vingboons (1638).

786. Amsterdam (Noord-Holland). Voorgevel van het huis van Hieron. de Haase aan de Heerengracht, naar Ph. Vingboons.

859. 's-Gravenhage (Zuid-Holland). Nieuwe kerk aan het Spui uit
het Zuid-Oosten.

875. Amsterdam (Noord-Holland). Nieuwe of Ronde Luthersche kerk inwendig vóór den brand van 1822 naar de teekening van T. Schouten gegraveerd door A. Lutz.

STELLINGEN

I

De voorstelling van den Goeden Herder, het schaap op de schouders dragend, zooals zij o.a. omstreeks 200 n. Chr. voorkomt op den oudsten der te Rome gevonden sarcophagen, of zittend te midden van zijne schapen, als in de cubicula- en arcosolia-schilderingen der catacomben, is nóch een autochtoon oud-Christelijke uitbeelding van teksten der H. Schrift, zooals Hans Preusz meent (Das Bild Christi im Wandel der Zeiten, 3. Aufl., Leipzig, 1932, S. 5-6), nóch eene „vereenvoudiging” der Orpheusfiguur van graficippi, naar de onderstelling van Wulff (Altchristl. u. byzantin. Kunst I, Berlin 1918, SS. 65, 149). Zoowel de uitbeelding van den Pastor Bonus als de Hermes Criophoros hebben hun gemeenschappelijken wortel in de Iraneesche kunst en getuigen mede van den invloed der Avesta op de Westersche gedachtenwereld.

II

De tegen een van de zijmuren, in de rooilijn van den voorgevel van sommige Italiaansche vroeg-christelijke basilieken aangebouwde klokketorens, zijn ontstaan tengevolge van het in de 5e eeuw in West-Europa doordringende stelsel der zijbeukgalerijen („Emporen”).

III

Vallery-Radot komt in zijn hoofdstuk gewijd aan „L'art Roman”, in de Nouvelle Histoire universelle de l'art van Marcel Aubert (Tome I, Paris 1932, p. 265), tot het besluit: . . . „qu' il est licite de dire que l'art roman repose sur un fond puissant de traditions romaines, imprégnées plus ou moins, durant le haut moyen âge, d'influences orientales”.

Hiervoor ware te lezen: . . . „qu' il est licite de dire que l'art roman repose sur un fond puissant de traditions orientales et nordiques, imprégnées plus ou moins, durant le haut moyen âge, d'influences romaines”.

IV

Het betoog van Mâle, dat de monumentale schilder- en beeldhouwkunst der 12e eeuw en hare iconographie zich ontwikkelden uit de miniaturen (*L'Art religieux du XIIe siècle en France*, pp. 4-48) is in zijne volstrekteid onjuist.

V

De opmerking van A. W. Clapham, dat „the pointed arch and the ribbed vault make a far later appearance in Germany than in any other great European district” (*Romanesque architecture in Western Europe*, Oxford 1936, p. 160), getuigt van ontoereikende kennis der monumenten van de Rijnlandsch-romaansche bouwkunst.

VI

De meening van Ernest Gall, dat het inwendige systeem der oorspronkelijke abdijkerk van Klosterneuburg (1114-1136) vóór hare verbouwing in 1630-'37 overeenkwam met dat van de voormalige Mariakerk te Utrecht (*Jahrb. f. Kunstwissenschaft* 1923, S. 40 //), mist den noodigen feitelijken grond.

VII

De toepassing van houten gewelven in de middeleeuwsche kerkgebouwen van het Nederlandsche kustgebied vindt hare oorzaak niet zoozeer in de slapte van den bodem, als wel in de vertrouwdheid met den scheepsbouw en in de aanwezigheid van talrijke sloopstimmerwerven.

VIII

De onderstelling van Pirenne, dat de middeleeuwsche bouwkunst in West-Vlaanderen en in Brabant geen invloeden uit de Doorniksche school onderging (*H. Pirenne, Histoire de Belgique* I, Brussel 1929, pp. 362-363), is te eenenmale onjuist.

IX

De muurschildering voorstellend de Verkondiging, in het noordelijk dwarspand der Groote of O. L. Vrouwenkerk te Breda (zie J. Kalf, *De voormalige Baronie v. Breda*, Utrecht 1912, blz. 79) is het werk van een meester uit den kring van Flémalle.

X

De Italiaansche Barok begint nóch met Michel Angelo, nóch „omstreeks 1580” en kan niet als „Umwandlung der Renaissance” (Wölfflin, Renaissance u. Barock, S. 2) worden beschouwd. Zij is van meet af aan als embryonaal inhaerent aan de Italiaansche Renaissance.

XI

Het verrassend phaenomeen van Titiaan's schildertechniek en coloriet, waardoor hij, vooral in zijne latere werken (Brera, Venetië, Prado), niet alleen als voorbeeld van Velasquez, maar ook als voorlooper der impressionisten (Renoir) mag gelden, vindt zijne verklaring in de Genesis-mozaïeken der voorhal van San Marco.

XII

Eene beperking in onze Nederlandsche geschiedschrijving tot het tegenwoordige (Noord-) Nederland, of tot Vlaanderen, behoeft niet noodzakelijk een gevolg te zijn van „de heerschappij over onze geest van de later ontstane politieke toestand”, zooals Geyl dit heeft gekenschetst in zijn „Kernproblemen van onze Geschiedenis” (Utrecht, 1937, blz. 26).

XIII

Ten onrechte meent Martens van Sevenhoven (Marken in Gelderland, in: Geschiedk. atlas van Nederland, 's-Gravenhage, 1925, blz. 9), dat een onderzoek naar de verspreiding van de molens in ouden tijd van belang kan zijn om de oude „maalschappen” te leeren kennen.

XIV

Vondel's Geuse-Vesper of Sieckentroost (Vondeluitgave Dr. J. F. M. Sterck, dl. III, blz. 339) heeft niet alleen tot titel de herinnering aan het Viaticum uit de Gereformeerde liturgie, maar loopt er mee parallel.

XV

Als op vrijwel elk gebied onzer zeventiende-eeuwsche cultuur heeft Constantijn Huygens ook op dat van de Noord-Nederlandsche bouwkunst zijn invloed doen gelden, en met name moet de wending in de richting eener klassicistische barok, die zich hier sinds 1630 voltrekt, meer aan hem dan aan een van de bouwmeesters uit dien tijd worden toegeschreven.

XVI

Voor een grondige morphologische studie der architectonische stijlvormen is de samenstelling van een zoo groot mogelijke verzameling nauwkeurige reproducties van profielen dringend gewenscht.

XVII

De oprichting van een Nederlandsch Architectuurhistorisch museum is zoowel om wetenschappelijke redenen, als uit een oogpunt van volksopvoeding en monumentenzorg een gebiedende eisch.

